

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduskond
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut

**Toidu- ja terviseekspertide strateegiad riskide
tõlgendamisel ja vahendamisel**

Magistritöö

Anneli Aab

Juhendajad: prof. Triin Vihalemm ja Maie Kiisel, MA

Tartu

2012

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	5
1.1. Riskikommunikatsiooni väljakutsed modernses ühiskonnas.....	5
1.1.1. Riskikommunikatsiooni komplekssus	8
1.1.2. Vastukommunikatsioon ja alternatiivsed eksperdid	10
1.1.3. Teadlaste erinevatest rollidest tekkivad probleemid riskide kommunikatsioonis	12
1.1.4. Eksperdid teadmiste vahendajatena	14
1.2. Uurimisprobleemi seade ning kasutatud terminid	15
1.3. Uurimuse valdkond: toiduriskid	18
2. UURIMISPROBLEEM JA UURIMISKÜSIMUSED	23
3. METOODIKA JA VALIM	24
4. TULEMUSED	27
4.1. Ekspertide riskikäsitlused.....	27
4.1.1. Ekspertide poolt määratletud toiduriskid	27
4.1.2. Ohu määratletus-määramatus ekspertide hinnangutes	31
4.1.3. Hariduse ja õpingute roll riskide hindamisel	34
4.1.4. Töökogemuse roll riskide hindamisel	38
4.1.5. Praktilise elukogemuse roll riskide hindamisel	40
4.1.6. Usaldussuhted ja autoriteedid riskide hindamisel	42
4.1.7. Isiklikud ja lähedaste terviseprobleemid riskikäsitluse kujundajana.....	45
4.1.8. Kõhklused ja kõhkluste põhjused	47
4.1.9. Ekspertteadmise ulatus, strateegiad väljaspool seda	49
4.2. Ekspertid ja kommunikatsioonikeskkond	54
4.2.1. Ekspertide poolt tajutav avalik inforuum	54
4.2.2. Meedia kui infoallikas ning info vahendamise keskkond	56
4.2.3. Internet ja raamatud infoallikana.....	58
4.2.4. Teadusuuringud ja –artiklid infoallikana	59
4.2.5. Pakendid infoallikana	61
4.2.6. Suuliselt leviv info: kuulujutud, müüdid jm	63
4.2.7. Eesti riik ja Euroopa Liit regulatsioonide kehtestaja ning normide ja infokeskkonna kvaliteedi kujundajana.....	64
4.2.8. Tootjad ja tootja-poolsed huvid infokeskkonna kujundajana	67
4.3. Ekspertide strateegiad info vahendamisel.....	70
4.3.1. Avalikkuses ülesastumine	70
4.3.2. Tööstuse propaganda.....	72
4.3.3. Suhtumine teistesse ekspertidesse	73

4.3.4. „Tavatarbija“ teadlikkus ja hirmud eksperdi silme läbi	76
4.3.5. Individuaalne vastutus vs regulatsioonid	78
4.4. Ekspertide aktiivsus-passiivsus ja avatus info vahendamisel.....	81
4.5. Ekspertide isiklik tarbimispraktika	87
4.5.1. Tarbimispraktika vs avalikud seisukohad	90
5. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	93
6. KOKKUVÕTE	104
7. SUMMARY	107
8. KASUTATUD KIRJANDUS.....	110
LISAD:	114
Lisa 1 Ekspertintervjuude küsimustik.	114
Lisa 2. Ekspertintervjuude kodeerimisjuhend	119
Lisa 3: KODEERIMISTABEL I	121
Lisa 4: KODEERIMISTABEL II.....	124

SISSEJUHATUS

Eesti ühiskond on viimase kolme kümnendi jooksul läbinud väga intensiivsed muutused nõukogude tüüpi modernsusest, kus riske põhimõtteliselt eitati, kapitalistlikku modernsusse, mida iseloomustab ühelt poolt üsna tugev majandussüsteemi diktaat ning poliitiline liberalism, teiselt poolt aga püüe saavutada konformsust Euroopa Liidu poliitikatega ning neist johtuvate regulatsioonidega. Suured ühiskondlikud muutused on kaasa toonud ka erinevad riskikäsitlused. Nendest käsitlustest mõned toovad kaasa ka kahtluse ning pinget ekspertinfo ning isikliku kogemuse vahel. Erinevad käsitlused on selgelt esindatud ka Eesti avalikus (riski)kommunikatsioonis.

Käesoleva magistritöö uurimisvaldkond on toiduriskid ja nende kommunikatsioon Eesti ühiskonnas, täpsemalt erinevate toidu- ja terviseekspertide tõlgendused ja strateegiad riske puudutava kommunikatsiooni vahendajatena. Toiduriskide valdkond on valitud uurimisobjektiks just seetõttu, et see valdkond pakub autorile suurt huvi ja olles ise teadlik tarbija, teadvustan teravalt erinevate ekspertide poolt tuleneva toidu- ja terviseriskide alase kommunikatsiooni killustatust ja puudulikkust Eesti avalikus ruumis.

Töö teoreetilise osa keskseks autoriks on valitud sotsioloogiaprofessor Ulrich Beck ja tema teooria riskiühiskonnast. Autor on seisukohal et riskiühiskonnale omased jooned mõjutavad väga oluliselt ka selle ühiskonna kommunikatsiooni ja esitavad uusi nõudmisi ka teaduslikule infoloomele. Tänapäevaks on tekkinud vajadus kompleksse riskikommunikatsiooni järele, mille puudumine toob kaasa kommunikatiivsed pinged erinevate huvigruppide poolt suunatud toidu- ja terviseriske käsitlevate kommunikatsioonivoogude vahel. Riski- ja teadmusühiskonnas on teadmisi vahendajateks eksperdid ja just seetõttu keskendub käesolev töö just ekspertide rollile riskide tõlgendajate ja vahendajate vahel.

Töö empiirilises osas analüüsib autor intervjuusid üheksa Eesti eksperdiga toidu- või terviseekspertidega eesmärgil uurida seda, millest eksperdid oma riskihinnangutes lähtuvad, kui palju ollakse valmis arvesse võtma oma ekspertsüsteemist erinevaid teadmisi ja kogemusi ning kuidas nähakse ekspertide kommunikatiivset rolli riskide tõlgendamisel ja vahendamisel.

Töö meetodiks on valitud semi-struktureeritud ekspertintervjuud ning kasutatud kvalitatiivse analüüsi meetodit.

Töö lõpeb teoreetilisele osale tuginevate ning empiirilisest osast lähtuvate järelduste ja diskussiooniga ning annab sisendi ka võimalikuks edasiseks uuringuks.

Tahan kindlasti tänada oma akadeemilisi juhendajaid professor Triin Vihalemma ja Maie Kiiselit, kelle asjakohaste soovitude ja täiendavate ideede ning toetuseta ei oleks käesolev töö see, mis ta praegu on. Lisaks sellele soovin tänada kõiki toidu- ja terviseksperthe, kes leidsid aega ja tahtmist ning käesoleva magistritöö valmimisele oma intervjuuga kaasa aitasisid.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

1.1. RISKIKOMMUNIKATSIOONI VÄLJAKUTSED MODERNSES ÜHISKONNAS

Kaasaegset ühiskonda on lisaks paljudele muudele nimetustele määratletud ka riskiühiskonnana. Riskiühiskonna mõiste autor on Saksa sotsioloogiaprofessor Ulrich Beck, kes väidab: „Tänapäeval on ohtude allikaks tööstuslik ületootmine. Seega on tänased riskid ja ohud keskaegsetest oluliselt erinevad, olgugi need väliselt sageli sarnased: tänased ohud (inimestele, loomadele, taimedele) on globaalsed ning nende põhjused on modernsed. Tegemist on moderniseerumisriskidega. Nad kujutavad endast industriaalse progressimasinavärgi kui terviku produkti ning selle masinavärgi edasiarendamine suurendab neid süstemaatiliselt“ (Beck 2005:23).

Kuna moderniseerumisriskid tulenevad inimese poolt loodust, on nende loomisel (kaas)osaliseks ka teadus. See fakt paneb teaduse ja teadlased ambivalentssesse rolli. Kui varem aitas teadus loodusest tulenevaid ohte defineerida ja kõrvaldada, siis, nagu Beck (*op cit*) väidab, tuleb modernses ühiskonnas teadusel olla avalikult kriitiline omaenda loominguga ja toodangu suhtes ning see nõrgestab paratamatult teaduse, kui senise tõe valdaja staatust.

Sellisel muutunud olukorras on teadusel väga keeruline ja vastuoluline roll. Teadus on nüüd

praktikasse minekul vastamisi iseenda mineviku ja olevikuga: iseendaga kui selle tegelikkuse ja nende probleemide ja produkti tootjana, mida tal tuleb analüüsida ja millega toime tulla (Beck 2005: 201). Lisaks sellisele nõu sisemisele eneserefleksiooni vajadusele lisanduvad ka ühiskonna kui teaduse produkti tarbija otsesest või kaudsest riskitunnetusest tingitud probleemid.

Beck räägib hirmust moderniseerumiskriiside ees, kui olemuslikust tegurist, mis hilismodernset ühiskonda modernsest klassiühiskonnast eristab. Analoogselt klassisolidarsuse mõistega toob ta sisse mõiste hirmusolidarsus. Hirmusolidarsusest saab ühiskondlik ja poliitiline jõud: „Klassiühiskonna liikumapanev jõud on kokkuvõetav ühe lausega: ma olen näljane! Seevastu liikumine, mille käivitab riskiühiskond, väljendub ütluses: mul on hirm! Viletsuse ühisus asendub hirmu ühisusega. Selles mõttes tähistab riskiühiskonna tüüp ajaloolist epohhi, mil tekib hirmusolidarsus, millest saab poliitiline jõud“ (*op cit*, 52).

Üks esimesi vastuseid hirmusolidarsusest tekkinud nõuetele on teadus koos poliitikaga (või vastupidi) välja töötanud mitmeid riskide madaldamise viise. Üheks selliseks on näiteks kõikvõimalikud kasutamise piirmäärad ohupotentsiaaliga teguritele. Näiteks lisaainete (rahvakeeli e-ainete) kasutamise piirmäärad toiduainetetööstuses. Beck räägib piirmäärdest väga kriitiliselt, nimetades seda petumaagiaks, mis viitab sellele, et teadlased ja poliitikud ise ka ei tea, kas mingi aine on ohtlik või mitte ja kui on ohtlik, siis kui ohtlik. Piirmäärad küll hoiavad ära kõige hullemat, õigustades samas looduse ja inimese mürgitamist väikeses ulatuses. Väljendit „mina ka ei tea“ asendab väljend „piirmäär“. Piirmäärade kehtestamine justkui möönab mürkide kasutamise legaalsust tingimusel, et selle kasutamine on piiratud. Kes reostust piirab, on reostust ka aktsepteerinud (*op cit*, 68). Seega võib oletada, et piirangute seadmisega üksi moderniseerunud ühiskonna pingeid lahendada ole võimalik ning kaasaegne teadus, poliitika kui ka majandussüsteem seisavad põhimõttelisemate muutuste vajaduse ees.

Moderniseerumiskriisid, ühiskonnaliikmete hirm nende ees ja teaduse ambivalentne roll tekitab ühiskonnas uued kommunikatiivseid pingeid, mis üha kasvavad ja vajavad lahendust. Oluline roll ühiskonna „lihtliikmete“ ning ka teaduse, poliitika ja majandussüsteemi esindajate (oma)vahelises kommunikatsioonis on ekspertidel, kuna probleemid on keerulised ning vajavad erinevatesse süsteemidesse vahendamist ning „tõlkimist“.

Nii Beck (2005) oma riskiühiskonna kontseptsioonis kui ka Stehr (1994) oma teadmusühiskonna kontseptsioonis räägivad mõlemad ekspertide üha suuremast ja mõjuvõimsamast rollist. Stehr väidab, et teadmispõhised erialad ja ametid (nt nõustajad, konsultandid jne) hakkavad kaasaegses maailmas üha enam levima ja mõjuvõimu saavutama ning võivad moodustada ka omaette klassi.

Ühest küljest on teadmispõhiste erialade tõus positiivne, sest võimaldab kiiret ja head ligipääsu erinevate ekspertide nõuannetele ja soovitudele. Teisest küljest on selles tõusus nähtud ka funktsionaalse diferentseerumise negatiivset poolt, mis ei ravi modernsete institutsioonide negatiivseid mõjusid vaid ainult vaigistab neid ja tekitavad uusi sõltuvusi (*op cit*, 161).

Ekspertide roll teadmiste vahendamisel on tänapäeva riski- ja teadmusühiskonnas ääretult oluline. Samas on tõsiseks probleemiks see, et kuna teadus ja ka teaduslik töö killustub, mõjutab see ka ekspertide tõlgendusi ja loomulikult ka nende võimalusi ning valikuid avalikus kommunikatsioonis.

Beck (2005) väidab kriitiliselt, et teadlased oma karjääri materiaalse heaolu huvides pigem kausaalselt eitavad riske, kinnitades, et nende senine töö on „hea“ ning selle teoreetilised-metoodilised standardid on kõrged.

Käesoleva töö lähtekoht on, et teadlaste ja teaduslikku teadmist vahendavate ekspertide (nt nõunikud, volinikud jm ametid Euroopa Liidu institutsioonide juures ja mujal) rolli riskide kommunikeerimisel mõjutavad ka mitmed muud tegurid peale materiaalse huvi.

Riskikommunikatsioonil ekspertide ja nõuavakodanike vahel avalduvad spetsiifilised probleemid, millega uurijad on hakanud ka aktiivselt tegelema. Nii on uurijad leidnud erinevusi (Hurne ja Gutteling 2009) ekspertide ja tavainimeste riskide tajumises. Kommunikatiivses vaates vastandub ekspertide poolt antav universaalne institutsionaalne sõnum tarbija situatiivse ja individuaalse vastuvõtuga.

Teaduslikul teadmisel põhineva kommunikatsiooniga kaasnevad mitmed olemuslikud, kui ka kommunikatiivsed probleemid riskide hindamisel ja kommunikeerimisel, mis on ja saavad üha enam tõeliseks väljakutseks nii teadusele kui teadmusühiskonnale tervikuna. Järgnevalt arutletakse mõningate nende probleemide üle.

1.1.1. RISKIKOMMUNIKATSIOONI KOMPLEKSSUS

Riskide selgitamisel ja neile hinnangu andmisel keskendub teaduslikust teadmisesest lähtuv vaade valdavalt ühe riski riskipotentsiaali hindamisele, modernses ühiskonnas aga on riskid omavahel seotud ja kumuleeruvad.

Tavainimesed kipuvad võrreldes riskide hindajatega riski tajuma rohkem kompleksena, multidimensionaalsena (Hawkes ja Rowe 2008). See näitab, et riskidesse suhtumine on teatud mõttes kommunikatsiooniprotsess mitmete osalejate vahel, mis konstrueerib kahjusid ja väärtusi ning nende omavahelisi seoseid. Komplekssust, mis vastandub aga selgelt täna teadusele omasele kausaalsele argumentatsioonile, peab peamiseks riskikommunikatsiooni väljakutseks ka Strydom (2008).

Analüüsides ühte riski ei ole võimalik vastata erinevate riskitegurite koosmõju kohta ja hinnata riskide omavahelisi seoseid. Need asjaolud tekitavad küsimusi, arusaamatust ja nõutust ühiskonna gruppides, kes teadlastelt vastuseid ootavad.

Tänapäeva teadus on äärmiselt spetsialiseerunud. Varasemates ühiskonnakordades tegutsesid teadlased laial ja mitmeid valdkondi hõlmaval skaalal. Kui vanasti oldi teadlane näiteks nii matemaatika, füüsika kui loodusteaduste vallas, siis postmodernses ühiskonnas on teadlaste spetsialiseeritus ühele kitsale valdkonnale sügavuti suur. Riske hinnates keskenduvad teadlased eelkõige oma spetsialiteedile ja vaatlevad riskipotentsiaali ratsionaalselt oma (suhteliselt kitsa) uurimisvaldkonna piires. Samuti on killustatus erinevate teadusharude ja – valdkondade vahel suur.

Selline teaduse toimimisloogika koos killustatusega erinevate teadusharude ja valdkondade vahel teeb teadusharude vaheliste seoste leidmise väga aeglaseks. Riskihinnangute andmise, eriti mingile kompleksemale küsimusele, muudab aga väga keerukaks ja sageli ka võimatuks.

Teaduse toimimisloogikast tekkivad pinged nõrgestavad paratamatult teaduse kui tõe valdaja ja valgustaja staatust. Teadus diferentseerub ja koos sellega kasvab teaduse poolt ebakindlate ja seotute üksiktulemuste kommunikatsioonivoog. Asi ei piirdu valiku tegemisega omavahel vastuolus olevate ülispetsialiseeritud uurimistulemuste vahel, vaid neid võidakse ka

üksteise vastu välja mängida (Beck 2005: 203). Sellega aga laieneb ebakindlus ühiskonnas ja väheneb teaduse tõsiseltvõetavus. Kõik see aga omakorda õhutab professionaalseid konflikte ja lõhesid teadusmaailmas. See omakorda tekitab umbusku teaduslikul teadmisel põhineva ekspertiisi suhtes.

Üheks võtmeküsimuseks riskikommunikatsioonis on aga usaldus nii kommunikatsiooni teostaja kui info sisu suhtes. Baxter jt (1999) leidsid, et enamus eksperte ei ole usaldusväärsed ja mitte seetõttu, et nad oleksid üleolevad või liiga tehnilised, vaid seetõttu, et tavainimene teadvustab, et ekspertide teadmistel on piirid.

Trettin ja Musham (2000) on aga seisukohal, et kui ka kommunikatsiooni teostav isik on usaldusväärne, ei pruugi tema poolt jagatav info seda olla. See tähendab, et on võimalik uskuda, et keegi on aus, kuid samas arvata, et ta ei ole piisavalt informeeritud.

Eestis on teadlased tavainimese poolt väga usaldatud (Meema 2008). Samas näiteks simuleeritud kriisiolukorras kasutatakse palju kollektiivset kultuurilist teadmust (Harro-Loit *et al*, 2012) ning usaldatakse tuttavaid „mitteformaalseid“ eksperte (Vihalemm *et al*, 2012).

Beck väidab, et edaspidises teaduse arengus saab otsustavaks see, kas jäädakse ülispetsialiseerituse juurde või avastatakse hoopis spetsialiseeritus seostele ja hakatakse seda arendama. Ta püstitab dilemma: kas praktiliste tagajärgedega tegeledes taasomandatakse õppimisvõime või luuakse praktilistest tagajärgedest mööda vaadates pöördumatud olukorrad, mis põhinevad eksimatuse eeldusel ja teevad algusest peale võimatuks praktilistest vigadest õppimise (*op cit*, 204).

Praktiliste tagajärgedega tegelemine ja seoste otsimine eeldab muuhulgas dialoogi praktilist (argi)kogemust omavate rühmadega ja/või nende „eestkõnelejatega“.

Huurne ja Gutteling (2009) leiavad, et vaatamata muutustele riskiuuringute diskursuses näitab riskikommunikatsiooni praktika ikka ülalt-alla, tööstust ja poliitikat esindavatelt ekspertidelt tavainimestele suunatud teabevoogu.

On kaalutud võimalusi asendada ülalt-alla kommunikatsiooni millegi uuega, võrdsustada kommunikatsioonipositsioonid. Näiteks tuua teadlased ja tavainimesed ühte kommunikatsiooniruumi. Ometi näitab põhivoolu lähenemine, et reaalsuses on seda keeruline saavutada ja päriselus on see pigem teadusliku lähenemise individidele mahamüümise vorm.

Deliberaliseeritud seisukohtade võimalikkusest on teadlaste seisukohad nii positivistlikud kui ka kahtlevad (Lidskog 2008, Bergmans 2008).

Trettin ja Musham (2000) on seisukohal, et tänapäeva komplekses maailmas on avatud informatsioon riskide kohta, mida kodanikud mõistavad ja aktsepteerivad olulisem, kui liigne usaldus ühiskonnas toimuva vastu.

Seetõttu on käesoleva töö huvifookuses ka teadusliku ning mitteteadusliku taustaga ekspertide vastastikune suhe ning avatus „vastaspoolelt“ tulevatele sõnumitele.

1.1.2. VASTUKOMMUNIKATSIOON JA ALTERNATIIVSED EKSPERDID

Lisaks riske puudutavatele olemuslikele küsimustele on kommunikatiivses vaates suureks probleemiks veel see, et teadlased ja eksperdid lähtuvad riskidest rääkides eelkõige objektiivsest ratsionaalsusest. Beck (2005) on seisukohal, et riskidest saab mõtestatult rääkida vaid väärtuste seisukohalt. Näiteks kui reaktorite turvalisusuuringute puhul annavad teadlased matemaatilise riskihinnangu õnnetuse toimumise tõenäosuse kohta, siis taandab see riski mitmemõõtmelisuse ainult tehnilistele küsimustele. Seevastu elanikkonna ja tuumaenergia vastaste jaoks on kõige olulisem tuumaenergia katastroofipotentsiaal. Kui üksainus õnnetus tähendab hävingut, siis on oht alati liiga suur.

Sellest kommunikatiivsest küsimusest saab alguse aga riskarutlustes ekspertide teadusliku ja avalikkuse sotsiaalse ratsionaalsuse vahel suur lõhe - räägitakse üksteisest mööda. Üks pool räägib ratsionaalsusprintsipidest lähtuvalt ja teine pool väärtustest lähtuvalt. Üks pool esitab küsimusi, millele teine pool ei vasta või annab selliseid vastuseid, mis üldse ei taba ära, mida tegelikult küsiti. Ja just seetõttu tekitavad need vastused hoopis hirmu (Beck 2005: 31).

Muutuste taustal kostub üha enam ühiskonnas nõ „hääli teiselt poolt teadust“ ehk just hirmu ja saamata vastuste baasil tekkinud uutelt sotsiaalsetelt huvirühmadelt.

Horlick-Jones (2004) on seisukohal, et vajadusest tulenevate lahenduste ja seletuste otsimine viib täiesti uute eksperiluse vormide tekkeni ühiskonnas. Patsientide ja aktivistide kogemustest, aga ka ärilistest huvidest tingituna liigutakse traditsioonilisest teaduslikust

teadmise ja autoritaarsusest üha enam praktikate ja alternatiivsete ekspertluse vormide juurde.

Kui tootmisega kaasnevad „tahtmatud kõrvalmõjud“ hakkavad inimeste tervist kahjustama ja argikogemus, erinevalt teaduslikust tõestusest, kinnitab riskide reaalsust, ei ole teadlaste poolne riskide eitamine enam piisav argument. Just selliste „kõrvalmõjude“ tõttu, mida teaduslik vaade ei aktsepteeri saavad inimestest endist moderniseerumiskriskide vastueksperdid, kelle jaoks pole riskid abstraktsed vaid nende konkreetsed terviseprobleemid. Riskiühiskonnaga kaasas käivad moderniseerumiskriskid saavad omale nõ advokaadiks näiteks lapsevanemad, kes hakkavad ise koguma andmeid ja argumente.

Kuna mingile osale ühiskonnast ei ole teadlaste poolt antavad selgitused ja väljapakutavad riskide maandamise viisid enam vastuvõetavad, tekkivadki ühiskonnas uued sotsiaalsed huvirühmad, nendepoolne vastukommunikatsioon teaduslikule ja poliitilisele riskide kommunikatsioonile. Selle kommunikatsioonivoo eesotsas on uued alternatiivsed ekspertpraktikad, mis esindavad teatud mõttes ühiskonnas riskide alla „kannatajate häält“.

Selline nähtus avaldub ka tänases Eestis. Näiteks ilmuvad raamatud ja trükised erinevatel riske puudutataval teemadel, mida koostavad ja annavad välja inimesed, kes ise selles valdkonnas teaduslikud eksperdid ei ole ehk siis tavainimesed. Nad koguvad fakte ja argumente ning esitlevad neid avalikus ruumis teistele. Selline toimimine aga leiab tihti taunimist ja hukkamõistu valdkonna teadlaste ja teaduslikku teadmist vahendavate ekspertide poolt. Nii on juhtunud viimastel aastatel Eesti ühiskonnas näiteks toitu lisatavate e-ainete kommunikatsioonis – mitteteaduslike ekspertide poolne initsiatiiv on käivitanud ühiskonnas diskussiooni nii toidu puhtuse ja ka laiemalt toidus sisalduvate lisaainete teemal. Samuti on sarnaseid liikumisi juba mõnda aega näha meditsiinis – näiteks ravimite ja vaktsineerimise vallas.

Samuti osalevad teaduse ja tootjate vastukommunikatsioonis riskiteadlikud tarbijad – parema informeerituse ja materiaalsete võimalustega kodanikud. Info ja vahendite baasilt tekkivat kihistumist peab riskiühiskonnas tõenäoliseks ka Beck (2005) uskudes sotsiaalsete kihtide lõikes ebavõrdselt jaotunud „keemiavastaste“ toitumis- ja eluharjumuste tekkimist. See on justkui „vastukeemia“ on „toitumisteadlikes“, suure sissetulekuga haritud kihtides ümber

kujundanud kõiki elukondliku tarbimise valdkondi alustades söömisest ja haiguste põdemisest kuni eluaseme ja vabaaja käitumiseni (*op cit*, 37).

Teadlik tarbija valib väga, mida ta ostab või ostmata jätab. Uurimused Taanis (Halkier 2010) toovad esile erinevaid toiduriskide vältimise ja/või minimeerimisele suunatud tarbijakäitumise viise alustades keskkonnasäästlikust toidutarbimisest kuni suunani loobuda poes müüdavast tööstuslikult toodetud toidust ja teha kogu toit kodus algainetest ise.

Just teadliku tarbija igapäevapraktikad ja nende praktikate kommunikatsioon oma sotsiaalvõrgustikus ja ka laiemas avalikkuses on üks osa vastukommunikatsioonist.

Uued igapäevapraktikad tarbijate seas annavad omakorda võimalusi uutele majandusharudele ühiskonnas nagu näiteks ökotootmine ja ökoturundus. Ka Eestis on täna võimalik osta söök ökopoest ja supermarketis käies osta „õnnelike kanade“ mune ja süüa vabalt peetava veise liha.

Just „kannatajate hääli“ esindavad alternatiivsed eksperdid, teadlikud tarbijad ja ka uutest tarbimissuundadest kasusaavad tootjad (nt öko-tootmine) loovad koos vastukommunikatsiooni teaduse ja tootmise poolsele kommunikatsioonile, sest teadlaste poolt väljapakutud ning poliitikute poolt heaks kiidetud riskide madaldamise viisid ei ole sellele osale ühiskonnast enam vastuvõetavad. Üha tugevnev vastukommunikatsiooni voog avalikus ruumis aga hakkab pikemas perspektiivis mõjutama ka poliitikute ja majanduse suhteid teadlastega ja teadusega. Kui avalik riskiteadlikkus tõuseb, on väga tõenäoline, et riskide madaldamine saab üheks poliitilise konkurentsi argumendiks. Ka võib oletada, et teaduse ja tööstusliku suurtootmisele vastu suunatud kommunikatsioon hakkab esitama ka teaduspõhisele kommunikatsioonile hoopis uut tüüpi nõudmisi, kuidas riske põhjendada ja küsimustele sisuliselt vastata.

1.1.3. TEADLASTE ERINEVATEST ROLLIDEST TEKKIVAD PROBLEEMID RISKIDE KOMMUNIKATSIOONIS

Tänases ühiskonnas on teadlased oma rollist tulenevalt seotud erinevate huvigruppidega. Nii on ilmne, et tööstusega seotud ja tööstust esindavad teadlased esindavad ka tööstuse huve ning poliitikat ja poliitilisi institutsioone esindavad teadlased vastavalt jälle nende institutsioonide huve. Samuti on ühiskonnas teadlasi, kes on läinud üle nõ alternatiivsete

ekspertide leeri ja olles teadusliku teadmise taustaga vastanduvad nüüd nii oma teadusliku tausta kui ka argikogemuse praktikatega ratsionaalsele hierarhilisele teaduslikule teadmisele.

Huurne ja Gutteling (2009) leidsid, et usaldus valitsuse ja tööstuse vastu on omavahel seotud. Seepärast tajub äri sektor riskikommunikatsiooni taga riskisõnumite mõjusid. Samuti näitavad USA uuringud bioterrorismi kohta, et riskid on paremini mõistetavad sellisel juhul, kui kommunikaatorit tajutakse jagavat sama muret (Aldoory & Van Dyke 2006).

Teadlased ise teadvustavad muutunud olukorda väga hästi ja on teadlikud info killustatusest riskiühiskonnas. Samuti ollakse teadlik teaduslike tõendite saamise keerukusest võrreldes näiteks argikogemusega. Küsimärk on aga see, kui palju mõjutab teadlase avalikke seisukohti temale esitatud rolliootus? Kas konkreetsest rollist tulenevad ootused võivad mõjutada ka teaduslikku tõe?

Teiseks rollist tulenevaks probleemiks on see, et teadlased ja eksperdid annavad oma riskihinnanguid teises keskkonnas, kui on tavatarbija. Uurijad (nt Green *et al* 2005) leiavad, et kuna tavatarbija teeb oma toiduvalikuid teises igapäevakontekstis, kui riskide üle professionaalses kontekstis arutlevad eksperdid, oleks oluline vaadelda võrdlevalt eksperti nii oma professionaalses ning tavatarbija rollis. Sellest selguks, kas ja millised on rollidest tulenevad erinevused ning kas eksperdid järgivad tarbijana ka ise oma eksperdina antud soovitusi.

Ka näitavad uuringud, et teadlased siiski säilitavad usu ratsionaalsete valikute võimalikkusesse. Nii näitas Tulloch ja Lupton (2002) uuring kõrgtehnoloogia spetsialistide seas, et eksperdid on vägagi teadlikud riskiühiskonna üha suurenevast mõjust. Kuigi nad viitasid oluliselt laiemale riskialaste infoallikate valikule kui mitteekspertid, ja väljendasid skeptilisust riskisõnumite suhtes, eeldasid nad siiski, et on võimelised riske ratsionaalselt kontrollima.

Ka käesolev töö uurib teadusliku ja mitteteadusliku taustaga ekspertide puhul võrdlevalt nii nende riskide tõlgendusi erinevates rollides (ekspert vs tarbija), samuti seda, kuidas nad pööravad tähelepanu riskide üle arutlemisel infoallika kuuluvusele teatud huvirühma (tööstus, poliitika vms).

1.1.4. EKSPERDID TEADMISTE VAHENDAJATENA

Kuigi ekspertide rolli tänases ühiskonnas info vahendajate ja hoiakute kujundajana on toonitanud erinevad autorid, on eksperte uuritud üksnes kitsalt ekspertotsuse tegemise seisukohalt, kuid väga vähe nende avaliku kommunikaatori rollis. Vaid mõned üksikud uuringuid käsitlevad teaduslike ekspertide strateegiaid riskikommunikatsiooni protsessi kujundajate ja info vahendajatenä.

MacDonald, Small ja Morgan (2008) leiavad, et isegi ühe kitsa ja spetsiifilise valdkonna ekspertide arvamused ohtude realiseerumistõenäosuse ja stsenaariumide kohta erinevad väga suurel määral ning pole omavahel statistiliselt olulisel määral seotud.

Sellest võib järeldada, et ekspertide infoallikad ja infotöötuse strateegiaid on väga varieeruvad. Samas on selge, et ekspertide erinevad seisukohad riskide suhtes ja ka vastav kommunikatsioon avalikkuses tekitab tavatarbijas arusaamatust ja segadust seda enam, mida paremaks muutub tarbija teadlikkus erinevatest riskidest.

Mõned uuringud on tehtud ka selle kohta, kuidas eksperdid oma teadmisi avalikkusele kommuniqueerivad ja/või võiksid seda teha.

Reynolds (2011) on seisukohal, et ametiasutustes valitseb praegugi enamasti arusaam, et eksperdid teavad täpselt ohtusid ning neid koolitatakse oma teadmisi "õigesti" doseerima, vältimaks rahva emotsioone. Autori hinnangul on see ka põhjendatud, eriti kriisisituatsioonides.

Sellele vastandub aga Pálsson`i (2012) seisukoht, mille järgi piir ekspertide ja "tavainimeste" teadmuse ja osaluse vahel on tänapäeva ühiskonnas muutunud hägusamaks ning inimesed ise saavad tänu teadusele ja IKT-le, oma personaalseid riske (nt geneetilisi haigusi) hinnata. Pálsson (2012) soovib pigem strateegiliselt korraldada infole ligipääsu, mitte selle sisu produtseerimist.

Senitehtud riskide kommunikatsiooni uuringutes on peamiselt keskendutud teaduslike ekspertide ja tavakodanike vahelisele lõhele ning tegeletud usalduse teemaga. See tähendab, et on lähenetud eeldusega, et teaduslik teadmine on „õige“ ja küsimus on pigem selles, kuidas

kasvatada usaldust „teaduslike“ ekspertide vastu. Mõningad eelmistes peatükkides viidatud uuringud (nt Trettin ja Musham 2000, Baxter et al 1999) panevad selle lähtekoha tugevasti kahtluse alla. Ka käesolev töö ei sea teadusliku taustaga ekspertide seisukohtade „õigsust“ eelduseks, vaid pigem problematiseerib nende dialoogivõimekust erinevaid seisukohti esindavas avalikus ruumis. Töö otsib vastust küsimusele, et kuivõrd on eksperdid ise valmis võtma kommunikatsioonil arvesse argikogemust ja alternatiivseid või „isehakanud“ eksperte ning kuidas nad ise analüüsivad ning pragmaatiliselt väärtustavad erinevat päritolu informatsiooni?

1.2. UURIMISPROBLEEMI SEADE NING KASUTATUD TERMINID

Eesti ühiskond on viimase kolme kümnendi jooksul läbinud väga intensiivse transformatsiooni nõukogude tüüpi modernsusest, kus riske põhimõtteliselt eitati, kapitalistlikku modernsusse, mida iseloomustab ühelt poolt üsna tugev majandussüsteemi diktaat ning poliitiline liberalism, teiselt poolt aga püüde saavutada konformsust Euroopa Liidu poliitikatega ning neist johtuvate regulatsioonidega. Keskkonna- ja sellega haakuvalt ka riskiteadvuse arenguid analüüsinud Maie Kiisel väidab oma uuringus, et Eesti ühiskonnas võib leida kõrvuti koos erinevaid keskkonnasuhteid ja –riske käsitlevaid paradigmasid: sotsiaalne paradigma, mis käsitleb keskkonna ja riskide probleematikat kitsalt fokuseerituna teatud institutsioonidele ja tegematajätmistele. Keskkonnateadlik paradigma, mis käsitleb loodust nii ressursi kui ohuna, ning määratleb teaduse, poliitika ja majandussüsteemi ülesandeks riske kontrollivate tehnoloogiate väljaarendamise; ökoloogiline paradigma, mis näeb riske kompleksse ja inimtegevusse „sissekodeerituna“. Viimase paradigmaga kaasneb ka kahtlus ning pinge ekspertinfo ning isikliku kogemuse vahel (Kiisel, esitatud). Erinevad paradigmad on esindatud ka avalikus (riski)kommunikatsioonis.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida avaliku riskikommunikatsiooni probleematikat, võttes fookusesse väikese valiku Eesti toidu- ja terviseekspertide strateegiad riskide tõlgendamisel ja vahendamisel. Uuritakse seda, millest eksperdid oma riskihinnangutes

lähtuvad, kui palju ollakse valmis arvesse võtma oma ekspertsüsteemist erinevaid teadmisi ja kogemusi ning ekspertide kommunikatiivset rolli riskide tõlgendamisel ja vahendamisel.

Enne konkreetsete uurimisküsimuste avamist määratletakse terminid ning kategooriad, mida töös kasutatakse: riskid, eksperdid ning teaduslik ja alternatiivne lähenemine.

Riske pole uuringutes määratletud üheselt. Võtmesõnad, mida riskide defineerimisel kasutatakse, sisaldavad tavaliselt hüpoteetilist kahju või põhjust, ebakindlust ja väärtusi - midagi, mis on kas kaalul või ohustatud (Aven ja Renn 2009).

Käesolev töö lähtub (sarnaselt paljudele teistele) riskide kui sotsiaalse konstruktsiooni kontseptsioonist (Boholm ja Corvellec 2011), mis tugineb Hilgartner`i (1992) töödele. See väidab, et objekti või situatsiooni ei saa defineerida riskina kui ei ole olemas seost objekti ja oletatava kahju vahel. Hilgartner`ist tulenev raamistik soovib asendada küsimus "Mis on risk?" küsimusega " Kuidas inimesed mõistavad midagi riskina?"

Inger Lassen (2008) näeb ühe riski tajumist mõjutava elemendina määramatust (*uncertainty*) ehk üldist mure asjade pärast, mis asuvad väljaspool inimese enda kontrolli, andes alust tunneteks nagu hirm, kaksipidisus või ebakindlus. Ortwin Renn (2006) toonitab, et tuttavat ja harjumuspärast tajuvad inimesed vähem ohtlikuna kui tundmatut. Samuti näevad inimesed vähemana ohtu, mida usuvad end suutvat kontrollida (näiteks teatud toiduainete söömisest loobumine või nende osakaalu vähendamine menüüs). Kui inimesel puudub võimalus või oskus ohtu iseseisvalt adekvaatselt hinnata ja ta peab selles tuginema kolmandatele allikatele, kelle usaldusväärsus on kahtluse all, siis pole enam ruumi hinna ja kasu suhte arvutamisele ja sooviks saab ohu absoluutne vältimine (Renn 2006).

Seega, käesolevas töös on toiduriskid määratletud kui Eesti avalikus ruumis (meedias, suulises mitteformaalses suhtluses, koolitustel jm) erinevate allikate poolt problematiseeritud seosed objekti ja oletatava kahju vahel (nt tööstuslikult toodetud toitu lisatavad e-ained).

Ekspert - Wikipedia defineerib eksperti kui isikut, kes on laialdaselt tunnustatud usaldusväärse allikana tänu oma mingitele teadmistele, tehnikatele või oskustele, mis võimaldavad tal olla otsusetegija, otsustada õigesti, õiglaselt või targalt ning on määratud staatuse või autoriteetusega teiste omataoliste või avalikkuse suhtes konkreetsetes spetsiifilises

valdkonnas. Ekspert üldisemalt on isik, kellel on ulatuslikud teadmised või oskused mis põhinevad uuringutel, kogemustel või tegevusalal. Ekspertidelt oodatakse nõuandeid vastavalt nende valdkonna teemale, kuid eksperdid ei ole oma uurimisvaldkonnas alati üksikasjades ühel meelel. Ekspertdiks saab tänu kogemustele, koolitustele, haridusele, elukutsele ja publikatsioonide avaldamisele, mis loovad alusel spetsiaalseteks eriteadmisteks mis on piisav selleks, et teised võivad ametlikult (ja seaduslikult) tugineda tema kui üksikisiku arvamusele.

Käesolev töö lähtub sellest laiast eksperdi määratlusest. Ekspertide valikul lähtuti kaasatavate ekspertide vaadete heterogeensusest ja ekspertide erinevatest rollidest ühiskonnas. Valikul lähtuti sellest, et osalejate hulgas oleks nii laiema avaliku mõjuga eksperte, kes oma rollist tulenevalt kujundavad riigi toidupoliitika, kui ka selliseid eksperte, kelle rollist tulenev mõjuring on kitsam ja vahetum ning kes oma igapäevatoos puutuvad kokku tavainimeste nõustamise ja/või toidupraktikate kujundamisega.

Töö raames käsitletakse ekspertidena kõiki uuringus osalenud intervjueritavaid sõltumata nende vaadetest ja ühiskondlikust rollist. Iga uuringus osaleja on ekspert oma, toidu- ja/või tervisega kokkupuutuvas valdkonnas.

Nii on ekspert inimene, kes omab teatud ametis tegutsemisest ja kuuluvusest tulenevat kollektiivselt omistatud teadusliku eksperdi rolli nagu näiteks arst, teadlane või professor. Teiselt poolt käesoleva töö raames eksperdid ka teatud tegevusvaldkonnas tegutsemise kogemust omavad intervjueritavad, sest omavad ühiskonnas legitiimsust just seetõttu, et esindavad teatud mõttes „kannatajate häält“ ja vastandudes argikogemuse suhtes arrogantsele teaduslikule teadmisele. Ehk ametkondlikus mõttes „isehakanud“ eksperdid.

Üks osa töö valimisse kuuluvaid ekspert on määratletud kui teadusliku taustaga, teaduslikust teadmisest lähtuvad eksperdid.

Teaduslik lähenemine – teadusliku lähenemise all on käesoleva töö kontekstis mõeldud teaduslikult tõestatud, hierarhilist teadussüsteemi poolt kontrollitud ekspertteadmist. Töös on kasutatud ka rahvakeelset terminit „peavool“ (*mainstream*), mis väljendab kommunikatiivseid võimusuhteid ühiskonnas. Antud töö kontekstis on „peavoolu“ alla liigitatud suurtööstuslik tootmine ja klassikaline meditsiin.

Sellele vastanduva **alternatiivse lähenemise** all mõeldakse käesoleva töö kontekstis vastandit teaduslikult tõestatud ekspertteadmisele. Teadmisi, mis pole hierarhilise ekspertsüsteemi poolt teaduslikult tõestatud.

1.3. UURIMUSE VALDKOND: TOIDURISKID

Käesoleva magistritöö uurimisvaldkond on toiduriskid ja nende kommunikatsioon Eesti ühiskonnas, täpsemalt erinevate toidu- ja terviseekspertide tõlgendused ja strateegiad riske puudutava kommunikatsiooni vahendajatena.

Toiduriskide valdkond on valitud uurimisobjektiks just seetõttu, et see valdkond pakub autorile suurt huvi ja olles ise teadlik tarbija, teadvustan teravalt erinevate ekspertide poolt tuleneva toidu- ja terviseriskide alase kommunikatsiooni killustatust ja puudulikkust Eesti avalikus ruumis. Samas on just eksperdid ja nende riskinägemus tavatarbija riskihinnangute väljakujundamisel ääretult oluline.

Olen seisukohal, et toit ja toiduriskid on teemavaldkond, mis väärivad eraldi käsitlemist. Toitu vajame me kõik iga päev, toit ehitab üles meie organismi ja seetõttu on igal inimesel teadlike toiduvalikutega väga lihtne oma elu väga otseselt mõjutada. Kui paljud riskiühiskonna ohud on abstraktsed ja üksikindiviidist sõltumatud, siis kindlasti ei ole seda toit. Lisaks on inimestel toidu ja toitumisega olemas emotsionaalne side. Seega on toidul kokkuvõttes väga otsene mõju inimeste füüsilisele ja vaimsele heaolule, aga valede valikute puhul ka terviseprobleemide ja haiguste tekkele.

Võrreldes varasemaga on tänases ühiskonnas kapitaalselt muutunud toidukultuuri ja toitumisele aastasadu omased olnud loogikad ja reeglid. Linnakeskkonnas ei ole võimalik enam inimestel ise omale toitu kasvatada ja inimeste üha suurenev spetsialiseeritus on loonud võimsa ja massiivse toiduainetetööstuse.

Kunagised ohud nagu toidu riknemine ja välimus ei ole täna enam probleemiks. Riknemise vältimiseks ja pikaajaliseks säilimiseks lisatakse toitu aineid, miks tapavad bakterid, annavad

toidule apetiitse välimuse, maitse ja lõhna. Kõige selle tulemus on aga see, et ained, mis algselt olid mõeldud toitu kvaliteeti kaitsma, muutuvad tihti ise, eriti kumuleerudes, uueks ohuks selle sööjale.

Tootjapoolne huvi kulusid vähendada, loomakasvatuses loomade raviks kasutatavad antibiootikumid, globaliseerumine, kiire elutempo on need tegurid ja ühiskondlikud muutused, mis on muutnud globaalselt toidukultuuri olemust.

Muutustega seoses on hakatud rääkima toidu tervislikkusest ja viimastel aastatel üha enam ka Eestis. Kas tervislik on töödeldud, ilma bakteriteta, väherasvane, kunstlike magus- ja muid aineid sisaldav või hoopis võimalikult naturaalne ja vähetöödeldud (mahe)toit? Lähenemised selles osas on väga erinevaid ja vastandlik on ka avalikkuses olev infovoog. Erineva info taga on tihti erinevad huvigrupid ja majandusüksused ning lõpliku valiku peab tegema tarbija, iga inimene ise.

Boer *et al* (2005), kes on uurinud toiduekspertide kommunikatsiooni ja avaliku arvamuse seoseid väidavad, et just toidu puhul on ekspertide vastukäivad arvamused suureks probleemiks. See ekspertide arvamuse vastukäivus vähendab tavatarbijate usaldust nende vastu ning suurendab teatud määral ise lahenduste ja seletuste otsimist.

Sama leiavad ka Beck ja Beck-Gernsheim (2002), kes on seisukohal, et just toidualaste soovitude osas on üha raskem leida kindlaid tugipunkte, kuna muutused on kiired ning infot ja infoallikaid palju ning sageli on need ka teineteisele vastukäivad. Sotsiaalsed soovitusel, sealhulgas ka ekspertide omad, on sageli vastuolulised ning ühiskonna poolt esitatud kohustus individuaalselt endale riskistrateegiaid koostada sunnib meid üha enam vastu võtma individuaalseid otsuseid. Ühiskond sunnib meid individualiseeruma ja ise oma tervise, töö ja tuleviku osas vastutust võtma.

Selleks, et valikut teha ja vastutust võtta, on aga määrava tähtsusega teadlikkus erinevatest võimalustest ja seisukohtadest, erinevate asjade ja tegurite ohust või ohutusest. Teadlikkus eeldab erinevaid seisukohti sisaldavat pikaajalist diskussiooni ühiskonnas, kus kõigil ühiskonna liikmetel on võimalik seda jälgida ja kaasa rääkida.

Lääne-Euroopa näitel saab aga väita, et suurenev teadlikkus toob aga paratamatult kaasa ka ühiskondlikke pingeid. Nii näiteks kirjeldab keskkonna- ja terviseriskide uurija Bente Halkier oma raamatus „Consumption Challenged. Food in Medialised Everyday Lives“ (2010) huvitavaid lähenemisi toidupraktikatele ja tarbija erinevaid käitumismustreid riskide

vältimisel Taani näitel. Oma raamatus toob Halkier välja ka uuritud juhtumite näitel tarbija toiduväljakutsete käsitlemise erinevad tüpoloogiad.

Tabel 1: *Ideaaltüüpide võrdlus toidutarbimise väljakutsega toimetulekul (Halkier 2010).*

Toiduväljakutseid käsitlevate elementide defineerimine			
	Kommunikatsioon suhtlusvõrgustikus	Praktiline tegutsemine	Kriitiline avalik diskursus
Tegutsemise tüübid erinevate toidu puudutavate väljakutsete puhul	Identifitseerimine keskkonnasäästliku toidu kaudu	Keskkonnasäästliku toidu tarbimine	Distantseeruma keskkonnasäästlikust toidust
	Murelik riskikäsitlus	Pragmaatiline riskikäsitlus	Irriteeritud (ärritunud) riskikäsitlus
	Toiduvalmistamine algusest peale (algainetest) on sotsiaalselt aktsepteeritud	Toiduvalmistamine algainetest peale on enesestmõistetav	?
	Proaktiivne seotus „tervislikuma“ toiduga	Sobituma „tervislikuma“ toiduga	Tegema „tervislikku“ toitu ambivalentseks

Toiduriskidesse suhtumisel kirjeldab Halkier (2010) järgmisi tarbija käitumismustreid eristades riskidega toimetulemisel kolme põhitüüpi: murelik, ärritunud ja pragmaatiline.

Murelikku tüüpi iseloomustab riskide igapäevane teadlik käitlemine. Siia tüüpi kuuluvad tarbijad pööravad tähelepanu toiduriskide diskursusele, otsivad riskide kohta täiendavat infot eesmärgiga vähendada toidu ja toidu käsitlemise protsessidega kaasnevaid riske.

Ärritunud tüüpi toimetuleku strateegiale on Halkier`i järgi omane teatud konfliktsus löikumisel teiste praktikatega. Toiduriskide diskursus selle strateegia puhul on justkui kõrvaltegevus ja olemas vaid seetõttu, et tarbijal ei ole võimalik põgeneda igapäevase meedia- ja infovoe eest. Siia tüüpi kuuluvad tarbijad ei mõtle riskidele vahest nädalaid, kuni meedia või sõbrad-tuttavad meenutavad riskide olemasolu aktualiseerides need mõneks ajaks.

Pragmaatilis tüüpi iseloomustab Halkier kui riskidest küll teadlikke tarbijaid, kes teevad oma valikuid aga siiski eelkõige igapäevastest praktilistest kaalutlustest lähtuvalt.

Viisin käesoleva magistritöö taustaks läbi toidualase fookus-grupi uuringu eesmärgiga uurida lisaks ekspertidele põgusalt ka Eesti tavatarbija toiduvalikute põhjuseid ja tarbija riskiteadlikkust. Fookus-grupi uuringus osalesid pereemad, kelle peres kasvavad koolieelikutest lapsed. Kõrvutades oma fookus-grupi uuringus osalenud intervjueeritavate käitumismustreid Halkier`i tüüpidega saab leida selgeid paralleele. Fookus-grupi uuringus oli esindatud nii murelik kui ka ärritunud tüüp.

Kuna Eesti ühiskonnas ei ole riskiteadlikkus Taaniga võrreldav, siis Halkier`i mõistes pragmaatilist tüüpi ei olnudki. Taani näite puhul peab Halkier pragmaatilise tüübi all silmas seda, et inimesed on küll riskidest teadlikud, kuid eelistavad mugavuse tõttu pigem praktilisi lahendusi. Minu poolt läbiviidud fookus-grupis osalenud kaks liiget esindasid hoiakutes ja suhtumises küll pragmaatiku tüüpi, kuid erinevalt taanlastest ei olnud nad riskidest sellisel määral teadlikud.

Seega saab järeldada, et tänases Eestis ajab toiduriskide alane teadlikkus „pungi“ ja ülaltoodud tüpoloogia ei kehti veel 100%-liselt. Samas on ka Eestis selgelt olemas inimesed, kes on väga teadlikud oma toiduvalikutest ja kel on tihti ka võimalused paremaid valikuid teha. Riskiteadlikkuse süvenemisel aga võib uskuda, et Halkier`i tüpoloogia toimib ka Eestis.

Toiduriskidega toimetulekul võib ühiskonnas olla erinevaid strateegiaid, kuid põhjendatud lähenemine, millele ka Halkier (2010) viitab, on võimalus, et tarbijad peavad olema kaasatud avalikku diskussiooni selleks, et eksperdid, avaliku elu tegelased ja äriettevõtted saaksid paremini nendega kommunikeeruda.

Boer *et al* (2005), kes on uurinud toidueksperptide kommunikatsiooni ja avaliku arvamuse seoseid, väidavad, et isegi teadlikkuse tõusul inimesed valdavalt ei erista erinevaid toitu puudutavaid riske ja nende põhjuseid. Samuti on uurijad seisukohal, et alati jääb ühiskonda alles grupp, kes ignoreerivad toiduriskide alaseid sõnumeid.

Eesti Konjunktuuriinstituudi (järgnevalt EKI) 2010. aasta andmetel ning kogu Eesti täiskasvanud elanikkonnale (18-74aastased) laiendatava uuringu põhjal jälgib üle üheksakümne protsendi täiskasvanud Eesti elanikest toitumist ja püüab midagi oma toidus vältida või millegi tarbimist piirata. Kõige rohkem püütakse vältida kunstlikke lisaaineid, geneetiliselt muundatud tooraineid ja küllastunud ning transrasvhappeid. EKI uuringu põhjal selgub, et Eesti elanikud on toitu ostes harjunud etiketiinfot uurima ning teevad seda sageli.

Harvem vaadatakse silte juba tuntud tooteid ostes või juhul, kui ostuvalik toimub etiketiinfost mittesõltuvast kriteeriumist nagu soodne hind.

Siiski võib oletada, et võrreldes Eesti ühiskonna toiduriskide alast teadlikkust Lääne-Euroopaga, on teadlikkus siin siiski veel suhteliselt madal. Seda kinnitavad ka käesolevad uurimistöös osalenud toidu- ja terviseekspertid. Just seetõttu on laiem ja põhjalikum toiduriskide alane avatud ja avalik diskussioon Eesti ühiskonnas vajalik. Diskussioonis võiksid osaleda kõik, nii teaduslikku lähenemist kui ka alternatiivset lähenemist esindavad ekspertid. Vajalik on avatud ja sisuline diskussioon erinevate riske puudutavate seisukohtade vahel. Just see aitab luua selgust toiduriskide teemal ja teha paremaid toiduvalikuid neil inimestel, kes sellest huvitatud on.

Toiduriskide valdkonda ei ole Eestis seni palju uuritud. Küll on tehtud mõned uuringud Tartu Ülikooli Ajakirjanduse ja Kommunikatsiooni Instituudis näiteks Riia Leedmaa 2006. a. bakalaureusetöö „Noorte perede uskumused ja hoiakud ökotoidu suhtes“; Maarja Rüüteli 2007.a. bakalaureusetöö „Kõrgharidusega noorte käsitlused toidu tarbimisest“; Kristi Sobaki 2012. aastal valminud seminaritöö „E-ainete alane diskussioon meedias: lapsevanemate poolne vastuvõtt“.

Toidu ja terviseekspertide kommunikatsiooni puudutavaid uurimistöid ei õnnestunud mul leida.

2. UURIMISPROBLEEM JA UURIMISKÜSIMUSED

Käesoleva magistr töö eesmärgiks on kaardistada erinevate Eesti toidu- ja terviseekspertide seisukohtade kaudu ekspertide toimimisstrateegiad tänases riskiühiskonnas.

Kuna ekspertide seisukohad kujundavad laiema avalikkuse seisukohti, on ekspertide riskiteadlikkusel ja kommunikatsioonil suur mõju tavainimestele ning selle kaudu üldisemale riskiteadlikkuse tõusule ühiskonnas.

Eesmärk on uurida, millest eksperdid oma riskihinnangutes lähtuvad, kui palju ollakse valmis arvesse võtma oma ekspertsüsteemist erinevaid teadmisi ja kogemusi ning kuidas nähakse ekspertide kommunikatiivset rolli riskide tõlgendamisel ja vahendamisel.

Töö uurimisküsimused on:

- Kuidas eksperdid riski konstrueerivad?
- Mis on eksperdi jaoks tõde?
- Milles eksperdid ei kõhkle? Millal ja miks tekivad kõhklused?
- Kuivõrd ja millises olukordades on eksperdid valmis arvesse võtma oma hariduslikust, praktiseerimise jm kompetentsist erinevaid teadmisi ja kogemusi?
- Millised on ekspertide avalikkusega suhtlemise strateegiad?
 - Kuidas eksperdid tõlgendavad avalikku inforuumi toiduriskide valdkonnas?
 - Kuidas eksperdid määratlevad ja realiseerivad oma rolli riskide tõlgendamisel ja vahendamisel?

3. METOODIKA JA VALIM

Töö meetodiks on semi-struktureeritud ekspertintervjuud erinevate toidu- ja tervisevaldkonna asjatundjatega. Ekspertintervjuud on valitud seetõttu, et need võimaldavad kõige paremini saada vastuseid püstitatud uurimisküsimustele ja selgitada ekspertide toidu- ja terviseriskide hinnangute taga olevaid strateegiaid.

Intervjuude planeerimisel lähtuti kaasatavate ekspertide vaadete heterogeensusest ja ekspertide erinevatest rollidest ühiskonnas. Intervjueeritavate hulgas oli nii arste kui ka tööstusega seotud inimesi, alternatiivsete vaadete esindajaid ja ka eriala tõttu toidu praktilise valmistamise või uurimisega seotud inimesi.

Alternatiivsete vaadete alla mõeldakse käesoleva töö kontekstis vastandit teaduslikult tõestatud hierarhilisele ekspertteadmisele. Teadmisi, mis pole hierarhilise ekspertsüsteemi poolt teaduslikult tõestatud.

Tabel 2: Intervjueeritavate määratlus ekspertide maastikul

Ekspert	Vanus	Sugu	Haridus	Töö	Määratlus ekspertide maastikul
insener-keemik	78	N	Insener-keemik	insener-keemik 57a, praegu pensionär	Erialalt teadusliku lähenemise esindaja, otsuste tegemisel usaldanud tootjad jt toitlustajaid. Täna pensionär ja terviseprobleemidega (suhkruhaigus). Peab haiguse vallandajaks ka oma ebateadlikku toitumist. Lisaks akadeemilisele taustale võtab riski konstrueerimisel arvesse elus kogetut, tervet talupojamõistust ja usaldusväärseid eksperte (poeg).
perearst	35	M	arst	perearst	Erialalt teadusliku lähenemise esindaja, usaldab tootjaid ja toitlustamise eest vastutajaid. Usub, et kui asi müügil, on see ka lubatud ja üldjoontes tervislik.
kokk	42	N	toidu tehnik-tehnoloog	kokk	Rikkalik töökogemus tootmisettevõttes, mis on kujundanud ka eksperdi riski konstrueerimise loogikat. Usaldab tootjaid ja toitlustajaid. Tegutseb täna restorani valdkonnas ja on ekspert restoranitoidu osas. Ise eelistab võimalikult naturaalsest toorainest toitu, aga ei poolda

					äärmuslikke lähenemisi riskide konstrueerimisel.
homöopaat	44	N	refleksoloog - homöopaat	refleksoloog-homöopaat	Alternatiiv. Peab end ise alternatiivsete vaadete esindajaks (alternatiiv vs peavool). Peavool = suurtööstuslik tootmine, klassikaline meditsiin, valdav infovoog meediakanalites. Kriitiline suurtööstusliku toidu tootmise ja peavoolu terviseekspertide toitumissoovituste osas. Pooldab taimetoitlust ja/või Harvardi toidupüramiidi (erineb Eesti riigi ja tootjate poolt soovitatud toidupüramiidist.)
toiduseire ekspert	69	N	keemik	keemik 44a, praegu pensionär, loeb loenguid	Erialalt teadusliku lähenemise esindaja, kes on töötanud aastaid riigi tervisekaitse laboris ja vastutanud riigi toiduseire eest. Väga rikkalik kogemuste- ja teadmispagas. Isiklikus tarbimises eelistab väga valitud, puhtaid ja tema jaoks riskivabasid toiduaineid. Valmistoite ei osta.
toitumisterapeut	53	N	arst- psühholoog	toitumisterapeut, õppejõud	Alternatiiv. Erialalt teadusliku lähenemise esindaja, kes on jõudnud alternatiivsete toitumis- ja tervisestrateegiate juurde peres oleva lapselapse terviseprobleemi kaudu. Tegutseb toitumisravi suunal – õpetab toitumisterapeute ja nõustab inimesi toitumisravigil. Pooldab Harvardi toidupüramiidi (erineb Eesti riigi ja tootjate poolt soovitatud püramiidist). Isiklikus tarbimises ostab ainult kindlaid asju, on loobunud piimatoodetest.
riigi terviseekspert	39	N	ühiskondlik toitlustamine	üliskooli dotsent, riigi toitumise ekspert	Erialalt teadusliku lähenemise esindaja. Riikliku sektori terviseekspert. Isiklikus tarbimises eelistab puhtaid, naturaalseid vähetöödeldud toiduaineid.
toiduteaduste professor	62	M	inimese biokeemik- füsioloog	toiduteaduste professor, õppejõud	Erialalt teadusliku lähenemise esindaja. Õpetab toiduainete tehnolooge, õppeasutus teeb koostööd Eesti Toiduainete Tootjate Liiduga. Tööstuslikke toiduriske ei tunnista, vähemalt lubatud piirnormide raames. Isiklikus tarbimises eelistab valitud, võimalikult puhtaid, naturaalseid toiduaineid. Valmistoite ei osta.
kvaliteedijuht tootmisettevõttes	48	N	toiduainete tehnoloog	kvaliteedijuht tootmisettevõttes	Erialalt teadusliku lähenemise esindaja. Tööstus. Töötanud pikka aega tootmisettevõttes. Tööstuslikke toiduriske ei tunnista, vähemalt lubatud piirnormide raames. Isiklikus tarbimises otsesid riskidest tulenevaid eelistusi ei ole, on vähendanud rasvase ja magusa tarbimist.

Kokku toimus 9 intervjuud, 8 neist klassikalise intervjuu meetodil, üks ekspert vastas ajapuuduse tõttu küsimustele kirjalikult. Kõik suulised intervjuud salvestasin ja transkribeerisin.

Küsitluskavas keskendusin erinevate toiduriskide alastele küsimustele, ekspertide infoallikatele ja nende usaldatavusele, eksperdi arvamusele avalikkuse teadlikkusest ja üldise teadlikkuse tõstmise vajadusele ning eksperdi isiklikule tarbimispraktikale. Intervjuude küsitluskava on leitav töö lisas nr 1.

Töö empiirilises osas kasutasin andmete kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit. Intervjuude kodeerimisel lähtusin uurimisküsimustest. Otsisin intervjuude transkriptsioonidest vastuseid tunnetusliku ja operatsioonalse tasandi küsimustele.

Tunnetuslik tasand hõlmab eksperdi enda teabevälja – mida on võetud eelduseks, mis ja miks tekitab kõhklusi, kuidas tunnetatakse-tõlgendatakse ümbritsevat informuumi nii enda info tarbija/vastuvõtja kui ka info edastaja/kommunikaatori seisukohalt.

Operatsioonalne tasand hõlmab strateegiaid nii info korrastamisel ja informuumis toimimisel. Kuidas enda teadmisi hinnatakse, kuidas uue ja/või vastukäiva info tõsiseltvõetavust määratletakse, kuidas ning mis ulatuses oma seisukohti revideeritakse jms.

Kõik intervjuud kodeerisin vastavalt kodeerimisjuhendile. Kodeerimisjuhendi koostamisel lähtusin samuti tunnetusliku ja operatsioonalse tasandi küsimustest. Koodid ja alamkoodid leidsin aga intervjuude käigus erinevate ekspertidega esilekerkinud teemadest, probleemidest ja küsimustest. Kodeerimisjuhend on leitav töö lisas nr 2.

Analüüsis kasutasin osaliselt ka programmi atlas.ti.

Tulemused on esitatud tekstikõikude, otsetsitaatide, tabelite ja jooniste vormis. Kõik otsetsitaadid on tekstis esitatud kursiivis.

4. TULEMUSED

4.1. EKSPERTIDE RISKIKÄSITLUSED

4.1.1. EKSPERTIDE POOLT MÄÄRATLETUD TOIDURISKID

Käesoleva magistritöö semi-struktureeritud intervjuude küsimustes oli osalenud ekspertidele välja pakutud mõned toidu- ja terviseriskid, mille kohta eksperdid said oma seisukohti avaldada. Lisaks sellele tuli erinevate intervjuude käigus kõneks veel rida võimalikke toidu- ja terviseriske, mida erinevad eksperdid ise välja tõid.

Ülevaate lihtsustamise saab erinevad töös käsitletud riske oma tüübi või tekkepõhjuse järgi allolevalt grupeerida:

- Suurtööstusliku tootmisega soetud riskid
(näiteks kahjulikud e-ained, transrasvad, hormoonid)
- Tehnoloogia ja teaduse arenguga seotud riskid
(näiteks geneetiliselt muundatud toit, nanotehnoloogia)
- Urbaniseerumisega kaasas käivad riskid
(näiteks rasvumine)
- Globaliseerumisega kaasnevad riskid
(näiteks saasteained)
- Võimalikud uued riskid ja muud ohud
(näiteks piimatoodete tarbimine kui risk, e-coli bakteri juhtum)

Intervjueeritud ekspertide seisukohad riskide osas on erinevad nii ülaltoodud gruppide kui grupisiseste tegurite lõikes. Kõige suuremat riskipotentsiaali kõigi ekspertide poolt nähakse tehnoloogia ja teaduse arenguga seotud riskide osas. Seda võib põhjendada sellega, et nende tegurite riskipotentsiaali on kõige vähem uuritud ja puudub ühene teaduslik seisukoht nende ohu/ohutuse osas. See teeb nad ka teadusliku lähenemisega ekspertide jaoks potentsiaalseks riskivõimaluseks, mida eksperdid võimalusel väldiksid.

Tabel 3. Erinevate riskide konstrueerimine ekspertide poolt.

EKSPERT	E-AINED	SAASTE- AINED	HOR- MOO- NID	NANO- TEHNO- LOOGIA	GMO	E-COLI	PIIM	RASVU- MINE	TRANS- RAS- VAD
insener- keemik	Jah (pigem oht)		Ei	Jah (kreemid)	Ei	Jah	Ei	Jah	
perearst	Ei (kui normi piires)		Jah (pigem väldiks)	Ei tea	Jah (pigem väldiks)	Ei (Kui pesta)	Ei	Jah	
kokk	Ei (kui normi piires)		Jah	Jah	Jah	Ei (kui eelistada eesti- maist)	(Sõltub ini- mesest)	Jah	
homöopaat	Jah	Jah	Jah	Ei tea	Jah	Ei (kui pesta)	Jah		Jah
toiduseire ekspert	Ei	Jah	Ei tea	Ei tea	Jah	Ei (kui pesta)	Ei (Sõltub inime- sest)		Jah
toitumis- terapeut	Jah	Jah	Jah	Ei tea, rohtudel positiivne	Jah (eriti kui koos pestitsiidid ega)	Jah	Jah (Sõltub inimese st)		
riigi tervise- ekspert	Ei (kui normi piires)		Ei tea	Jah (pigem oht- puudub teave)	Jah (Pigem oht – puudub teave)	Ei (kui pesta)	Ei (sõltub inime- sest)		
toidu- teaduste professor	Ei		Ei	Jah (pigem oht- puudub teave)	Jah (pigem oht- puudub teave)	Ei (kui pesta)	Ei	Jah	Ei
kvaliteedi- juht tootmis- ettevõttes	Ei		Ei (ei usu ohtu)	Ei tea	Ei	Ei	Ei		

Suurtööstusliku tootmisega soetud riskid

Suurtööstusliku tootmisega seotud e-ainete küsimus oli küsimustikus. E-ainete kasutamise osas on eksperdid seisukohal, et tänapäeva ühiskonnas ja suurtootmises enam ilma lisaaineteta hakkama ei saa. Osad eksperdid peavad e-ainet nimekirjas olevaid aineid väga kontrollituks ja nimetavad seda parimaks garantiiks ainete ohutusele, mis üldse olemas olla saab. Samas möönavad isegi nemad, et e-ainete nimekirjas on aineid, mis uuemate uuringute kohaselt enam nii süütud ei pruugi olla näiteks sünteetilised värvained, magustajad –suhkruasendajad ja maitsetugevdajad. Mõned eksperdid aga toovad selgelt välja sellised e-ainete grupid, mida kindlasti tuleks tarbijal vältida ning mis kujutab inimeste tervisele reaalselt ohtu.

Transrasvade temaatika ei olnud algses küsitluskavas sees ja seetõttu sellest kõigi ekspertidega juttu ei tulnud. Küll aga tõid transrasvade temaatika sisse kaks eksperti ja ühega neist kerkis temaatika esile väga jõuliselt. See ekspert pidas transrasvadest tulenevat ohtu inimeste tervisele väga oluliseks ja tõsiseks teemaks, millest ühiskonnas oleks vaja palju rohkem kõnelda ja inimeste teadlikkust sellest ohust tõsta.

Hormoonide kohta oli küsimus küsimustikus. Hormoonide esinemist toidus peavad küll mõned eksperdid ohtlikuks, kuid teised selles suurt ohtu ei näe, kuna teatud hormoonpreparaatide ja antibiootikumide kasutamine suurtööstuses on vajalik, samuti on see ekspertide sõnul väga täpselt normeeritud.

Tehnoloogia ja teaduse arenguga seotud riskid

Geneetiliselt muundatud toidu (GMO) ja nanotehnoloogia kohta olid küsimused küsitluskavas. Eksperdid peavad geneetiliselt muundatud toitu (GMO) ja nanotehnoloogilisi võtteid riskantseks viisiks toidu tootmisel. Valdavalt eksperdid neid ei toeta ning näevad riski just selles, et nende meetodite laialdasel kasutuselevõtmisel võivad mõjud avaldada alles pika aja möödudes. Tänapäevase teadmise juures ei ole olemas veendumust nende meetodite ohutuses.

Urbaniseerumise ja eluviisiga kaasas käivad riskid

Rasvumist kui terviseriski ei olnud samuti algses küsitluskavas. Siiski tõid 4 eksperti rasvumise temaatika välja kui ühe tõsise terviseriski. Eestis ei ole ekspertide sõnul võrreldes näiteks Ameerikaga veel nii suur probleem, kuid tähelepanuvääriv kindlasti. Rasvumine kui

ebatervisliku toitumise ja väheliikuva eluviisi tulemus. Rasvumise põhjused on ühelt poolt söödava toidu kogustes ja kvaliteedis teisalt aga liikumisharjumustes ja eluviisis.

Globaliseerumisega kaasnevad riskid

Saasteainete teemat ei olnud algses küsimustikus ja seetõttu see riskina kõikide ekspertidega jutuks ei tulnud. Saasteainete teema tõid riskina välja 3 eksperti, üks ekspert aga väga tõsise riskina. Saasteainetes näeb ekspert otsest ohtu inimeste tervisele – uuringud tõestavad, et saasteained toidus tekitavad kantserogeenseid ühendeid inimeste organismis. Samas on kurb, et riigil ei ole piisavalt rahalisi vahendeid tänasest tõhusamat saasteainete kontrolli teostada.

Võimalikud uued riskid ja muud ohud

Küsimus piimatoodete kohta oli küsimustikus. Piimatoodetest rääkides on ekspertide seisukohad polaarsed.

Teaduslikku lähenemist esindavad eksperdid räägivad, et me saame piimast kaltsiumi ja seetõttu peaks piimatooted tarbima 25% päevasest toidu tarbimisest. Juttu tuleb laktoositalumatusest, mis puudutab ainult neid inimesi, kes laktoosi ei talu. Teistele peetakse piima kasulikuks ja vajalikuks.

Alternatiivseid vaateid esindavad eksperdid räägivad, et piima tuleb juua mõõdukalt. Üks põhjus selleks on suurtööstusliku piima koostis – see ei ole enam sellise koostisega nagu ta loomulikult peaks olema ja seetõttu on suurtööstuslik piim ohtlik. Mahepiim aga ei ole samuti kõigile sobilik, sest piim toiduainena sisaldab laktoosi ja on paljud inimeste organismile seetõttu väga raske seedida. Ekspertide sõnul näitavad uuemad uuringud, et inimesed ei peaks piimatooted nii palju tarbima veel piima suure valgusisalduse tõttu. Samuti just vähendavat suurtööstusliku piima joomine fosfaatide sisalduse tõttu kaltsiumi imendumist luudes.

Suvel 2011 kirgi kütnud kurgi-ubade e-coli bakteri juhtumi puhul (oli küsimustikus) näevad eksperdid hügieeniprobleemi, mille vältimiseks tuleb alati käsi ja ka juur- ning puuvilja pesta. Siiski tekitab juhtum mitmetes ekspertides siiani küsimusi ja mõtteid selle kohta, kuidas nimetatud bakter üldse kurkide-ubade juurde sai, sest e-coli ehk fekaalne reostus on tavaliselt seotud liha, mitte taimedega. Mitu eksperti mainib, et selline ravimiresistentne bakter ei teki looduses iseenesest. Ühe eksperdi isiklik arvamus oli, et juhtum võis olla seotud

suurtööstusliku tootmisega – olla selle paratamatu tagajärg. Seega e-coli juhtum ei pruugi olla nii lihtne, kui esmapilgul paistab.

Lisaks ülaltoodud ohtudele näevad 4 eksperti riski ka sellistes asjades ja tegevustes nagu taimetoitlus, rohke ravimite kasutamine, vaksineerimine, valge ehk rafineeritud suhkru suur tarbimine, elavhõbe looduses ja selle kuhjumine inimese organismi ja plastikpudelite ning nõude kasutamine igapäevaelus.

4.1.2. OHU MÄÄRATLETUS-MÄÄRAMATUS EKSPERTIDE HINNANGUTES

Vastamise mustritest ilmnenu suhtumisest riskidesse saab uuringus osalenud eksperte grupeerida. Teatud paralleele ekspertide ja tavatarbija vahel võib leida ka Halkier`i (2010) toiduriskidesse suhtumise tüpoloogiast. Nii näiteks võib Halkier`i tüüpide „murelik“ ja „pragmaatiline“ ning käesoleva töö tüüpide „mõõdukas määramatus, mõõdukas aktiivsus kommunikatsioonis“ ja „väike määramatus, mõõdukas passiivsus kommunikatsioonis“ vahel teatud paralleele leida.

Oma suhtumiselt riskidesse saab eksperdid paigutada skaalale: suur vs väike määramatus.

Väike vs suur määramatus

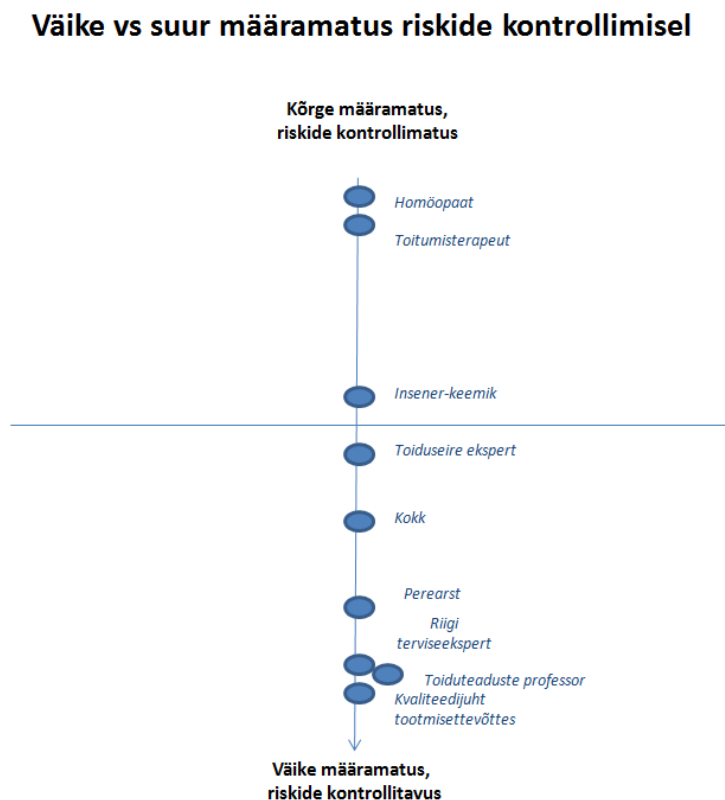
Käesoleva töö kontekstis tähistab suur ja väike määramatus eksperdi suhtumist riskidesse, seda, kas ja kuidas on riskid eksperdi hinnangul kontrollitavad.

Väike määramatus tähendab seda, et eksperdil on ohutu/ohtlik piirid tema jaoks selged. Tema jaoks ei ole toidu- ja terviseriskide teemal palju küsitavusi ega kõhklusid. Experdi jaoks on riskid kontrollitavad ja selged. Ta lähtub teaduslikust lähenemisest ja just teadusliku tõestuse, regulatsioonide jms kaudu kontrolli olemasolust valdkonna üle. Ta lähtub ekspertteadmistest, hierarhilisest süsteemist.

Suur määramatus tähendab töö kontekstis seda, et eksperdi jaoks ei ole ohtlik/ohutu piirid nii selged, need ei ole nii hästi kontrollitavad, on vähem või rohkem „hägusad“. Ta võib lähtuda teaduslikust tõestusest ja ka ekspertteadmistest, aga lisaks sellele kujundavad tema

riskihinnangut ka vahetu ja vahendatud elukogemus. Ta on avatud erinevatest allikatest tulevale ja eri tüüpi teabele, mitte üksnes teaduslikule, institutsionaalselt produtseeritud teadmisele.

Joonis 1 . Ekspertide tinglik paigutus skaalal: „väike vs suur määramatus“.

Riskide kontrollimatusesse uskujad konstrueerivad riske laiemalt

Käesoleva magistr töö uuringu intervjuudes olid võimalike toiduriskidena välja toodud: ohtlikud e-ained; hormoonid toidus; GMO; nanotehnoloogia kasutamine; piimatooted ja kurgi-ubade e.coli bakteri juhtum suvel 2011.

Ekspertid, kelle riskitajumise piirid on hägusamad, ehk, kes konstrueerivad riske vähem või rohkem määramatutena ja kontrollimatutena tulid lisaks ülalloeletule kõneks veel mitmed

muud toidu- ja terviseriskid nagu näiteks transrasvhapete kasutamine ja saasteainete esinemine toidus, ravimite tarvitamise ja vaksineerimisega kaasnevad riskid, valge suhkur kui hüperaktiivsuse tekitaja ja plastikust toidunõude kasutamine kui terviserisk.

Nii näiteks tõi ekspert, kes konstrueerib riske mõõdukalt määramatute ja kontrollimatutena välja transrasvhapete kasutamise temaatika kui väga tõsise südame-veresoonkonna haiguste põhjustaja ja hoiatas kõiki lapsevanemaid transrasvade sisaldust juustudes ja kohukestes jälgima. Ekspert nentis, et kuna transrasvade kasutamise kohta puudub seadusandlus, on tekkinud tunnetatav vastuolu tootja südametunnistuse ja ärilise kasumi vahel. Tsitaat intervjuust:

„Siin on kindlasti tekkinud nagu konflikt nagu selle tootja kasumi saamise ja südametunnistuse vahel. Sest ta midagi ju valesti ei tee - seadusandluses pole keelatud. Ja mis ei ole keelatud, see on lubatud“ (toiduseire ekspert).

Samuti nägi ekspert suurt ohtu saasteainetes, mida ei tohi toidus esineda või tohib esineda väga piiratud koguses. Sellest hoolimata neid ained toidu kontrollimisel aeg-ajalt leitakse. Teine riske mõõdukalt määramatute ja kontrollimatutena konstrueeriv ekspert nägi ohtu ohtras ravimite tarvitamises ja ka vaksineerimises.

Vaksineerimist ohuna ja ühe autismi tekkimist soodustava tegurina märkisid korduvalt ka eksperdid, kes peavad riske määramatuteks ja kontrollimatuteks. Eksperti sõnul vaksineerimise kõrvalmõjusid teaduslikku lähenemist esindavad teadlased ja arstid ei tunnista. Mõned näited intervjuudest:

„No see on umbes samamoodi nagu vaksineerimisega. Võib-olla algne eesmärk oli ju ka vaksineerimisel õilis. Aga, selle protsessi käigus, kuidas vaktsiine toodetakse, selle protsessi käigus sattub siis vaktsiini sisse mingisuguseid võõrast DNA-d ja viiruseid. Samamoodi, kui me muundame toitu, siis me võime sinna kaasa pookida jumal teab mida“ (homöopaat)

„Ja kui sa räägid vaktsiinidest, siis on kõik arstid peale seda tagajalgadel püsti, sest vaktsiinikahjustusi ei ole. Samas tulevad mulle nad kõik on ju mingid ... kuskil kuu aega pärast vaksineerimist hakkavad need nähud pihta. Aga see on juba niipalju, et seda seostame millegi muuga, mitte jumala pärast selle vaktsiiniga“ (toitumisterapeut).

Muude ohtudena tõid riske määramatutena ja kontrollimatutena nägevad eksperdid välja veel laste immuunsüsteemi rikkuva valge suhkru ohtra tarvitamise. Samuti nähti ohtu toidu

hoidmiseks ja soojendamiseks kasutatavates plastpudelites, mis eritavad, eriti kuuma joogi või söögi sinna sisse panekul toitu/jooki pidevalt hormoone, täpsemalt (bis)fenolaati.

Väga suurt määramatust riskide kontrollimisel illustreerivad väga ilmekalt ühe eksperdi järgmine avaldus. See näitab, et kui kusagil midagi tehakse, siis tegelikult puudub eksperdil endal (rääkimata tavatarbijast) selle üle igasugune kontroll.

„Nägin just äsja History (TV kanal) pealt filmi sellest, kuidas sõja ajal tehti Jaapanis inimestega selliseid keemiarelva katseid. Väga julmalt, väga julmalt. Ja me ei tea, kus kohas mida tehakse. Ma ei usalda enam mitte kedagi ega mitte midagi, kui ma selliseid asju vaatan. Et teaduse huvides või poliitika huvides või mille iganes huvides võidakse suvalisi asju teha“ (toitumisterapeut).

Riske vähem või rohkem määramatute ja kontrollimatutena nägevate ekspertide avaram riskinägemus on ilmselt tingitud sellest, et olles riskidest teadlik, ollakse avatud ka enda jaoks uuele, erinevatest allikatest tulevale ja eri tüüpi infole riskide suhtes. Kui tekkib teadmine ja veendumus riskide võimalikkusest ühes (paaris) valdkonnas, ei ole enam võimalik välistada ja riskide võimalikkust ka teistes valdkondades.

Need eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning kontrollitavatena tõid aga toitumise puhul riskina välja rasvumise problemaatika. Kuna suurtööstusliku tootmisega, tehnoloogia ja teaduse arenguga ning globaliseerumisega seotud riskid on nende ekspertide hinnangul kontrollitavad, on üsna ootuspärane, et kui midagi üldse institutsioonide poolt kontrollimatute riskina nähakse, on need just indiviidi enda mõjuulatuses olevad tegurid. Nii nagu rasvumine seda ka väga suures ulatuses on. Riskiühiskonna riskid on aga moderniseerumiskid, mis tulenevad ühiskonna enda arengust, käivad sellega kaasas ja mida üksikindiviid oluliselt mõjutada ei saa. Samuti on rasvumisega seotud terviseriskid teaduslikult tõestatud ja üldteada ka laiemale avalikkusele.

4.1.3. HARIDUSE JA ÕPINGUTE ROLL RISKIDE HINDAMISEL

Kõikide vastanud ekspertide puhul on haridusel ja õpingutel nende riskide teadvustamisele ja tajumisele oluline roll. Haridus ja õpingud on andnud eksperdile selle baasteadmise, mille peale hiljem oma ekspertteadmine luuakse. Seost haridustaseme ja riskide konstrueerimise vahel ei ilmnenud (kaheksa osalenud eksperti olid kõrgharidusega ja üks osalenud ekspert

rakendusliku haridusega). Kui õpingud on toimunud akadeemilises teadusliku baasiga õppeasutuses, esindab ekspert hiljem samu vaateid ja tihti konstrueerib vastavalt neile vaadetele ka riske. Kui ekspert on aga õppinud mõnes alternatiivses õppeasutuses, tugineb tema riskide konstrueerimine sellest õppeasutusest saadud baasteadmistele.

Kui ekspert on saanud akadeemilise hariduse, on tema jaoks oluline riskide hindamisel teaduslik tõestatus. Väga selgelt väljendub see ekspertide seas, kes riske ilma tema jaoks aktsepteeritavate teadusuuringute olemasoluta ei tunnista, st kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena. Seda riskide konstrueerimise viisi esindab valimis näiteks kvaliteedijuht tootmisettevõttes (vt ka joonis 1).

„ ... et kust see on alguse saanud selle glutamaadi või glutamiinhappe ... /.../... et ta põhjustab ülekaalulisust, tekitab nn hiina restorani sündroomi ... see on kõik võetud kirjandusest. Lihtsalt maha viksitud see jutt ... et kahtlustatakse kantserogeensuses? Mitte keegi ei ole tõestanud seda. Mitte ühegi uuringuga, et see oleks kantserogeenne“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

Ka need eksperdid, kes möönavad teatud määramatust toiduriskide defineerimisel, näevad vajadust teadusliku tõestuse järele:

„ Aga asi ongi selles, et teaduslikult tõestatud materjalid ei anna alust tootjaid peatada nende ainete kasutamisel. See ei ole nii 100% kindlaks tehtud ja eksperimentaalne materjal ei ole nii veenev, et sundida tootjaid neist täielikult loobuma. Aga juba isegi see, kui selline info, nagu me siin rääkisime, peab pakendil olema, ka juba taltsutab tootjaid. Ta (tarbija) ei võta seda siis, ta võtab teise. See on ka juba paljudes Skandinaavia riikides ka juba nii, et maiustused ei ole enam nii värvilised ja tootjad priitahtlikult hakkavad tegema valikuid mis oleksid nendele soodsamad“ (toiduseire ekspert).

Suur usaldus teadusliku teabe suhtes tundub tulenevalt pigem eksperdi enda taustast, kui tema vaadetest riskide suhtes. Näiteks võrreldes kahe eksperdi arvamusi, kes mõlemad näevad toiduriske selgelt määratletavate ning kontrollitavatena, ilmneb, et nad suhtuvad teaduslikku infosse üsna erinevalt. Perearst tunnustab teaduslikku infot, samas kui kokk suhtub teaduslikku infosse skeptiliselt. Seda kontrasti illustreerivad hästi järgmised katkendid

intervjuudest:

„ noh sellised teaduslikud saated. Televisioonis on neid ka ... päris hästi ja huvitavalt tehtud. Need on usaldatavad ... /... /... kui ta on ikkagi teaduslik uurimustöö tehtud, seda võib usaldada“ (perearst).

versus

„ Aga igasugused teadusuuringud - et seal on nagu nii oluline see, et kes on teinud, mis keskkonnas on teinud ja milliste inimestega on teinud ning kas need alati meile sobituvad. Oma väiksed tõeterad, jah ... et kui sa vaatad laia skaalat, et siis selline rusikareegel tuleb neist igast ühest üks ja sama välja. Igaüks lisab siis oma vürtsi juurde veel ja oma tarkust lisaks“ (kokk).

Need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks, suhtuvad teaduslikult tõestatusse kriitiliselt. Nad usuvad, et riskide eksisteerimist tõestavad väga hästi ka elulised ja praktilised näited. Seda riskide konstrueerimise viisi esindab valimisnäiteks toitumisterapeut:

„ ... ja näiteks mida ma olen siin ka veel lugenud ja kuulnud on see, et paljud nendest uuringutest on lihtsalt ka fabritseeritud, noh need poolt uuringud. Et kelle poolt need tehtud on? Kes need kinni on maksnud? Et kui me räägime teadusest, siis ma küsin, et mis siin tegelikult on tõene? Kelle huvides seda teadust tehakse ... /... / ... meditsiin ütleb, et sa võid õpetada ainult seda, mis on ... noh ma ei tea, mis on nii tõestatud, et enam tõestamist ei vaja. Aga samas noh, meie jaoks, kui toitumisspetsialistide jaoks, on tõestatud ka see, kui selle kohta on tehtud juba ... ma ei tea ... 10, 20, 30 teadusuuringut, kus neid asju on välja toodud. Ma ei saa aru, miks seda ei saa tõestatuks lugeda ... “ (toitumisterapeut).

Keemiku baasharidus on andnud kahele eksperdile põhjalikud teadmised inimese organismi biokeemilisest toimimisest ja see aitab näha ka selliseid riske, mida vastava haridusliku tausta puudumisel ei konstrueerita:

„... sest tegelikult oleks ikkagi väga vaja, et see transrasvhapete teema domineeriks. Sest see on üks olulisemaid teemasid. Sest järjest ju EU-s ja väljaspool EU-d riigid võtavad vastu siseriiklikke seadusi transrasvhapete sisalduse vähendamiseks toidus. Väga lihtsalt öeldes on

tegemist ikkagi väga tõsise südame-veresoonkonna haiguste riskiga. Niipalju, kui te võib-olla mäletate koolist cis-asend tähendas ühendusrühmi ühel pool ja transs-asend tähendas teine teisel pool. Ja kõik molekulide mudelid nagu meile õpetatakse ja tõenäoliselt ta ka nii on, on ju ruumilised eks-ole. See tähendab, et transs-ühendid on väga ruumilised. Üks ühele, teine teisel poole on nende asendusrühmad laiali. Ja kui need satuvad veresoontesse, siis nad vaieldamatult kipuvad sinna takerduma. Ja see tekitab väga tõsiseid probleeme“ (toiduseire ekspert).

Kahel uuringus osalenud eksperdil on akadeemilise arsti haridus, mis samuti väga selgelt kujundab nende riskide konstrueerimist. Selle eksperdi hinnangul, kes konstrueerib ohte selgelt määratletavate ja kontrollitavatena, pole meil vaja riskide pärast üleliia muretseda, sest inimese organism kaitseb. Teise eksperdi, kes näeb ohte määramatutena ja peab riske kontrollimatuteks, sõnul sõltub organismi kaitsevõime aga geneetilisest pagasist ja toimib seni, kuni puhastusmehhanismid on töökorras. Kontrasti illustreerivad järgmised katkendid intervjuudest:

„Organism saab nende ainetega edukalt paljude nende ainetega hakkama ka, kui nad on väikeses koguses. Nad ei tohiks mingeid probleeme põhjustada ... et organism ise ka kaitseb end“ (perearst).

versus

„ Selle peale võib öelda, et inimene on tegelikult hästi tugev ja sel Boyd Haley`l, elavhõbeda uurijal, on kihvtid katsed tehtud ja ta ütleb, et kui inimesele sisse anda, siis ta ei sure ära. Aga kui selle sama kontsentratsiooniga teha näiteks neuroni kultuurile, siis on see tuhandiku kontsentratsiooni juures juba surnud. See tähendab seda, et inimese kehas on väga võimsad kaitsemehhanismid olemas. Ja need meid kaitsevad. Kõik sõltub sellest, mis mulle geneetiliselt antud on .../.../... et sööge puhast toitu, vaadake mis seal sees on, vaadake, milline pagas teil on, millal see kuhjub ja millised ensümaatilised blokeeringud on perekonnas“ (toitumisterapeut).

4.1.4. TÖÖKOGEMUSE ROLL RISKIDE HINDAMISEL

Lisaks haridusele ja õpingutele on ekspertide riskide konstrueerimisel oluline roll nende senisel töökogemusel ja –keskkonnal ja eksperdi taustal. Kui eksperdi igapäevane töökeskkond kannab üht riskidiskursust, on väga tõenäoline, et ekspert usaldab seda institutsiooni ja konstrueerib riske selle diskursuse kaudu. Seega töökogemuslik taust võib eksperdi riskinägemust otseselt mõjutada ning suunata riske nägema kas selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena või määramatute ja kontrollimatutena.

Nii näiteks kinnitab riskide määratletusse ja kontrollitavusse uskuvate ekspertide tõde nende senine ja praegune töökogemus, mis kinnitab, et riske ei ole/või on need kontrollitavad. Näide intervjuust:

„Aga ma töötasin Taanis ja minu vastaslaual tegeles just nimelt gaasikeskkonna ja õuntega. Nii. Teate, need õunad, mida ta säilitas seal, need õunad ei kõlvanud veel süüagi. Kui oleks seal midagi olnud, siis nad oleksid olnud juba valmis ... /... /... pealegi - see analüüs sellest õunast tehakse nii, et nii võetaksegi õun - ei tohi pesta. Nii võetakse õun kõige sellega, kõige sellega (näitab koor ja vars) - kõik. Ja siis tehakse analüüs. No ma ei söö ju seda kõike. Ühesõnaga ... jah, mina suhtun sellesse oma arvamusega ... /... /... ma usaldan väga koolitoitu, ma usaldan väga lasteaiatoitu. Me tegime 1995-2001 tegime kooli- ja lasteaiatoidu projekti ja ma olen käinud vähemalt, ma arvan 200 Eesti koolis, lasteaias, köögis. Nii et ma tean, millest ma räägin“ (toiduteaduste professor).

Töökoha infoväli on selgelt üks riski konstrueerimise teguritest. Näiteks kui ekspert on kunagi töötanud või töötab tööstusettevõttes, mõjutab ettevõtte infoväli ja sealt saadud kogemus eksperdi riskinägemust ka edaspidi. Mõned näited, mis illustreerivad hästi töökoha infovälja mõju eksperdi riskinägemusele.

„Mina nagu usaldan küll neid tootjaid, kellel on olemas sertifikaadid tõestamaks, et nad kvaliteedi osas alla ei anna. Ja et kõik nende protsessid on kontrollitud ja käivad vastavalt seadustele ja normidele. Et mul ei ole põhjust neid ettevõtteid kuidagimoodi kahtlustada või nende usaldusvärsuses kahelda, sest ma olen ise ju tootmisettevõtte juures töötanud ja ma tean, et kui karm on tegelikult see kontroll. Et ma usaldan küll tootjaid“ (kokk).

„Kuna me oleme ikkagi rohkem kui 8 tundi oma igast päevast tööl ja vähem aega ma olen ärkvelolekust kodus, siis ma saan selle põhiinfo isegi oma tööga seotult ... /... /... kui ma üldse mitte midagi ei tea, siis ma vaatan wikipeediast kõigepealt ... /... /... aga siis ma hakkaksin järgmisena uurima ikkagi ametlikest kohtadest, oma kontsernist, teistelt, et kas keegi on kuulnud“ (toiduainete tehnoloog).

Vahetu kokkupuude riskidega tööl või töökeskkonnas kujundab samuti eksperdi riskinägemust. Kui ekspert on tööl mingit tüüpi riski(de)ga kokku puutunud ning selles keskkonnas riski ka teadvustanud, on ta ka edaspidi selle teguri ohupotentsiaalset teadlik, oskab luua seoseid, näha teguris ohtu ka edaspidi, väljaspool töökeskkonda. Teine isiklik kokkupuude riskidega oli toimunud just nendel ekspertidel, kes on küll teadusliku vaate esindajad, aga näevad ohu/ohutu piire „hägusematena“ (vt ka joonis 1). Riskidega kokkupuute tõiseid kogemusi illustreerivad hästi järgmised väljavõtted intervjuudest:

„Nanotehnoloogia tähendab, et on väga peened toimeained ja need lähevad läbi naha, lipsti. Ja mina näiteks nanotehnoloogilisi kreeme kardaks, ausalt öelda. Ja mulle ei meeldiks ka ... vaata sellised sokid on ... mis on antibakteriaalsed ... sokid. Neid siis kuskil tehakse ... Hiinas vist. Ja pannakse sinna vase nanoosakesi ja hõbeda nanoosakesi ka kuskile pannakse. Ja need on siis antibakteriaalsed. Me kunagi omal ajal, kui ma teadust tegin, siis ma pooksin sinna külge ioonsed tegime värvilisi sokke kosmonautidele. Nüüd on siis nanotehnoloogia .../.../... aga kreemid on küll nii, et ta läheb sul organismi sisse. Ta ei ole ainult siin naha pinnal ja natuke allpool naha sees vaid ta läheb lipsti organismi. Ükskõik, missugune aine on sinna pandud. Kindlasti on seal hormoonid kuidagi pandud ja siis on seal igasugused soolad. Aga kui see nanotehnoloogiline osake on, siis ta tõmbab selle hormooni ka kaasa ... /... /... tähendab kosmeetikas ma olen täitsa negatiivsel arvamusel selle nanotehnoloogia osas, olen selle vastu“ (insener-keemik).

„Me siin Tartus tegime samamoodi neid uuringuid. Siin on väga täpselt Euroopa komisjoni ettekirjutused, kuidas ja missuguseid tooteid kontrollitakse ja ei lastagi enne EU-sse sisse kui need analüüsid on tehtud. Aga neid on siia tulnud ja ikkagi tegemist on tõeliselt selliste mürgiste ainetega ... siin on näiteks selle sudaani kohta, et ta on nii genotoksiline kui kantserogeene ja nende värvainete toksilisuse uuringud ka ilmselt veel käivad või jätkatakse. See on tõsine oht, et värvitakse keelatud värvidega“ (toiduseire ekspert).

Samuti mõjutab eksperdi riski konstrueerimist igapäevane praksis patsientide vastuvõtmisel. Konkreetsete ekspertide patsiendid on inimesed, kes mingite tervisehädade käes kannatades on tulnud oma probleemile lahendust leidma alternatiivsete vaadete esindajate juurde. Igapäevane töö „riskide alla kannatajate“ probleemide lahendamisel väga otseselt mõjutab nende ekspertide riskide konstrueerimist just suurema määramatuse ja kontrollimatuse suunas. Näited intervjuudest:

„Kuna piimavalk kaseiin on selline kleepaine, siis kehva tervisega laste puhul on ta vastunäidustatud niikuinii. Nii, et selline lähenemine, et mu lapsel on tihtipeale köhad ja nohud ja bronhiidid ja nüüd me enam poest piima ei osta. Nüüd ma ostan mahetootjalt, oi kuidas mu lapsele meeldib, ta joob 1,5 liitrit piima päevas ära ja ... aga ei tea jah, pole põletikest lahti saanud. Et see lähenemine jah ei ole õige, et kui laps on tundlik, siis see tähendab, et ka need mahepiimatooted on tema jaoks liig ja ka neid tuleb kas korralikult piirata või siis lõpuks päris selliste konkreetsete tervisehädade korral tuleb ka nendest loobuda“ (homöopaat).

„Jah, emad on ise veendunud. Aga kui nad ütlevad arstile, et on vaktsiinikahjustus, siis arst ütleb, et ei ole. Ei saa olla ... /... /... noh selliseid lugusid me siin koguaeg kuuleme ja ma ei saa ise ka neile öelda, et midagi ... ma ei saa nendega .. ma ei saa olla meditsiini vastu ja ma ei olegi, aga ma lihtsalt kuulen seda kõike. Ja ma tahan, et meditsiin registreeriks ja kuulaks neid emasid kui nad ütlevad nii“ (toitumisterapeut).

4.1.5. PRAKTILISE ELUKOGEMUSE ROLL RISKIDE HINDAMISEL

Elukogemuse kui riski konstrueerimise komponendi roll ilmneb eriti selgelt just nende ekspertide juures, kel on akadeemiline haridus ja kes on teadusliku lähenemise esindajad, kuid ulatuslik töö- ja elukogemus on toonud ette olukordi, kus teadusliku lähenemise tõde ja strateegiad ei ole alati kehtinud (vt joonis 1). Nii näiteks räägib ekspert, et tema mäletamist mööda on täna ametlikult lubatud lisaaineid kunagi peetud ravimiteks. Näide intervjuust:

„ ... ma mäletasin oma kooliaegadest, kui naatriumglutamaat või glutamiinhape, ma ei mäleta enam, et seda siis eksamite eel arstid kirjutasid välja või lihtsalt võeti apteegist ja see oli nagu mälu tugevdaja. Ja siis ma lausa ehmatasin ära, et see on täiesti nagu ravim. Ja pidigi olema, teda kasutatakse ka noh, vaimuhaiguste ravis ... on kasutatud kunagi. Ja see oli siis asi, mille vastu ma tõusin täitsa tagajalgadele püsti“ (insener-keemik).

Sellised elukogemusest tulenevad olukorrad ja nende mõtestamine on ekspertide jaoks konkreetseid ohu/ohutuse piire kindlasti „hägustanud“ ja suunanud vastuseid otsima ka mujalt kui teaduslikust hierarhilisest ekspertteadmisesest, mis tunnistab ülaltoodud näites mainitud ained ohutuks.

Seda gruppi esindavate ekspertide riskide konstrueerimisel tunda teatud kahevahel olekut, mis võibki olla põhjustatud sellest, et akadeemiline haridus ja töökogemus paneb uskuma riskide allutamise ja/või kontrollimise diskursust. Samas on elukogemus ja praktika aeg-ajalt näidanud ka teist poolt – riskide määramatust ja kontrollitamatust. Üks ekspert viitab absoluutse tõe puudumisele, mis olemuslikult riski- ja teadmüsühiskonda iseloomustab. Näiteid intervjuudest:

„Kui on lubatud kasutada, siis see tähendab, et on mingisuguses koguses ... kuidas see on ... piirnormid ... aga mina arvan, et see ei ole päris õige niimoodi, sest sa võid mitut ainet kasutada ja need võivad ju kumuleeruda. Nii, et minu meelest see ei ole niisama ja ilmselt tuleb kõik need asjad läbi vaadata veel“ (insener-keemik).

„ Aga nii nagu elus üldse - ei olegi absoluutseid asju. Eks-ole, ma olen keemikuna elupäevad töötanud, missugused olid või missuguseid põhimõtteid me pidime austama, oli see, et igasugune tulemus, mis saadakse on vale. Igasugune tulemus on vale. Küsimus on ainult selles, kui vale. Kui palju, milline on see mõõte määramatus. Sest absoluutset väärtust ei teagi me ühelgi asjal, ühelgi tulemusel ja sellega tuleb arvestada“ (toiduseire ekspert).

Elus kogetu mõjutab loomulikult ka teiste ekspertide riskide konstrueerimist. Nii näiteks kirjeldab ekspert, kes usub riskide määratletusse ja kontrolli üht reostusjuhtumit 70ndatel Tallinna lasteaedades. Ekspert tõi alloleva juhtumi näiteks e.coli reostust puudutava arutelu käigus. Tema näeb riskidena pigem just toidu reostatust ja riknemist, mida hügieeniga ja tänapäevaste toidu töötlemise võtetega on võimalik kontrollida:

„ See mis oli chigelloos siin Tallinna lasteaedades 70ndatel aastatel, see oli puhtalt sellest, et Mustamäe aianditest võeti sibulad ja sibulad said vigastada ja maapinnalt tuli see chigella ja kandus selle toiduga lasteni ja lapsed nakatasid üksteist“ (toiduteaduste professor).

Riskide konstrueerimist mõjutab ka vahendatud kogemus, aga seda vaid siis, kui see tuleb eksperdi jaoks usalduslikust allikast. Usalduse tähtsusest info vastuvõtul räägivad ka mitmed

ekspertide kommunikatsiooni uurinud ja töö teoreetilises osas ära toodud teoreetikud. Kui info vastuvõtja usaldab info jagajat, võtab ta saadud infot riski konstrueerimisel ka arvesse. Tsitaat intervjuust:

„ Üks hispaania inimene oli mul kursusel siin kevadel ja ütles, et ega meie Hispaanias neid asju ei söö, mida teile siia tuuakse. Meie sööme ise ikkagi turu pealt värsket, et me teame, kuidas neid kasvatatakse. Neid hispaania maasikaid, rääkis ka keegi, kes on näinud, pritsitakse iga kolme päeva tagant“ (toitumisterapeut).

4.1.6. USALDUSSUHTED JA AUTORITEEDID RISKIDE HINDAMISEL

Lisaks haridusele, tööle ja elukogemusele mõjutavad ekspertide riskihinnanguid ka sotsiaalsed suhted ja autoriteedid. Siin on võtmesõnaks usaldus, aga teiselt poolt ka usk sellesse, et infoandja on kompetentne. Isiku ja tema info usaldatavuse seoseid on uurinud ka Trettin ja Musham (2000). Selleks et sotsiaalsed suhted ja autoriteedid saaksid mõjutada eksperdi riskihinnanguid, peab lisaks infoallikale olema usaldus ka allika teadmiste ja kompetentsi vastu. Kui ekspert usaldab info allikat ja selle kompetentsust, siis võetakse ka saadavat informatsiooni tõepärasena ja see mõjutab eksperdi riskidesse suhtumist. Nii näiteks on eksperdi jaoks, kes näeb riske mõõdukalt määratlevatena, usaldusväärased infoallikad teadusliku taustaga kompetentsed lähedased ehk õde ja poeg. Väidet illustreerib ilmekalt järgmine tsitaat intervjuust:

„ Organism on tõesti Aga kui immuunsüsteem läheb paigast ära, siis ei suuda enam. Seni, kuni immuunsüsteem on korras, suudab kõik , nii et lastel tuleb hoida seda immuunsüsteemi. Mul tuleb meelde, mu õde oli arst, ta on surnud nüüd ja ema oli meil siis väga terve olnud. Aga emal oli vererõhk kehv ja ma ütlesin õele, et miks sa ei anna talle ühtegi ravimit? Õde ütles: „Ei anna, ma ei riku ta immuunsüsteemi ära“. Ja oligi õigus tal ... /... /... üks hape on veel, ... inosiilhape. Need mõlemad nii guanüülhape, inosiilhape kui ka glutamaadid, need olid selles neetud puljongikuubikus sees. Ja need on asjad, mida ei tohi tõesti oma lastele anda. Ja siis oli mu poeg, kes on biokeemik, oli mulle ütelnud, et oi, ära mulle neid puljongikuubikuid, ma ikka üsna palju kasutasin, kui mu abikaasa oli haige. Ikka tegin päevasuppi nendest puljongikuubikutest. Ütles, et ära mulle paku, sest see tekitab podagrat“ (insener-keemik).

Nii näiteks on riskihinnangu mõjutajateks ja kujundavad ka ekspertide jaoks lugupeetavad kolleegid ja ka teised autoriteedid. Samas autoriteediks on eksperdi silmis saada keeruline – selleks peavad eelkõige olema aktsepteeritavad teadmised toidu- ja tervise valdkonnas ja aktsepteeritavus ühiskonnas. Ka ei saa ekspertide jaoks olla autoriteediks isik, kes oma sõnavõttudega esindab mingit huvigruppi. Üldjuhul esile toodud autoriteedid ekspertide lõikes erinesid – riskide kontrollitavusse uskuvad eksperdid tõid esile teaduslikku hierarhilist ekspertteadmist esindavaid teadlasi. Riskide kontrollimatusse uskuvad eksperdid aga ka teisi, alternatiivseid vaateid esindavaid teadlasi. Põnev oli see, et mõned autoriteedid on autoriteediks sõltumata konkreetse eksperdi riskidesse suhtumise tüübist. Näiteid intervjuudest:

„ ... asjatundjad, need keda mina ka asjatundjateks pean, nagu Tartu Ülikooli inimesed eesotsas Mihkel Zilmeri, Urmas Kokamäe, Tiiu Vihalemma ja seal töögrupis on veel ilmselt tegijaid ... /... /... nad on alati usaldusväärsed ja ma kohe otsin neid. Nende poolt ka avaldatud või kirjutatud ... või raadios või teles ... mis arvamust nemad parasjagu avaldavad“ (toiduseire ekspert).

„Tiiu Vihalemm on siis olnud algusest peale meie õpetaja. Tiiu toetub ainult teaduskirjandusele ja tema on andnud ka meile sellist, noh nagu vot üleüldist teadmist, et kuidas seda kõike nagu kokku sobitada omavahel“ (toitumisterapeut).

Ekspertide riskiteadlikkust mõjutavad ja kujundavad kindlasti ka eksperdi jaoks mitteautoriteedid, ehk teised eksperdid, kes avalikkuses toidu- ja terviseriskide teemal sõna võtavad ja kelle seisukohti konkreetne ekspert ei aktsepteeri. Enda jaoks mitteautoriteete ja mitteasjatundjate sõnavõtte avalikus ruumis toovad välja nii need eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena kui ka need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks. Intervjuudest tuleb esile teatud vastandumine just riskide konstrueerimisel polaarseid seisukohti esindavate (vt joonis 1) ekspertide vahel. Võib oletada, et sellised sõnavõttud põhjustavad ekspertides veel tugevamat veendumust enda seisukohtade õigsuses, mõjutavad nii kaudselt ka eksperdi riskidesse suhtumist. Näiteid eksperdi intervjuust, kes konstrueerib ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena:

„ ... ja kui Tartus on mingi Toitumisteraapia Assotsiatsioon ja seal on sellised noored neiud ... kui palju nad toitumisest teavad, ma ei tea, sest ma ei ole nendega vestelnud, aga kui ma nägin neid televiisoris ja nad ütlesid, et nüüd on uus toidupüramiid (Harvardi püramiid) ...

no kuulake! Kui te olete televiisori taga, siis mis te teete? Oi ... aa ... ongi uus“ (toiduteaduste professor).

„ ... kui olete näiteks kuulnud happe/aluse tasakaalu kohta jne veregrupidieedid ja PH dieetide kohta ja verepildi kohta on üks keegi soomlane, kes siis on nende selline ... vaimne isa, selline keskealine mees, nagu ma tema ... mina vaatan kohe biograafia, eks-ole. Ja kui ma tema biograafiat vaatan, et tema on endine ... selle ... soojusvahetite müüja, eks-ole ... no mul ei ole usku sellesse. Ja kui ta kirjutab, et ta on vere mikrobioloog. Ja siis ma vaatan edasi ja selgub, et ta käib siis selle oma vaimse isa juures Ameerikas ja kui ma võtan selle vaimse isa, professori Ameerikast lahti ja vaatan, mitu artiklit on tal ilmunud, siis temal kogu elu jooksul on ilmunud kaks artiklit. Üks artikkel on siis selle väikese grupi konverentsi teesid ja teine oli suurema grupi konverentsi teesid. Ja see õpetas talle kuue kuuga vere mikrobioloogia. Vaadake, mina töötasin 17 aastat vere mikrobioloogias, ma tean võrdlemisi vähe. Ma kaitsesin kraadi Moskva Ülikooli mikrobioloogia kateedris ja kui nüüd keegi tuleb ütleva mulle, et kuue kuuga õppis vere mikrobioloogiat, siis andke andeks, ma tõesti naeran selle üle. Tähendab, no kes siis nad on?“ (toiduteaduste professor).

Võrdluseks näide eksperdi intervjuust, kes konstrueerib riske määramatutena ja peab riske kontrollimatuteks:

„ ütleb, et inimesed ootavad, et toit säiliks kapis mitu kuud või isegi aasta, on e-ainete kasutamine vältimatu. Noh, kas see on nüüd mõtleva inimese jutt, et tarbija ootaks, et toit säiliks külmutuskapis aasta? Tule taevas appi! Sõnad lõppevad otsa. Justkui tarbija ootaks seda / ... /... sama lugu on värviga ütleb, et maasikajogurt peab olema roosa ja konservhersed erksat rohelist tooni. Kahvatu toon tekitab küsimusi ja kaotab justkui osa toidu maitsest. Nuta või naera eks-ju. Inimesed just nagu selle ... sõnul unistavad ja ihalevad e-aineid. Nad ei saa elada ilma e-aineteta. Andke meile rohkem ja rohkem!“ (homöopaat).

Mitteautoriteetidena vastanduvad omavahel kaks ekspertide gruppi: eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena vs eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks.

4.1.7. ISIKLIKUD JA LÄHEDASTE TERVISEPROBLEEMID RISKIKÄSITLUSE KUJUNDAJANA

Ekspertide riskinägemust mõjutab väga selgelt ka isiklik või pereliikme terviseprobleem. Kui terviseprobleem ilmneb ja seda ei aita lahendada teaduslik lähenemine, paneb toimunud muutus eksperti otsima infot ka väljastpoolt teaduslikku ja hierarhilist ekspertsüsteemi. Selliseid näited esines ekspertide seas, kes oma vaadetelt konstrueerivad riske vähem või rohkem määramatutena ja peavad riske vähem või rohkem kontrollimatuteks.

Nii näiteks peab suhkrutõppe haigestunud ekspert oma haiguse põhjuseks või vallandajaks just sellele eelnenud mitte nii teadlikku ja ebatervislikku toitumiseelistust. Juhtumit illustreerib järgnev tsitaat intervjuust:

„ Mina olen suhkruhaige. See avaldus mul kuskil 10a tagasi ... /... /... ja ma pean ütlema, et olen kuskil nooruses patustanud mingite asjade vastu ja nüüd on mul elu selle võrra raskem, ma ei saa paljusid asju süüa enam. Seega minu jaoks on tervislik toitumine see suhkruhaige toitumine ... /... /... ja ma arvan, et võib-olla mul ei oleks see suhkruhaigus avaldunud üldse, kui ma oleksin toitunud niimoodi normaalselt ... /... /... et dieet on või see toitumine on väga vajalik ja oleks pidanud olema kogu aeg“ (insener-keemik).

Seoses piirangutega toitumisel, on ekspert hakanud ka laiemalt toitumise teemale ja võimalikele toiduriskidele tähelepanu pöörama. Kuna suhkruhaigena ei saa ta tarbida suhkrut ja peab sellele asenduse leidma, siis see praktiline oma tervisest tulenev vajadus on muutnud või mõjutanud ka eksperdi arvamust teatud e-ainete osas. Tsitaat intervjuust:

„ Justkui e-ained oleksid midagi hirmsat. Nad ei ole midagi hirmsast, ilma e-aineteta ei saa toota. Aga mõningad on. Ja siis teine, mille vastu ma hakkasin oli see aspartaam /... /... suhkruasendaja. Tähendab, noh ma ise kasutasin. Ma sain õnneks ise ilma suhkruta hakkama. Aga ma ei suutnud seda sama aspartaami ... teda müüakse ka preparaadina. Aga mina ei suutnud seda ... mul hakkas lihtsalt paha. Ja siis ma mõtlesin, et kui seda nii palju on nendes jookides, mida lapsed joovad koguaeg ja täiskasvanud ka, siis seda on ikka liiast“ (insener-keemik).

Teine näide, kus intervjuueeritava riskinägemust mõjutas väga selgelt peres ilmnunud tõsine terviseprobleem puudutab üht riske määramatutena ja kontrollimatutena nägevat eksperti. Eksperti taust on teaduslik akadeemiline arstiharidus, kuid peale lapselapsel ilmnunud terviseprobleemi, mille puhul klassikaline meditsiin ei suutnud aidata, hakkas ekspert ise otsima oma lapselapse jaoks lahendust alternatiivsete võimaluste ja praktikate seast. Seda

tehes on ta tänaseks asutanud toitumisterapeute õpetava kooli, nõustab inimesi toitumisravis ja tegutseb laiemalt toitmiseravi suunal. Riskide konstrueerimisel on tema baasteadmised pärit akadeemilisest maailmast, kuid ilmnenu tõsine terviseprobleem lapselapsel on riskide määramatust tema jaoks oluliselt suurendanud. Kuna teaduslik vaade ei oska ilmnenu terviseprobleemi põhjuseid leida, on see pannud eksperti esitama küsimusi teadusliku tõe kui sellise olemuse kohta. Näide intervjuust:

„ See elavhõbeda teema puudutab mind täitsa isiklikult ja kui ma vaatan seda, et neid uuringuid, millele toetatakse kui väidetakse, et see on ohutu, siis kuidas need on tehtud? Need on niimoodi kokku klopsitud, et juba algusest saadik on teada, et sealt uuringust midagi välja ei tule“ (toitumisterapeut).

Igapäevane töö toitumisterapeudina probleemide küüsis vaevlevate patsientide vastuvõtmisel on loonud eksperdi jaoks otsese põhjuse ka toiduriskide teemasse laiemalt süveneda. Saadud kogemus on riski piire eksperdi jaoks veelgi enam hõgustanud ja pannud teda riske määramatute- ja kontrollimatutena tajuma. Saadud kogemused sunnib teda esitama küsimusi ka teiste, erineva olemusega toiduriskide kohta. Riskide tajumist määramatute- ja kontrollimatutena ilmestab väga hästi järgnev lõik intervjuust:

„ ... veebruaris oli meil konverents: „Keemia meie toidulaual“ ja see oli õudne kuulata. Tiiu Vihalemm rääkis näiteks sellest, et Eestis on lubatud 20 mürgist värvainet, mis on meie naaberriikides kõik keelatud. See tekitabki selliseid mõtteid, et mis selle toiduga tehakse, mis teistes riikides keelatud on? Kuhu maha müüa? Ilmselt müüakse Eestis siis kõik maha. Põhjenduseks tuuakse see, et me oleme vaesed. Ma ei saanud isegi aru, et mispärast? Et kas sellepärast, et meie müüjad saaksid selle kõik maha müüa või? ... /... /... see on ... noh ... lubamatu. Ja siin kehtib täpselt see sama, et öeldakse, et aspartaami üle on kõige rohkem vaieldud, tohutult tehtud teadustöid, mis ütlevad, et ta on väga kahjulik ja väga mürgine. Neid ju nimetatakse eksitotoksiinideks. Nii et see aspartaam ja naatriumglutamaat aimavad järgi neid aju neurotransmittereid. Ja nad häirivad tugevasti aju tööd. Ja samas tehakse koheselt mingi uuring, mis kinnitab, et ... ei, me võime seda panna mingis koguses ja laste kõikidesse karastusjookidesse. Et me ei pane teda ühte karastusjooki niimoodi, et ainult aspartaamiga, vaid me paneme sinna viis erinevat sellist keemilist suhkrut või magustajat. Ja niikaua kuni vaieldakse, niikaua meie anname oma lastele seda“ (toitumisterapeut).

Isikliku või lähedase inimese terviseprobleemi tõttu võib muutuda eksperdi riskide konstrueerimise tüüp. Mõlemad siintoodud eksperdid on erialalt teadusliku lähenemise

esindajad ja mõlemad on töötanud aastaid ka õpitud valdkonnas – vastavalt siis insenerkeemikuna ja arstina. Mõlemad eksperdid tõid intervjuus välja terviseprobleemi tõttu tekkinud vajaduse uurida lisaks teaduslikule, institutsionaalselt produtseeritud teabele ka teistest allikatest tulevat ja eri tüüpi teavet. Tekkinud terviseprobleemid, mida teadusliku lähenemise järgi ei tohiks isegi tekkida, on aga lisanud ekspertide riski konstrueerimise alustesse uusi tahke – suurendanud usku ja veendumust, et tänase ühiskonna riskid on pigem määramatud ja kontrollimatud.

4.1.8. KÕHKLUSED JA KÕHKLUSTE PÕHJUSED

Eksperti kõhklused riskide kontrollimisel avalduvad siis, kui senine valitud strateegia mingil põhjusel enam ei toimi. Sellisel juhul riskide konstrueerimine määratlevatena ja kontrollitavatena asendub mõõduka või suure määramatusega ja kontrollimatusega. Kõige ilmekamalt illustreerivad kõhkluste teket kas eksperti enda või pereliikme haigestumine, terviseprobleemid. Kui sellisel juhul senine strateegia vastuseid ja lahendusi ei paku, hakkab ekspert selles kõhklema ja lahenduste leidmiseks otsima võimalusi väljaspool senist strateegiat.

Nii näiteks ekspert, kes ise on esindanud teaduslikku ja akadeemilist meditsiini ning selles valdkonnas ka töötanud, on just lapselapse terviseprobleemi tõttu hakanud akadeemilise meditsiini võimalustes kahtlema. Isiklik elukogemus on teda pannud küsima küsimusi põhjuste kohta ja nägemaks ka akadeemilise meditsiini kui distsipliini piiranguid. Illustreeriv näide intervjuust:

„ Ja see Raihel, kes nüüd käis norra professor siin meile loenguid lugemas, tema ütleski, et meditsiini traagika ongi see, et meditsiin keskendub ainult sümptomitele. Aga mitte etioloogiale. Ja kui ta paneb ühe diagnoosi ja arvab, et nad on kõik ühesugused, siis ta võib ka väga rängalt eksida. Ta ei otsi põhjust ja sellepärast ka need ravimid ei ravi ju alati põhjusti“ (toitumisterapeut).

Teiselt poolt tekitab kõhklusi ka eksperti isiklik laiem ja süsteemsem huvi toitumisküsimuste

vastu, huvitatus erinevatest allikatest tuleva ja eri tüüpi teabe kohta eesmärgiga saada asjast rohkem teada ja olla kursis uuemate (mitte ainult teaduslike) uuringute ja seisukohtadega.

See väljendub väga hästi just ühe eksperdi vastustes, kes konstrueerib riske mõõdukalt määramatute ja kontrollimatutena, ehk kelle riski konstrueerimise piirid on „hägusad“. Tema intervjuu vastustest võib leida ka teatud diskursiivseid vastuolusid. Nimelt väljendab ekspert oma seisukohtadega intervjuu jooksul näiteks kahjulik e-ainete osas riske kontrollivat seisukohta. Samas vastab hiljem paarile e-ainete riske puudutavale küsimusele teatava kõhklusega ja soovib nimetatud aineid siiski tarbimisel vältida. Seda vastuolu või kõhklust illustreerivad hästi allolevad väljavõtted intervjuust:

„ ... inimesed peavad endale aru andma, et kõik need e-ained ... /... /... et kõik need 300 - 350 , mis on Euroopa Liidus märgistatud on väga põhjalikult uuritud e-ained. See tähendab seda, et neid võib usaldada. See on parim garantii, mis üldse saab olla“ (toiduseire ekspert).

versus

„ ... no viimane info, mis liigub ringi ja mitte ainult niisuguses igapäevameedias vaid ka ikka teadusuuringutes, viitab sellele, et mitte osta. Vältida seda E621 (sünteetilised maitsetugevdajad grupis E600)“ (toiduseire ekspert).

Need eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena kõhklusi ja kahtlusi intervjuu jooksul ei väljendanud. Siiski rõhutas üks ekspert sellest grupist, et ka toitumise vallas ei ole 100% õigeid ja valesid vastuseid. See väide viitab võimalusele, et sisemiselt võivad kõhklused ja kahtlused riskide osas ka neil ekspertidel olemas olla, kuid intervjuu käigus püsisid nad professionaalse eksperdi rollis. Näide intervjuust:

„ Toitumisalase informatsiooni (ka negatiivse) andmine peab olema väga hästi läbi mõeldud, et see kasu asemel kahju ei tooks. Kõik (eriti toitumine) ei ole must-valge“ (riigi terviseekspert).

Eksperti väide info jagamise kohta loob seoseid Reynolds'i (2011) seiskohaga, et riigi ametiasutustes valitseb praegugi enamasti arusaam, et eksperdid teavad täpselt ohtusid ning neid koolitatakse oma teadmisi “õigesti” doseerima, vältimaks rahva emotsioone. Info õige

doseerimise diskursus kerkis esile ka teiste, ohte selgelt määratletavate ning kontrollitavatena nägevate tööstust ja tööstusharidust esindavate ekspertide intervjuudest. Arvestades tõsiasi, et just viimastel aastatel on avalikkuses „kannatajate hääli esindajate“ eestvedamisel hoogustunud diskussioon osade e-ainet kahjulikust mõjust, võib selles hoiakus näha ka teatud mõttes hierarhilise ekspertteadmise kaitsereaktsiooni ühiskonnas toimuvale.

4.1.9. EKSPERTTEADMISE ULATUS, STRATEEGIAD VÄLIASPOOL SEDA

Teaduslik teadmine käesoleva töö kontekstis on teaduslikult tõestatud, akadeemiline, ühe ekspertsüsteemi poolsele kontrollile orienteeritud teadmine. Seda teadmist iseloomustab hierarhiline süsteem. Ekspertteadmine tuleneb eelkõige eksperdi haridusest, töökogemusest ja töökeskkonnast.

Kogemuslik teadmine on käesoleva töö kontekstis selline teadmine, mida inimene on saanud kas isikliku või vahendatud kogemuse kaudu. Seda teadmist iseloomustavad nõ „hägusad piirid“ ehk see on vastand teaduslikult tõestatud, ühe ekspertsüsteemi poolt kontrollitud hierarhilisele teadmisele.

Tulenevalt ekspertteadmise ja kogemusliku teadmise dimensioonist on igal uuringus osalenud eksperdil oma valdkond, milles ta omab ekspertteadmisi. See kehtib riske nii selgelt määratletavate ning kontrollitavatena kui ka riske määramatute ja kontrollimatutena nägevate ekspertide kohta, kelle ekspertteadmine tuleb nende poolt lõpetatud, kuigi alati mitte akadeemilisest, õppeasutustest ja töökogemusest.

Eksperti teadmiste avarus sõltub tema teisest rollist. On ilmne, et kokk on ekspert teistes küsimustes kui perearst jne. Mitmed osalejad omasid ekspertteadmist ainult ühes, oma tööga seotud valdkonnas ja teisi riske puudutavate küsimuste kohta neil kindlat seisukohta ei olnud.

„ Kuna me oleme ikkagi rohkem kui 8 tundi oma igast päevast tööl ja vähem aega ma olen ärkvelolekust kodus , siis ma saan selle põhiinfo isegi oma tööga seotult /... / ... nagu sa näed, et osad küsimused on mul nagu 0, sest mul ei ole igapäevatöös ... ma ei puutu kokku. Ja siis mul ei ole ka oma isiklikus elus sellega seoses ... ma ei tea sellest ja ma ei oskagi karta“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

Huvitav oli tõdeda, et ekspertteadmise ulatus ja aktiivsus kommunikatsioonis on omavahel seotud ehk aktiivsus/passiivsus kommunikatsioonis sõltub konkreetse eksperdi ekspertteadmise ulatusest. Need eksperdid, kes omavad teadmist ainult ühes kindlas valdkonnas, on ka oma kommunikatsioonis passiivsemad. Eksperdid, kes on oma kommunikatsioonis aktiivsemad, omavad ekspertteadmist laiemal skaalal. Tihti aktiivse kommunikatsiooniga eksperdi tõine roll ka juba eeldab info vahendamist avalikkusele. Samuti tunnevad kommunikatsioonis aktiivsemad eksperdid ise rohkem huvi uute, oma valdkonda mittepuutuvate teadmiste vastu. Kommunikatsioonis passiivsemad eksperdid piirduvad pigem oma töövaldkonnaga.

Laiema teadmistevaldkonnaga eksperdid, sõltumata nende suhtumisest riskidesse, olid erinevate riskidega ja ühiskonnas levivate seisukohtadega riskidesse kursis. Kui probleem ei jäänud ka eksperdi enda valdkonda, siis omasid laiema valdkonnaga eksperdid oma seisukohta konkreetseesse probleemi ja arutlesid selle probleemi üle.

Suvel 2011.a. küttis avalikkuse meeli kurkide ja ubade e-coli juhtum, mis lõplikku lahendust avalikkuse ees ei saanudki. Seda juhtumit saab vaadelda kui võimalikku hügieeniprobleemi, mille vältimiseks on olemas lihtne lahendus – pesta käsi. Selline oli ka ekspertide soovitus sarnaste juhtumite vältimiseks - peske käsi ning söödavat juur- ja puuvilja. Mõned eksperdid arutlesid siiski ka juhtumi juurpõhjuste üle ning olid arvamusel, et küsimus võib olla hügieeniprobleemist siiski komplitseeritum ja tegu võib olla hoopis ühe suurtööstusliku riskiga. Seda illustreerib hästi järgmine tsitaat:

„No ma oskan ainult küsida, kust nad sinna said ... /... /... no kui ma nüüd peaksin rääkima oma täiesti isiklikust arvamusest, mis ei ole ka eriti palju väärt, sest seda teemat ma tunnen ikkagi vähem, siis mul on oma arvamus. Samamoodi on ju, samasse kategooriasse võib ju panna ka hullulehma tõve. Need on ikkagi seotud tänapäeva toiduainete tootmise masstehnoloogiatega, kus niisugused asjad saavad levida. Nii nende idude kasvatamisel peavad olema ju tohutult head tingimused – soojas hoitakse ja kasvatatakse ... seal kasvab ju kõik. Mitte ainult see, mida me tahame, vaid võib ju kasvada ka mingi ebasoodne vorm. Antud juhul siis kasvas see escherichia coli. See tähendab, et kõik need komponendid, mis kasvamiseks ja paljundamiseks kasutatakse, peaksid siis olema eelnevalt, kõik partiid sõna otseses mõttes, peaksid olema eelnevalt kontrollitud. Aga toidu tootmine on ala, kus iga suutäit ei ole võimalik kontrollida“ (toiduseire ekspert).

Teine huvitav valdkond, kus intervjueritud ekspertidel puudus ekspertteadmine on piimatoodete tarbimine. Piimatoodete tarbimise kohta oli väga kindel seisukoht nendel ekspertidel, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks. Need eksperdid soovitasid eestlastel piimatoodete tarbimist suure valgusisalduse tõttu oluliselt vähendada. Näide intervjuust:

„ Lastel väga sageli need nahaprobleemid ja sellised asjad ... piim võib olla täiesti kindlasti seal aluseks. Ja muidugi mis on, on see, et liiga palju tarbitakse piimatooteid ... /... /... sest juba kui me vaatame valkuseid, siis eesti inimene sööb liigselt loomset valku, sest meil on kuulutatud piim ... tõesti nagu püha lehm ... ja piim, mis sealt tuleb on nii püha, et seda peab tarbima 5x päevas, see ei ole enam tervislik ... “ (toitumisterapeut).

Teised eksperdid aga piimatoodete tarbimises mingit riski ei näe ja soovivad piimatooteid tarbida 25% päevasest toiduratsioonist. Kui piimaga seoses mingid probleemid jutuks tulid, siis viitasid eksperdid laktoositalumatusele.

„ No see on ju väga vana teema. See on tuntud teema. Täiskasvanud inimene ei pea enam piimatooteid nii suurtes koguses tarbima nagu seda peaksid tegema väikesed ja lapsed. Ja on tõepoolest väga palju neid inimesi, kellel on laktoositalumatus ja kes juba sel põhjusel ei saa piimatooteid tarbida. Vähemalt värsked piimatooteid. Nii et see ei ole üldse mingi uus asi“ (toiduseire ekspert).

Siiski on ilmne, et piimatoodete kasulikkusest rääkimisel viitasid eksperdid vanadele ja ammustele teadmistele nagu näiteks kaltsiumi saamine piimast. Samas uusi, teaduslikult tõestatud fakte, mis vaidleksid vastu polarsele seisukohale piimatoodete tarbimise vähendamise vajalikkusest, olemas ei ole. Näide intervjuust:

„ Eestlaste organism on üsna hästi (võrreldes enamiku teiste maadega) kohastunud piimatoodete tarbimisele. Kui isegi laktoosi ei taluta, on alati võimalik tarbida piimatooteid, mille laktoosisisaldus on väga väike või laktoos puudub sootuks. Piimavalgutamatus - ei oska hetkel veel seisukohta võtta, aga tundub jälle üks ülepaistatud teema olevat. Kui tulevad teaduslikud põhjendused, olen nõus seisukohti korrigeerima. Seni aga jään arvamusele, et piisava kaltsiumi saamiseks on piimatoodetel oluline roll“ (riigi terviseekspert).

Lisaks tüübi või tekkepõhjuse järgsele jaotusele (vt pk 4.1.1.) võib riske mõtteliselt jaotada ka uuteks ja vanadeks. Kui vanemate riskide puhul (näiteks suurtööstusliku tootmisega seotud riskid) on teaduslikud seisukohad olemas, siis uute riskide puhul teaduslikku nägemust veel tihti olemas ei ole. Piimatoodete rohke tarbimine, milles riske määramatute ja kontrollimatutena nägevad eksperdid ohtu näevad, on kindlasti just üks selline valdkond.

Piima puhul on üldteada arvamine, et mõnedel inimestel võib küll probleemiks olla laktoositalumatus, aga üldjuhul on suure kaltsiumisisalduse tõttu piimatoodete tarbimine 25% ulatuses päevasest toiduratsioonist vajalik. Vastase juhul muutuvad inimese luud hapraks, tekkib luuhõrenemine ja sellega seotud terviseprobleemid. Seda seisukohta esindasid ka intervjuudes osalenud teaduslikust lähenemisest lähtuvad eksperdid. Piima, kui toiduaine puhul oli ilmne, et teaduslikust vaatest lähtuvad eksperdid teavad küll ülaltoodud argumente laktoositalumatuse kohta, kuid nendest ohtudega, millest räägivad rohkes piimatarbimises probleemi nägevad eksperdid, kursis ei olnud.

Rääkides piimatarbimise kasulikkusest viitasid teaduslikku lähenemist esindavad eksperdid just kaltsiumivajadusele, mida piimast saab. Samas on just kaltsiumi suur tarbimine riske määramatute ja kontrollimatutena nägevate ekspertide sõnul eestlaste jaoks probleem ja kaltsiumi kasulikkus suur müüt. Seda vaadet illustreerib hästi järgnev lõik intervjuust:

„ Ja teine müüt on see, et nüüd me peame kaltsiumit ajama kõvasti näost sisse ja siis võetakse aina kaltsiumitablette ja luud aina hõrenevad. Kaltsium üksi ... mis seal on ... luu hõrenemine toimub siis, kui keha on hästi happeline. Ja happelisuse neutraliseerimiseks võetakse luudest kaltsium. Ja nüüd selleks, et kaltsium luudesse jääks, keha peaks olema neutraalsem on-ju või siis aluselisemaks teha. Piim teeb teda ainul happelisemaks. Ja kaltsiumi jäämisel luudesse peab olema kaltsiumi-fosfori vahekord, kaltsiumi-magneesiumi vahekord, siis peab olema boori, peab olema k-vitamiini, siis peab olema omega3 rasvhappeid, mida iganes. Kogu see kupatus peab olema, sest kaltsiumi üksi võtmine teda luudes ei hoia. Noh, kus meil on vaja seda, et d-vitamiin aitab nüüd teda imenduda ja kus ta siis läheb? Neerudesse, veresoontesse ega ta luudesse ei lähe. Paljud muud faktorid mängivad rolli. Ja võib-olla et see teeb hoopiski inimestele karuteene, see suur kaltsiumi propageerimine“ (toitumisterapeut).

Võimalikust uuest riskist võib rääkida ka e-coli juhtumi puhul. Peaaegu kõik töös osalenud eksperdid pidasid e-coli juhtumit hügieeniprobleemiks ja soovitati teada-tuntud lahendust - pesta käsi. Sellisel juhul ei oleks tegu aga üldse modernse ühiskonna riskiga vaid vana riskiga. Bakteriaalne reostus on iseenesest ju vana probleem, mida moderniseerumise tulemusel tekkinud tänapäevane toiduainetetööstus just aitab vältida. Siiski arutlesid mõned eksperdid ka selle tekkinud bakteriaalse reostuse võimalike tekkepõhjuste üle ja ei ole välistatud, et need tekkepõhjused peituvad siiski just tänapäevase suurtööstusliku tootmise eripärades.

Uute, tehnoloogia arenguga seotud riskidena võib kindlasti välja tuua ka geneetiliselt muundatud organismide (GMO) kasvatamise ja nanotehnoloogia kasutamise. Kuigi GMO ei ole enam väga uus asi, ei ole teadlaste koolkonnad selle kasutamises veel kokkuleppele jõudnud ja selget seisukohta võtnud.

Samuti puudub nanotehnoloogia kasutamise kohta veel piisav teaduslik argumentatsioon ja seisukoht. Kuigi nii GMO, kui ka nanotehnoloogia kasutamine võib olla uus toidu tootmise võimalus tänapäeva maailmas, siis eksperdid neid võimalusi siiski ei kasutaks. Näide intervjuust:

„ Olen seisukohal, et igasugune loodusesse sekkumine mitte ei paranda, vaid hävitab seda. Näiteks toitained on kõige paremini omastatavad tavalisest toidust, kus nende omavaheline vahekord on paigas. Mida rohkem töödeldud on toit (nt rafineeritud vms), seda vähem organismile hea ta on. Nanotehnoloogia on samuti toidu muundamine ning kuni ei teata veel täielikult sellise toidu söömise mõju organismile, ei saa olla kindel selle ohutuses“ (riigi terviseekspert).

Seega saab väita, et aladel, kus riske vähem või rohkem määratlevate ja kontrollitavatena nägevatel ekspertidel puudub teadmine ja nende jaoks aktsepteeritav teaduslik nägemus, ollakse äraootaval ja ettevaatlikul seisukohal ning soovitatakse neid tooteid pigem mitte kasutada. Siia alla saab paigutada uued, tootmise ja tehnoloogia arenguga kaasnevad riskid nagu näiteks GMO ja nanotehnoloogia. Samas oli uuringus ka üks seda gruppi esindav ekspert, kes ka nõ uutes riskides (näiteks GMO) ohtu ei näinud ja ütles, et tema kasutaks neid küll ja muret ei tunneks.

Küsimustes, mille kohta on teaduslik teadmine juba pikka aega olemas olnud (näiteks piim, e.coli), lähtuvad eksperdid, kes konstrueerivad ohte määratletavate ning kontrollitavatena, eelkõige olemasolevast teaduslikust teadmistest. Seda ka juhul, kui nende ohtude olemus võib olla ajas muutunud ja/või ilmnunud uued probleemid, mida teaduslik lähenemine (veel) ei ole defineerinud.

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks näevad aga uusi riske ja uusi toidutootmise viise riskidena teiste riskide kõrval ja neid niikuinii ei kasutaks.

4.2. EKSPERDID JA KOMMUNIKATSIOONIKESKKOND

Järgnevas peatükis tuleb juttu nii eksperte kui tavainimesi ümbritsevast kommunikatiivsest keskkonnast ja selle keskkonna kujundajatest. Inforuumi kujundamisel on ekspertide hinnangul väga oluline roll meedial, internetil ja raamatutel, teadusuuringutel ja –artiklitel, pakenditel aga ka müütidel ja rahvajuttudel, tootjatel ning Eesti riigil ja Euroopa Liidul kui normide ning regulatsioonide kehtestajal. Kõik need osapooled ja tegurid on ühest küljest infokanalid ja teisest küljest kommunikatiivse keskkonna üksiktegurid, mis riskide tajumisel/mittetajumisel inforuumis tervikuna väga olulist rolli omavad.

4.2.1. EKSPERTIDE POOLT TAJUTAV AVALIK INFORUUM

Inforuum, kus me igapäevaselt viibime ja oma toiduvalikute otsuseid teeme kujuneb väga paljude osapoolte koostöös. Väga oluline roll inforuumi kujundajatena on kindlasti Eesti riigil, Euroopa Liidul, tootjatel ja meedial. Iseküsimus on, kui palju nimetatud osapooled oma rolli infokeskkonna kujundajate tajuvad.

Lisaks on inforuumi kujundamisel ülioluline roll erinevatel toidu- ja terviseekspertidel. Samas on väga suureks probleemiks see, et ekspertide seisukohad paljude temade lõikes on polaarsed ja vastaspoolega lahendust leidva diskussioonini tihti ei jõuta.

Selline lähenemine ajab tavatarbija veel enam segadusse. Nii näiteks ilmuvad Eestis raamatud ja voldikuid, mis kirjeldavad ohtlikke e-aineid ja soovivad tarbijal neid oma elus vältida. Samas sisaldab lisaaineid ja muid komponente praktiliselt kogu kauplustes müüdav toit, kosmeetika ja olmekeemia meie ümber. Toiduainetetööstust ja riiki esindavad eksperdid räägivad aga toidus kasutatavate lisaainete igasuguse kahjuliku mõju puudumisest ja/või nende vastavusest piirnormidele. Samuti on tööstust ja riiki esindavad eksperdid seisukohal, et teise poole esindajad ehk alternatiivsed eksperdid hirmutavad tarbijaid täiesti asjata ja külvavad mõttetut paanikat.

Inforuumi kujundab veel meedia ja teeb seda omade reeglite järgi. Teemade kajastamisel on tihti esmatähtis lööv ja atraktiivne pealkiri ning ka intriig. Tihti jäävad ka ajakirjanike teadmised toiduriskidest kesisele tasemele, mis kajastub paratamatult meediapildi lõplikes sõnumites. Nii näiteks leidis ekspertide poolt taunimist presidendiproua Evelin Ilvest puudutanud transrasvaskandaal, kus meedia keskendus presidendiproua naeruvääristamisele selle asemel, et uurida transrasvade, kui tõsise südame-veresoonkonna haiguste riskiteguri mõju, sügavuti ja konsulteerida asjatundjatega.

Ei saa inforuumi hägustajatena mainimata jätta ka erinevate uute dieetide ja omapäraste toitumissoovitustega väljatulevaid ärimehi, kelle eesmärk on oma kaupa, näiteks toidulisandit vms, müüa. Ka sellised osapooled on inforuumi kujundajatena osalised.

Kõik see kokku tekitab olukorra, kus adekvaatset ja tõest infot saada on tavatarbijal, kes selle vastu huvi tunneb, ääretult raske. Seda seisukohta väljendasid ka mõned eksperdid oma intervjuudes. Näide intervjuust:

„ Ma arvan, et tavalisel inimesel on äärmiselt keerukas leida niisugust objektiivset, adekvaatset infot. Ja võttes arvesse igasuguseid reklaami võimalusi, siis on erinevaid osapooli ja erinevatest süsteemidest pärit inimesi või erinevate huvidega inimesi, kes allutavad selle info just nimelt oma eesmärgile ja nendele huvidele. Ja tavainimesel sealt seda niisugust õiget, objektiivset infot leida nüüd täiesti minu meelest täiesti võimatu praegusel ajal“ (toiduseire ekspert).

Eksperdid on ka ise info tarbijad. Infoallikatena tuuakse välja õpingud, töö ja isiklik kogemus. Aga ka teised eksperdid, teadusuuringud, meedia, internet, raamatud ja pakendid. Eksperdid eristuvad ka info tarbimiselt. Kommunikatsioonis passiivsemad eksperdid on ka info tarbijatena passiivsemad. Kõrge ja keskmise kommunikatsiooni aktiivsusega eksperdid on aga temaatilise info tarbimises samuti aktiivsemad.

Järgnevalt on lähemalt analüüsitud erinevaid inforuumi kujundajaid intervjueeritud ekspertide tõlgenduses.

4.2.2 MEEDIA KUI INFOALLIKAS NING INFO VAHENDAMISE KESKKOND

Meedia puhul saab öelda, et suure või keskmise kommunikatsiooni aktiivsusega eksperdid jälgivad aktiivselt meediat ja erinevaid toidu- ja toiduriskide teemalisi meediakajastusi.

Küll on aga neile ekspertidele omane kriitilisus meedias ilmuva info suhtes. Samuti eristatakse enda jaoks alati meedias ilmunud toiduriskide alase info osas tõde ja mittetõde. Tsitaat intervjuust:

„ Et noh selliseid asjalikke, asjatundlikke artikleid näiteks toidu ohutuse kohta Eesti meedias väga ei kirjutata üleüldse. Mõne üksiku kuskil siiski võib leida. Et mul on siin praegu Postimees näpu vahel, kus on kirjutanud Margus Kingisepp „Tarbija valikuvabadusest keemilises maailmas“ . Ja Margus Kingisepp on tooteohutuse ja tarbijaõiguse õppejõud Tartu Ülikoolis. Vot selliseid sõnavõtte võiks sellistelt inimestelt ju olla rohkem“ (homöopaat).

Ekspertide kriitika on suunatud just meedia sensatsioonihimule, mis võib tegeliku probleemi olemuse tähelepanu alt täiesti välja jätta. Samuti ollakse kriitilised ajakirjanike sisulise huvi ja puuduva soovi kohta ennast enne artikli avaldamist asjaga põhjalikult kurssi viia. Väidet illustreerib hästi järgmine lõik intervjuust:

„ ... ajakirjandusel on ilmselt, see kuulub ajakirjanduse juurde, et info ja esilehekülj eriti peavad alati olema väga löövad, eks-ole. Nii, et ninast peab veri välja tulema. Ja täpselt sama metoodikat kasutatakse ka toidu teema juures. Seal puhutakse kõik ülesse. Ma näiteks taunin täiesti seda kogu seda niisugust ajakirjanduslikku melu, mis tekitati Evelin Ilvese ümber ... /.../... aga see, mis puudutas transrasvhappeid oli ikkagi väga õige ja väga oluline teema.

Kuidas ikkagi tippajakirjanik ... tegi kõik selleks, et alavääristada presidendiprouat selle asemel, et süveneda sellesse teemasse ja lasta ikkagi domineerida sellel. Sest tegelikult oleks ikkagi väga vaja, et see transrasvhapete teema domineeriks. Sest see on üks olulisemaid teemasid ./.../... selles mõttes ajakirjandus ei anna ka endale üldse aru. Ta ei konsulteerigi siiski pädevate inimestega ...“ (toiduseire ekspert).

Samas tuuakse ka positiivseid näiteid ajakirjanike kohta, kes valmistavad niivõrd põhjalikult ette, et kohtumisele tulekul on materjal sisuliselt valmis ja küsitakse ainult eksperdi arvamust ja suhtumist konkreetse probleemi.

Kokkuvõttes hindavad eksperdid meedia rolli toiduteadlikkuse tõstmisel ääretult oluliseks. Leitakse, et inforuumi kujundamisel ja korrastamisel oleks väga palju abi asjatundlikust ja kompetentsest meediast. Arvestades teatud vastuoluolusid erinevate huvigruppide vahel oleks just meedia see vajalik ja neljas võim, mis erapooletuna problemaatikasse võiks ja peaks selgust looma. Näide intervjuust:

„ See on teie ülesanne (meedia), et targalt asja ajada ... presidendiproua on alanud selle asjaga ja seda tuleb edasi viia. Et kõikidele ... on niisugune responsible care .. et vastutav hoidmine ... /... /... ja algamata peavad kõik need kõrvalseisjad. Sest siin on see noh vastuolu - tootjad ja tarbijad ... /... /... aga niisuguseid torkijaid peab olema. Ja need on targad ajakirjanikud, kes saavad just niisugust haridust nagu teie nüüd endale hangite“ (insenerkeemik).

Infosulg

Kuna ekspertide seisukohad ja riskidesse suhtumine on erinev, siis kuigi aeg-ajalt sattub meediasse ka alternatiivseid vaateid sisaldavat materjali, esindab meedia siiski valdavalt riiki ja toiduainetetööstust esindavaid eksperte ja kajastab nende seisukohti.

Sellest tulenevalt ilmneb suhtumises meediakajastustesse selge vahe riske määratlevatena ja määramatutena konstrueerivate ekspertide vahel. Ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena infosulust meedias ja ühiskonnas ei räägi.

Küll aga näevad need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks ühiskonna sh meediapoolset kallutatust kajastada vaid peavoolu

väljendavaid seisukohti. Peavoolust erinevate seisukohtade kajastamise osas näevad need eksperdid infosulu olemasolu meedias. Tsitaat intervjuust:

„ Minu arvates ei ole toitumisküsimuste puhul tegemist info üleküllusega, vaid täieliku infosuluga ... /... /..et keegi räägib aluselise tootmisest, keegi tuleb veregrupidieediga lagedale. See ei ole nagu asja tuum, millele tähelepanu pöörata. Et kui me räägime toidu ohutusest, siis minu arvates on tegemist ikkagi meeletu infoblokaadiga ja noh ainus võimalus on see, et see on noh teadlik, eesmärgipärane infoblokaad. Siin ei ole nagu muid variante. Et inimestel selles osas, et mis on tervislik, mis on ohtlik, mis on ohutu - selles küsimuses ei ole infoküllust ja infopaljusust ... /... /... praegu hoitakse tarbija ju infosulus täiesti. Mida inimestele räägitakse mainstream meedias, see ajab lausa nutma, eks-ju. Et ilmuvad küll mingisugused e-aine probleeme käsitlevad artiklid, aga see on ju otseselt mis siin kirjas on“ (homöopaat).

Uuringus osalenud eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks on ise praktikas tundnud meediapoolset tõrjumist ja soovimatust nende nägemust ja seisukohti esindava info avaldamisel. Väljavõte intervjuust:

„ Ei tea. Me püüdsime kui Heiley siin oli seda elavhõbeda teemat ka. Täielik blokk. ... Ei tohi üldse piiksatada ka. Huvitav jah. Ja siis kui leiad mõne huvitatud ajakirjaniku, kes on sellest teemast huvitatud, siis tema kaudu. Kui toimetus on ka nõus, siis võib teha /... /... nende ajakirjade ja ajalehtedega on nii, et ega nad ei võta sinu käest seda teavet. Nad võtavad seda, mis müüb, seda, mida nemad ise arvavad, et läheb ja hästi raske on sinna sisse saada. Kui mina proovisin, siis öeldi, et vaadake mõni erialane. Ma mõtlesin, et ma pean ise selle erialase ajakirja looma“ (toitumisterapeut).

4.2.3. INTERNET JA RAAMATUD INFOALLIKANA

Nii ekspertide kui ka avalikkuse informuuri kujundavad ka internet ja raamatud. Enda jaoks oluliste infokanalitena märgivad eksperdid nii erinevaid raamatuid, erialaajakirju kui ka internetti. Vastavalt oma vaadetele kasutatakse ka erinevatest allikatest produtseeritavat infot. Kui riskide konstrueerimisel vastandlikke vaateid esindavad eksperdid on pigem kindlad oma valitud infokanalite adekvaatsuses ja õigsuses, siis need eksperdid, kes jäävad oma vaadetelt riskidesse äärmuste vahele, ehk siis need, kes möönavad mõningast määramatust riskide

vallas toovad välja mõtte, et ei ole olemas 100%-list tõde vaid pigem on „piirid on hägusad“. Näide intervjuust:

„ *„Üks õun päevas“ vot selline raamat on ka olemas. See on väga õpetlik ja huvitav lugeda. Vot seal ongi toodud väga palju selliseid fakte, et me ei suuda ütelda, et kas see asi on nüüd täpselt nii või ta ei ole nii“* (toiduseire ekspert).

Interneti osas on aga kõik eksperdid seisukohal, et seal leidub igasugust infot ning valiku tegemisel tuleb olla teadlik ja hoolikalt vaadata, kes on materjali autor ning milline institutsioon või ka huvid konkreetse materjali taga on. Sellest lähtuvalt on siis võimalik hinnata ka internetis oleva materjali tõsiseltvõetavust. Illustreeriv katkend intervjuust:

„ *Kuigi noh armastatakse naeruvääristada internetti infoallikana, siis tegelikult on ju internetis väga palju usaldusväärseid saite, kust tegelikult saab väga usaldusväärset infot. Küsimus on ainult selles, kas sinna arvuti taha istub mõtlej inimene või mitte. Tuleb osata eristada, et mis saidi peal ma nüüd olen. Et kas see on mingisugune suvaline, suvalise eraisiku poolt kogutud või sõprade poolt kirjutatud blogi või on see mingisugune arstide poolt kokkikirjutatud tekst või on ta mingisuguse uurimisasutuse uuringuid refereeriv sait. Vot seda tuleb lihtsalt aru saada. Nii et kui seda jälgida, siis internetist saab väga palju infot kätte“* (homöopaat).

4.2.4. TEADUSUURINGUD JA –ARTIKLID INFOALLIKANA

Teadusuuringuid ja –artikleid peavad väga oluliseks ja usaldusväärseks infoallikaks teadusliku taustaga eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena.

Need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks aga alati ja igal juhul teadustööd ei usalda. Näide intervjuust:

„... ja näiteks mida ma olen siin ka veel lugenud ja kuulnud on see, et paljud nendest uuringutest on lihtsalt ka fabritseeritud, noh need poolt uuringud. Et kelle poolt need tehtud on? Kes need kinni on maksnud? Et kui me räägime teadusest, siis ma küsin, et mis siin tegelikult on tõene? Kelle huvides seda teadust tehakse?“ (toitumisterapeut).

Huvitav tõdemus on veel see, et ka need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatute ja kontrollimatutena räägivad nõ oma valdkonna tõde ehk siis riskide paikapidavust kinnitavatest teadusuuringutest, mis kusagil maailma ülikoolides või teadusasutustes on tehtud. Näide intervjuust:

„ Seda on väga mitmetes maailma ülikoolides, uurimisasutuste ja laborites uurinud ja tõestanud. Seda tõestatakse loomkatsetega. Need uurimistulemused ei ole ju mingisugused salajased asjad. Et arstid - neile on sellised asjad kättesaadavad. Kui nad tahaksid, siis nad teaksid seda. Küsimus on ainult selles ... tahtes. Kas viitsitakse uurida või mitte“ (homöopaat).

See tekitab selge küsimuse, et kuidas nende uuringute olemasolust ja tulemustest ei tea midagi teised, ehk ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena konstrueerivad peavoolu eksperdid? Siit võib järeldada, et eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena on siiski enam avatud vaid oma hierarhilise ekspertsüsteemi informatsioonile. See kinnitab ka praktikas teaduse killustatust ja spetsialiseeritust. Samuti tekib küsimus, et mis siis on teadus ja mis seda ei ole ning kuidas on erinevad ja vastandlikke teaduslikke uurimistulemusi omavahel võimalik seostada?

Teadusuuringute ja teaduse rolli infoallikana võib käsitleda seega mitmeti. Need eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka viitavad nende jaoks usaldusväärsetele teadusuuringutele, mis kinnitavad riskide kontrolli all olekut. Need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks viitavad jälle teistele teadusuuringutele, mis riskide olemasolu väga selgelt kinnitavad. Ekspertide tõde on erinev ja põhineb omal, teaduslikul ekspertsüsteemil, mis kinnitab mõlemale poolele nende seisukohtade õigsust. Siiski ekspertide teaduslikku tõde, kes konstrueerivad riske määramatute ja kontrollimatutena toetab lisaks ka praktiline argikogemus ehk „kannatajate häälte“ esindamine.

Need eksperdid, kes möönavad riskide teatud määramatust, peavad teadusuuringuid enda jaoks oluliseks, kuid teisalt tunnistavad, et teadusuuringuid siiski interpreteeritakse väga erinevalt ja interpreteerimine sõltub eelkõige interpreteerijast. Samuti on nad seisukohal, et

teadusuuringute läbiviimine võtab väga palju aega ja on ka väga kallis. See tähendab, et teaduslik tõestamine ka toidu- ja terviseriskide valdkonnas on väga aja- ja ressursimahukas. Ekspertid on seisukohal, et väikeses Eestis ei suuda me iial teha sellisel tasandil teadust, mida oleks vaja näites e-ainete ohu/ohutuse tõestamiseks. Illustreeriv näide intervjuust:

„ Ühesõnaga selle niisuguse tõeliselt, noh objektiivse uuringu resultaate saavutamine on väga keerukas. See võtab aastaid aega - 20 võib-olla 30 aastat, kui suudetakse nendest katsegruppidest välja selekteerida nüüd selline tulemus, mis annab tõesti objektiivselt tõlgendada ja on vastuvõetav mitmetele teadlaste gruppidele nii ühes, teises, kolmandas, neljandas riigis“ (toiduseire ekspert).

Seega saab järeldada, et teaduslik tõestamine hierarhilise teadusliku lähenemise loogikat arvestades on väga keerukas ja kohati ka praktiliselt võimatu. Igal juhul läheb selleks väga kaua aega ja kui arvestades veel teadusele mõju avaldavaid erinevaid poliitilisi ja majanduslikke huvigruppe, siis võib lõpliku tõe leidmine olla tõesti ääretult komplitseeritud. See tähendab seda, et riskid võivad praktikas enne teadusliku tõestatuse saamist kumuleeruda ja aastaid inimeste tervist kahjustada. Illustreeriv näide intervjuust:

„ Ja siin kehtib täpselt see sama, et öeldakse, et aspartaami üle on kõige rohkem vaieldud, tohutult tehtud teadustöid, mis ütlevad, et ta on väga kahjulik ja väga mürgine. Neid ju nimetatakse eksitotoksiinideks. Nii et see aspartaam ja naatriumglutamaat aimavad järgi neid aju neurotransmittereid. Ja nad häirivad tugevasti aju tööd. Ja samas tehakse koheselt mingi uuring, mis kinnitab, et ... ei, me võime seda panna mingis koguses ja laste kõikidesse karastusjookidesse. Et me ei pane teda ühte karastusjooki niimoodi, et ainult aspartaamiga vaid me paneme sinna viis erinevat sellist keemilist suhkrut või magustajat. Ja niikaua kuni vaieldakse, niikaua meie anname oma lastele seda“ (toitumisterapeut).

4.2.5. PAKENDID INFOALLIKANA

Ühe konkreetse ja väga selge infoallikana näevad eksperdid ka pakendeid ja pakenditel olevat infot. Pakendil olevat infot soovivad eksperdid tavatarbijal kindlasti kas poes sisseostu tehas või siis hiljem kodus kindlasti lugeda. Näide intervjuust:

„ Peaks ikkagi inimesteni jõudma see fakt, et kõik, mis on pakendile kirja pandud, seda tuleb lugeda. Loomulikult ei ole mõeldav, et me kõik käiksimme luubiga ja loeksime, mida me

toidupoes ostame. Aga me peaksime tegema seda kodus. Ja kui me kodus oleme selle läbi uurinud ja oleme sealt tuvastanud, et on miski, mida me võiks vältida, siis järgmine kord kauplusesse minnes me seda enam ei osta. Et koju tulles me peaksime igal juhul süvenema sellesse infosse, mis on pakendil“ (toiduseire ekspert).

Samas ollakse arvamusel, et Eesti tavatarbija pakenditel olevat infot täna veel üldjuhul ei loe välja arvatud väike osa teadlikke tarbijaid.

Kõik eksperdid on seisukohal, et info pakenditel on ikka ääretult väike ja raskesti loetav ka noortele, hea silmanägemisega inimestele. Rääkimata vanematest ja halva silmanägemisega inimestest. Siinkohal on tootjapoolseks vastuargumendiks info väiksuse kohta see, et pakendid on väikesed ja kõike infot ei ole parema tahtmise juures võimalik pakendile panna.

Üks ekspert, kes konstrueerib riske määramatutena ja peab kontrollimatuteks tõi välja lahenduse, mida tootjad võiksid konkurentidest eristumiseks teha – nimelt asendada pakenditel olevad reklaamtekstid ja -pildid sisuline infoga toidu koostise kohta. Näidet illustreeriv tekstilõik intervjuust:

„ No küsimus on prioriteetides. Et kui me praegu noh mõtleme selle peale, et missugused on toiduainete pakendid, siis mis seal on peal? Reklaam. Hästi palju värve, hästi palju pilti ja 0 informatsiooni. Ma ütlen 0, sest kuigi koostisained peavad seal kirjas olema, neid ei näe ju lugeda ükski inimene ... /... /... kõik need pakendid on ju sedamoodi disainitud, et me näeme siin mõttetut pilti. Mis meile mitte midagi ei anna. Suures kirjas võib olla veel pakendi peal sellist tühja juttu: sobib müsliiga, on meeldiv lisand teie lapse hommikusöögi juurde mmm Maitsev täiendus pühapäevaks või laupäevaks. Nii et täiesti absurdset juttu võidakse kirjutada pakendi peale. Ja siis koostis ... /... /... tavajuhul seda ei anna lugeda. Kui võtame mingi väiksema jogurtitopsi, mida tavaliselt ostetakse lapsele ühekordseks tarbimiseks, siis sealt ei olegi üldse võimalik välja lugeda, mida see toode sisaldab. Kuigi ... kui prioriteetidid ümber mängida ja panna pakendi peale info, siis see mahuks sinna ära. Nii et ilma mustika ja maasika plekkideta siin esiküljel ... /... /... ja eristumiseks võiks praegu ollagi see põhimõte, et minu toodetel on peal info. Aga praegu seda teed ei ole mitte keegi läinud“ (homöopaat).

4.2.6. SUULISELT LEVIV INFO: KUULUJUTUD, MÜÜDID JM

Avalikku inforuumi kujundavad kindlasti ka suust-suhu levivad jutud ning mitteteaduslikud seletused, mida käesolev töö kontekstis on nimetatud müütideks. Ekspertide intervjuusid analüüsid saab väita, et erinevatel müütidel peatuvad ja neile viitavad just nii need eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena, kui ka need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks. Vastustes esineb ka huvitav polaarsus selles, et mis ühele poolele on müüt, näiteks kaltsiumi kasulikkus organismile, see teisele poolele on tõde.

Nii näiteks peavad need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatute ja kontrollimatutena suureks, tarbija tervisele lausa kahjulikuks, müüdiks kaltsiumi propageerimist eesti ühiskonnas. Näide intervjuust:

„ .. müüt on see, et nüüd me peame kaltsiumit ajama kõvasti näost sisse ja siis võetakse aina kaltsiumitablette ja luud aina hõrenevad. Kaltsium üksi ... mis seal on ... luu hõrenemine toimub siis, kui keha on hästi happeline. Ja happelisuse neutraliseerimiseks võetakse luudest kaltsium. Tõmmatakse ta luudest välja. Ja nüüd selleks, et kaltsium luudese jääks, keha peaks olema neutraalsem on-ju või siis aluselisemaks teha. Piim teeb teda ainult happelisemaks. Ja kaltsiumi jäämisel luudesse peab olema kaltsiumi-fosfori vahekord, kaltsiumi-magneesiumi vahekord, siis peab olema boori, peab olema k-vitamiini, siis peab olema omega3 rasvhappeid, mida iganes. Kogu see kupatus peab olema, sest kaltsiumi üksi võtmine teda luudes ei hoia. Noh, kus meil on vaja seda, et d-vitamiin aitab nüüd teda imenduda ja kus ta siis läheb? Neerudesse, veresoontesse ega ta luudesse ei lähe. Paljud muud faktorid mängivad rolli. Ja võib-olla et see teeb hoopiski inimestele karuteene, see suur kaltsiumi propageerimine“ (toitumisterapeut).

Samas need eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena peavad kaltsiumit organismile vajalikuks ja soovivad selle saamiseks kasutada piima piimatooteid, kui väga olulist kaltsiumi saamise tegurit, päevasest toiduratsioonist 25% ulatuses vajalikuks. Tsitaat intervjuust:

„Piim on ikkagi ... on näidatud, et piimast me saame kaltsiumi, kui meil on kõik teised faktorid olemas, eriti vitamiin D ja laktoos parandab kaltsiumi omastamist jne, nii, et piim on ikkagi minu meelest Me soovitame 25% piimatooteid päevas ...“ (toiduteaduste professor).

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks toovad müütidena välja olukordi, mida nemad näevad potentsiaalse toidu- ja terviseriskina. Ehk räägivad müütidest eesmärgiga tõsta avalikku riskiteadvust, teadvustada mingit neile teadaolevat riski, mida avalikkuses (veel) riskina ei teata. Seda ilmestab näiteks ülal toodud kaltsiumi tarbimist iseloomustav müüt.

Need ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena räägivad aga müütidest avaliku ohu- ja riskitunnetuse vähendamiseks. Nende eesmärk on selgitada, et paanikaks pole põhjust ja müütides kirjeldatud riske tegelikkuses ei eksisteeri. Illustreeriv näide intervjuust:

„Tähendab üks müüt oli, et Ameerikast saadeti siia broilerid ja see kõik oli hormoone täis ja sellepärast ta on nii odav. See on Kõige ehtsam, sellepärast, et see broileri kasvatus on seal viidud sellisele järjele, et see on kolm nädalat. Tehakse lepingud ja kolme nädalaga broileril ei ole tekkinud märgatavat rasva. Nägu te mäletate, kui te olete neid näinud, neid külmetatud blokke, siis need on rasvased. Need on ülekasvanud broilerid. Ja mitte mingisuguseid hormoone te sealt ei leia“ (toiduteaduste professor).

4.2.7. EESTI RIIK JA EUROOPA LIIT REGULATSIOONIDE KEHTETAJA NING NORMIDE JA INFOKESKKONNA KVALITEEDI KUJUNDAJANA

E-ainete kui ühe suurtööstusliku toiduriski vaates on Eestis tekkinud kaks vastandlikku kommunikatsioonivoogu, mille esindajad on ühelt poolt tootjad ja teaduslikust ekspertteadmisesest lähtuvad ekspertid ning teiselt poolt alternatiivsed „kannatajate häälid“ esindavad ekspertid ja teadlikud tarbijad. Mõlemalt poolelt on avalikkusesse tulnud rohkelt vastakaid sõnavõtte ja arvamused. Tekib küsimus, et kes siis võiks inforuumi veel oma seisukohtadega kujundada ja olla siin nii arutelu algatajaks, selguse loojaks kui ka neutraalseks osapooleks.

Ekspertid ise leiavad, et selguse loomine ja ka inimeste toidualase teadlikkuse tõstmine on esmalt ikkagi Eesti riigi asi ja mure. Seda mainivad kõik ekspertid, kes ise otseselt riiklike institutsioone ei esinda. Samas leitakse, et paljudes teemades, sh e-ainete osas, puudub riigi poolne adekvaatne info selle valdkonna kohta. Näide intervjuust:

„ Aga praegu, või isegi viimase 20 aasta jooksul võib ju öelda, et 20 aastat Eesti Vabariiki, puudub tervisekaitse spetsialistide objektiivne info sellel samal teemal“ (toiduseire ekspert).

Eksperdid leiavad, et ka teisi toiduriske puudutavate probleemide ja küsimuste lahendamisel ei ole riigil põhjaliku kontrolli teostamiseks piisavalt raha, teisalt ei toeta probleemide teadvustamist ja lahendamist ka süsteemi ülesehitus. Näide intervjuust:

„ Kindlasti peaksid sellega tegelema tervisekaitse tegelased. Praegu on ju tervisekaitse ei tee järelevalvet toidu järel. Seda teeb veterinaar- ja toiduamet. On ju problemaatiline, et veterinaar- ja toiduamet on ju ikkagi tootja-poolne organisatsioon. Et nad võib-olla ei ole alati kõige objektiivsemad“ (toiduseire ekspert).

Lisaks leiavad eksperdid, et puudulik on ka seadusandlus – puuduvat toitu ja tervist puudutavate institutsioonide töö riiklik litsentseerimissüsteem.

„ Aga praegu on küll niimoodi, et praegu võib Eesti vabariigis teha igaiüks iga nurga taga, mida ta tahab. Minu arust meil ei ole isegi riiklikult litsentseerimist. Ma arvan, et ei ole veel nendele alternatiiv- kõikidele meditsiini asjadele. Ja toitumist ... meil ei ole midagi. Meil ei õpetata ülikoolis toitumist, on-ju. Selles mõttes biokeemiat õpetatakse, aga niimoodi, et meil oleks eraldi erialana kohe mingid toitumisspetsialistid sest ma ei pea toitumisspetsialistik seda, kes Tallinna Ülikoolis õpib toiduainete mingit tehnoloogiat. See ei ole see, see on hoopis teine asi“ (toitumisterapeut).

Eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks, leiavad, et isegi kui riigi esindajatel ka on oma seisukohad toidu riskide vaates olemas, et toeta see nende vaateid. Riikliku süsteemi esindavad eksperdid on pigem teadusliku vaate esindajad, kes on tööstuse esindajatega samadel seisukohtadel ja konstrueerivad riske selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena. Seda illustreerib hästi järgnev katkend intervjuust:

„ Ideaalis peaks see olema nii, et see sama riiklik institutsioon, keda sa siin mainisid - Riiklik Toiduohutuse Kontroll - see riiklikul tasandil peaks olema see asi reguleeritav, kontrollitav ja ka karistatav. Aga noh, praegu riiklikul tasandil ei toimu mitte midagi sellest vallas. Keegi ei kaitse meid mitte millegi eest ... /... /... ma veelkord ütlen, et kui toiduaine on ületanud säilivustähtaja, siis see ei ole probleem. See kui inimesed söövad täna eile valmistatud salatit,

siis see ei kujuta nende tervisele ohtu tegelikult. Aga kui nad söövad aastast aastasse kantserogeenseid aineid, mutageenseid aineid, tratogeenseid aineid, siis see kujutab ohtu. Aga seda ei jälgita. Kuidas seda saavutada, et asi sinnamaani jõuaks, et Eestis oleks riiklikul tasandil järelevalve ja kontroll - ma ei tea seda. Sest et, selleks peaksid olema ametkondades vastutustundelisi ja mõtlemaid inimesi, keda ilmselt seal ei ole siis praegu“ (homöopaat).

Euroopa Liidu (EU) rolli infokeskkonna kujundajana nähakse just seadusandluse loomises. Samas arvavad eksperdid, et seadusloome EU- s on väga aeglane protsess ja mitmeid toiduriske puudutavaid seadused nagu ka näiteks transrasvhapete kasutamist reguleeriv seadus, EU-s hoopiski puudub. Samas on vastava seadusliku regulatsiooni loonud mitmed riigid nagu iseseisvalt.

EU seadusandluse tõlgendamine on ekspertide sõnul päris keerukas ja isegi tippspetsialistid ei pruugi alati kõike nüansse tajuda. Tegemist on materjalidega, kus on tuhandeid lehekülgi teksti just seetõttu võivad seaduste tõlgendamisel näiteks tootjate poolt sisse tulla ka tahtmatud vead.

Hoolimata sellest, et EU seadusloome on aeglane, usuvad eksperdid, konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena, et kui midagi kahjulikku teaduslikult tõestatakse, siis on võimalik ka EU seadusandluse muutmisel kasutada nõ kiirteid ja sellistel juhtudel tehtaks muudatused ka seadusandluses kiiresti. Seega usuvad need eksperdid seaduste regulatsiooni jõusse kui ühesse riski maandamise meetmesse. Väljavõte intervjuust.

„ Kui toiduohutusamet leiaks, allasutused leiaksid, et teatud lisaainel on teatud oht selles kontsentratsioonis, mis on ta lubatud, siis kohe peatatakse see määrus ja pannakse kohe piir ette. See käib väga kiiresti, see praktiliselt 6 kuu jooksul toimib üle Euroopa. Laoseisud võib peatada, mis iganes. See kõik on võimalik“ (toiduteaduste professor).

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks aga arvavad, et kui asi puudutab toiduriske ja nende senisest rangemat reguleerimist, siis on seda EU poolt palju loota. EU-s toimivad samad poliitilised ja majanduslikud huvigrupid nagu Eestiski, kes ei oleks huvitatud senisest rangemast reguleerimisest. Näide intervjuust:

„ Nii et kui Brüsselist tuleb käsk kontrollida teatud näitajaid, seda siis kontrollitakse. Nii et kui juhtuks nii, et EU tasandil toimuks mingi suur läbimurre ja EU liikmesriikidele

kehtestataks ühtsed nõuded, mis siis keelaksid ära kõikide ohtlike lisaainete lisamise toitu, siis oleks väga hea. Siis Eesti ametnikud asuksid usinalt seda kõike jälgima. Aga seda sealt ju ei tule, sest seal toimub ju täpselt samasugune ringkaitse. Tootjad tahavad Euroopas ju samamoodi teenida kasumeid ning ehk siis valmistada toidupoe letile mitte toitu vaid keematööstuse toodangut, nii et sellega läheb ikka väga pikki aastakümneid, enne kui sealt hakkavad meile mingid mõistlikud direktiivid tulema“ (homöopaat).

4.2.8. TOOTJAD JA TOOTJA-POOLSED HUVID INFOKESKKONNA KUJUNDAJANA

Tootjad on informuuri kujundamises seni osalenud valdavalt reklaami ja ka toidupakendite kaudu. Tootjatel on siiski ärilised huvid ja sellest lähtuv ka nende poolt tulev ja finantseeritav infovoog.

Eesti ühiskonnas tekkinud e-ainete alane huvi ja suurem teadlikkus on tänaseks mõjutanud ka tootjaid. Tootjad ja Toiduainetetööstuse Liit viisid sügise 2011 läbi ühise kampaania nime all „Tunne Eesti Toitu“ . Selle kampaania eesmärk oli tutvustada toidus kasutatavaid e-aineid ja hajutada inimeste hirme ning ebakindlust. Nimetatud kampaania on riske määramatute ja kontrollimatutena nägevate ekspertide poolt kriitikat saanud kui propaganda. Ekspertid, kes mõönavad aga mõningast määramatust riskide defineerimisel, tunnustavad tootjaid sellise ettevõtmise eest. Näide intervjuust:

„ Kindlasti ka tootjad (peaksid infokeskkonda kujundama), et mingil moel nagu rahustada tarbijaid. Nad on ju ikkagi omas valdkonnas .. sellega nad peavad ikkagi tõestama oma kompetentsi. Ja nagu see viimane kampaania siin näitab, ega siin ju mingit lausvaletamist ei ole. Ikkagi informeeritakse inimesi. Juhul, kui kellelgi tekib mingisugune probleem, et ta nagu ei usalda seda infot või, siis see omakorda käivitab tema poolt mingid kanalid /... /... igal juhul tootjate-poolne toidu ohutuse teema ülesvõtmine on 100% positiivne. 100% õige ja selle tulebki tegeleda“ (toiduseire ekspert).

Lisaks kampaaniale on märgata muutusi ka erinevate tootjate tootevalikus. Väga paljud tootjad on vähendanud säilitusainete, värvainete ja maitsetugevdajate kasutamist toidus. Kindlasti ei ole siin valdavaks sotsiaalsest vastutusest tulenevad tegurid, vaid pigem siiski

ärilised. Kui tarbija teeb valiku teadlikult või ka mingitest hoiakutest lähtuvalt (näiteks soovib vältida kunstlikke värvaineid) ja ei osta enam tootja toodangut, siis tuleb tootevalikus tahe- tahtmata teha muudatusi, et oma tooteid siiski edukalt turustada. Kuigi täna võivad osad tootjate reklaamid veel vähese teadlikkusega tarbijat eksitada väites näiteks, et toode on säilitusainete vaba jättes samas mainimata tootes sisalduvad kunstlikud värvained, kuid staatiline paigalseis lisaainete kasutamise osas on Eesti toiduainete turul kindlasti lõppemas. Väljavõte intervjuust:

„ sama nende E621-ga, mis nüüd massiliselt kõik ettevõtjad ütlevad, et me oleme välja korjanud toidu seest. Seal oli täpselt samamoodi, et tuli nagu turu poolne surve juba peale, et sinu konkreetsetes tootes oli seda niipalju, aga sisuliselt kui sa sööd juba 4-5 erinevat valmistoitu päevas, siis sa said juba koguseliselt igast tootest ju. Mis ongi see probleem. Ja mille poolest tänasel hetkel on väga suured edusammud tootjatel tehtud. Minu meelest ei ole ühtegi tootjat, kes ei kommenteeriks, et neil on soolavaba või säilitusainete vaba või maitsetugevdajate vaba. Selles mõttes väga äge“ (kokk).

Tootjate poolt esindavad eksperdid ütlevad, et kindlasti on tootjate poolne soov teha Eesti inimestele kvaliteetset toitu. Et Eesti väiksuse tõttu ei ole siin võimalik mittekvaliteetset toodet pakkuda. Näide intervjuust:

„ Aga üldjuhul on Eesti tootjad ju väga kohusetundlikud, just sellepärast, et meie turg on nii väike ja me teeme toitu iseenda jaoks. Et see on just mida öeldakse, et Eesti tootjaid on materdatud igatepidi nii halvaks, et tegelikult on see täitsa vale, sest me teeme endale. Kui sa teed Poolas, siis vaata kui palju seal on inimesi – vist 40 miljonit, Saksamaal - 80 miljonit, aga meil on 1,4 miljonit. Meil on vastutus iseenda toidulaua ees selle toiduga. Kuidas ma vaatan oma tuttavale silma, kes teavad, et ma töötan seal ja ütlevad, et kuule vaata, mis sul seal toidu sees on“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

Siiski on tööstust esindavad eksperdid oma riskidesse suhtumiselt need, kes usuvad, et ohud on selgelt määratletavad ja kontrollitavad. Seetõttu ei näe nad EU-s lubatud lisaainete kasutamisel mingeid riske. Ohtu nähakse pigem suutlikkuses tagada toidu pikk säilivus jms. Seetõttu peavad nad ühiskonnas tekkinud survet tootjatele e-ainete vähendamiseks alternatiivsete „isehakanud“ ekspertide poolt tekitatud probleemiks, mis inimesed on ära hirmutanud ja millele tootjad peavad paratamatult reageerima. Väljavõte intervjuust:

„Nagu inimeste peas on kõik sassi keeratud ja keegi anna enam endale aru, et ... ja nüüd kõik nõuavad ja kõik tootjad ongi sunnitud tegema, sest kui meil ei osteta seda kaupa, meil ei ole mõtet teha. Tuleb keegi teine ja teebki ilma selle e-aineta ja inimesed ütlevad, et näe, teine saab teha, miks teie ei saa? Ja loomulikult me oleme sunnitud ka selle tsirkusega kaasa minema“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

Kokkuvõttes kujundavad meid ümbritsevat inforuumi toidu- ja terviseriskide teemal väga paljud tegurid ja kanalid. Eksperdid ise töid välja meedia kui infoallika ja info vahendamise keskkonna, interneti ja raamatud, teadusuuringud- ja artiklid, pakendid ning suuliselt leviva info nagu kuulujutud ja müüdid. Lisaks kujundavad infokeskkonda loomulikult ka Eesti riik ja Euroopa Liit oma regulatsioonide ja normdokumentidega ning loomulikult ka tootjad.

Eksperdid ise on väga hästi teadlikud infokeskkonna eklektikast ja tavatarbija keerukusest selles orienteeruda.

Eklektika taustal on kommunikatiivses keskkonnas selgemalt tunda kahte vastandlikku kommunikatsioonivoogu: riskide määratletust ja kontrollitavusest lähtuv nõ peavoolu ja tööstust esindav kommunikatsioonivoog vs riskide määratlematust ja kontrollitamatus esindav nõ alternatiivne, „kannatajate“ hääli esindav kommunikatsioonivoog.

Meedias on võimupositsioonil peavoolu esindav nägemus ja alternatiivseid vaateid esindavad eksperdid tajuvad teatavat meediapoolset infosulgu enda seisukohtade meedias avaldamise osas. Samuti on peavoolu nägemuse taga Eesti riik, EU ning tootjad, kelle mõjuulatuses on ka pakenditel olev informatsioon.

Internet ja raamatud on aga kanalid, kus mõlemad kommunikatsioonivood saavad esindatust just niipalju, kui tahtmist ja võimekust oma seisukohti avaldada ja selgitada on. Võib arvata, et ka suuliselt leviv info nagu näiteks müüdid ja kuulujutud põhinevad pigem riskide määratlematusel ja kontrollimatusel vastanduses peavoolu sõnumitele.

Infokeskkonna eklektikast ja vastandlikest kommunikatsioonivoogudest tulenevalt on ka Eesti ühiskonnas tunda toidu- ja terviseriskide osas teatud kommunikatiivseid pingeid, millest on pikemalt juttu käesoleva magistritöö teooriapeatükis ja mis vajavad varem või hiljem lahendamist.

4.3. EKSPERTIDE STRATEEGIAD INFO VAHENDAMISEL

Lisaks ülaltoodud teguritele ja osapooltele kujundavad infokeskkonda väga suurel määral kõik toidu- ja terviseekspertid, kes kitsamas või laiemas avalikkuses sel teemal sõna võtavad.

Järgnevalt on analüüsitud, kuidas eksperdid ise avalikus inforuumis toimimise protsesse ja seda mõjutavaid tegureid näevad, eeldusega et see mõjutab tõenäoliselt ka nende endi toimimist avaliku info vahendajana. See on taustateadmine, mida vaikimisi arvesse võetakse.

4.3.1. AVALIKKUSES ÜLESASTUMINE

Eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks ning on suure kommunikatiivse aktiivsusega üks ekspert, kes möönab teadud määramatust riskide konstrueerimisel ja on mõõduka kommunikatsiooniaktiivsusega, tõid oma intervjuudes välja ühe info meedias avalikustamisega seotud probleemi. Nimelt selle, et nende hinnangul toob teadusringkondade poolt üldaktsepteeritavatest seisukohtadest erinevate avaldustega avalikkuse ette tulemine endaga kaasa Eesti avalikus ruumis järgneva hukkamõistu laine ja rünnakud seisukohtadega esinenud isiku suhtes.

Kõik eksperdid, kes sellest räägivad, on ise sellise olukorraga kokku puutunud. Nad on avaldanud meedias mingil teemal oma arvamust, mis üldlevinud teadmised/tõest on piisavalt erinev ja pidanud hiljem silmitsi seisma ebameeldivate ja häirivate tagajärgedega.

Näitena tuuakse ka presidendiproua Evelin Ilvese väljaastumine sünteetiliste maitsetugevdajate kasutamise vastu. Üks intervjuus osalenud ekspert toetas presidendiproua seisukohti ja pidi hiljem olema silmitsi väga ebameeldivate tagajärgedega. Katkend intervjuust:

„ Ma praegu ei võta (avalikkuses sõna). Ma võtsin ja sain väga sõimata. Sellele artiklile oli väga kuri vastukaja ja siis tulid mulle appi biokeemikud. Ma ei tea, kes nad olid. Et noh, on siiski õige, et ajule siiski toimivad need ained. Et ma päris totakas ei ole. Aga seal tulid tõesti need inimesed, kes ilmselt on toiduainetetööstuse töötajad ja kes nõuavad ja tahavad, et niisugune toit olekski. Ja küsimus on sünteetilises toidus ... nii, et kaks asja, mille vastu ma hakkasin, kui ma seda presidendiproua asja toetasin, olid .. üks oli see maitsetugevdaja ja teine oli aspartaam ... /,./... sest mina läksin natuke ägedalt kallale ja sain sõimata ka.

Mind sõimati ikka kõvasti kohe. Keemikud ütlesid, et üks keemik tuleb, vana keemik ka nüüd siia ja hakkab õiendama“ (insener-keemik).

Eksperdid toovad välja, et need asjatundjad, kel toidu- ja terviseriskide teemal nii mõndagi oleks öelda, vaikivad. Seda just seetõttu et ei soovita minna vastuollu peavoolu seisukohtadega ja olla must lammas. Vastuollu minek nõuab emotsionaalselt palju ja on väga kurnav ning kõik inimesed ei ole selliseks sammuks lihtsalt valmis. Näide intervjuust:

„ ... aga üldiselt on kurb see, et eksperdid vaikivad .../ .../ ... vaikivad seetõttu, et keegi ei taha olla must lammas. Kindlasti neid arste ja neid teadlasi ju Eestis on, kes saavad aru, kui kohutav see olukord meil praegu on. Aga keegi ei julge tulla avalikkuse ette selliste sõnavõttudega. Kardetakse enda mahatampimist. Et see on noh, piltlikult öeldes nii nagu keskajal, mil pandi tuleriidale. Siis meil praegu pannakse ka piltlikult tuleriidale inimesed, kes tulevad niivõrd kardinaalselt erinevate vaadetega. Samamoodi nagu Evelin Ilves. Ta on ju mainstream ajakirjanduses tavainimeste poolt ju maatasa tehtud. No ma tean ise, kuidas see asi käib. Kui ma ise olen midagi kirjutanud ajakirjandusse, kuivõrd siis valatakse see sõnavõtja solgiga üle. Selleks peab valmis olem ... ja sa pead teadma, kuidas sa edasi lähed. Kui mina võtan sõna siis, mul ei ole kaotada mitte midagi ... /... /... aga arst, kes töötab sellises kollektiivis, kus ta siis oma sõnavõtuga eristuks musta lambana loomulikult ta ei taha jääda arstide seas isolatsiooni. Ja sellepärast ta paneb oma suu kinni ja ta ei tule oma jutuga välja. Samamoodi ka need teadlased ilmselt, kellel oleks öelda nii mõndagi ... nad ei viitsi minna tuleriidale. Neid, kes seda viitsivad teha, neid on väga vähe ja noh Eestis on rahvast nii vähe, et välismaal, suure rahvaarvuga riikides selliseid teadlasi ja selliseid arste ju leidub, aga see on jah ... meil on neid vähe, väga vähe“ (homöopaat).

Lisaks sellele kahjustab kardinaalselt erinevate seisukohtadega avalikkuse ette tulek ju tihti ka mingite huvigruppide huve. Nii näiteks kahjustas Evelin Ilves transrasva skandaaliga Kalevi huve, samuti kahjustavad piima kahjulikkusest rääkijad piimatootjate huve, ravimite- ja vaktsineerimisvastased ravimifirmade huve jne. Alternatiivsed seisukohad ja sõnavõttud põrkuvad tihti ka kellegi ärilistele või poliitilistele huvidele. Loomulikult on siis vastaspoole huvides oma kommunikatsiooni tugevdada ja saada avalikus ruumis oma kätte jälle selge ülekaal.

Vastustest ja kommentaaridest ilmnebki, et tavaarvamusest erineva seisukoha avaldamisel tuleb vastulöökk tihti just teise poole esindajatelt, kes siis avaldatud arvamuse maatasa teevad ning selle avaldajat ka isiklikult ründavad. Väljavõte intervjuust:

„Mina lugesin siis niimoodi ... mul oli aega ... ma olin jäetud üksi linna jaanipäevaks. Ja teised olid ära sõitnud. Ja siis mul tuli niisugune tuur peale, et ... et ma lugesin neid kirju (vastukaja meedias esinemisele) ... /... /... tavalised Maali kirjutas, et väga õige. Aga siis olid seal paar sellist väga aktiivset inimest, kelle puhul oli näha, et nad ... ma arvasin, et mind tuntakse ka, et ma vana keemik olen ja siis oli see väga negatiivne, et ma vana ka olen ja jah, tegi mu keemiku au täitsa maha igal juhul“ (insener-keemik).

Eesti meedias avaldatu, eriti kui asi puudutab inimesi emotsionaalselt nagu näiteks toit, toob ekspertide sõnul kommentaaride laviini kaasa ka siis, kui avaldatu sisu ei vastandugi peavoolule. Nii on vihaste kommentaaride laviini kogunud ka teised, ohte selgelt määratletavate ning kontrollitavatena konstrueerivad eksperdid.

4.3.2. TÖÖSTUSE PROPAGANDA

Need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks tajuvad, et tööstust esindavate ekspertide avalikest sõnavõttudest ja kampaaniatest kumab läbi suurtööstuse propaganda. Seda tajutaks kui vastureaktsiooni, kui kaitset ühiskonnas tekkinud hoiakute ja praktikate vastu näiteks e-ainete teemal. Näide intervjuust:

„Mul ei ole selle jaoks sõnu, mis siin on. Siin ei saa öelda, et see on masendav, et see on kohutav või et see on inimeste lollitamine. Selle jaoks ei ole eesti keeles sõnu (kommentaar toiduainete liidu infovoldikule „Tunne oma toitu“) ... /.../ ... kahjuks tõsiasi on see, et kui sa selle nüüd siin läbi loed, siis sa ei tunne oma toitu mitte karvavõrdki ... /... /... sest toiduainete tööstur - ta huvitub ainult kasumist, ei millestki muust ... /... /... / ta vastupidi.. kui ta ka teab sellest (osade e-ainete ohtlikkusest), siis ta püüab jätta muljet, et sellist asja ei ole olemas. Mitte ükski e-aine ei kujuta endast mitte mingisugust ohtu (ironiaga) ... sest inimesed, võtke see voldik, lugege, millest koosnevad e-ained: bensoehapest, sorbiinhapest ... /... /... Eesti Toiduainetetööstuse Liidu kõigist väljaastumistest ja sõnavõttudest võib jääda selline mulje, et mida rohkem me sööme e-aineid, seda tublimad ja tervemad me oleme. See ei ole justkui üldse mõeldavgi, et teistmoodi võiks olla“ (homöopaat).

Tööstuse propagandat nähakse piimatoodete ja ravimifirmade propagandat kaltsiumipreparaatide propageerimises. Propaganda jõud on olnud aastate jooksul nii tugev ja

inimesed ei tule selle pealegi, et oodatud kasu asemel võivad teatud preparaadid hoopis kahju teha. Väljavõte intervjuust:

„ ... kogu aeg aina propageeritakse kui tervislik see (piimatoodete tarbimine) on ja siis kõik arvavad, et neil on tugevad luud. Tegelikult on neil nõrgad luud piima liigtarbimisest ja valgu liigtarbimisest. Siis peaksid ju eestlased, kes tarbivad nii palju piimatooteid, olema maailmas esikohal selle poolest, et neil on kõige tugevamad luud. Aga me oleme kõige nõrgemate luudega. Siin tekivadki need küsimused, et miks siis? Minu kliendid, kes on piimavabal dieedil, nende luuhõrenemised on kõik ära paranenud. Sellepärast, et luude jaoks on vaja kõiki mineraale ja vitamiine, mitte ainult kaltsiumi ... /... /... kummaline, aga seda Eesti tarbitakse (caltsigrani). Vot see ongi see info levik, et kuskilt on keegi, mingi ravimifirma seda propageerima hakanud ja siis ongi ainult see jäänud“ (toitumisterapeut).

4.3.3. SUHTUMINE TEISTESSE EKSPERTIDESSE

Aktiivsema kommunikatsiooniga eksperdid ikka kuuluvad ja jälgivad teiste toidu- ja terviseekspertide sõnavõtte Eesti avalikus ruumis. Ülaltoodud tegurite ja inforuumi kujundajate osas laieneb see kõik ka ekspertidele, sest paljud eksperdid esindavadki ju tootjaid ja riiki ning on kas ühelt või teiselt poolt osalised mitmetes ülaltoodud situatsioonides ja olukordades.

Siiski on just suure kommunikatsiooni aktiivsusega ekspertide, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning kontrollitavatena ja ekspertide, kes konstrueerivad riske määramatute ja kontrollimatutena vastastikune aktsepteerimine väga suure küsimärgi all.

Aktiivse kommunikatsiooniga eksperdid, kes usuvad, et riskid on määramatud ja kontrollimatud peavad riske selgelt määratletavate ning kontrollitavatena nägevate aktiivse kommunikatsiooniga ekspertide sõnavõtte meedias propagandaks ja kellegi äriliste huvide eestkõnelejateks. Väljavõtted intervjuudest:

„ Praegu, miks üldse e-ainetest selliseid naljanumbreid – artikleid ilmub , on see, et inimesed on hakanud sellele ise tähelepanu pöörama eks-ju. Inimesed ise on ilmutanud piisavalt initsiatiivi ja tõstatanud küsimuse, et kui palju, mida ja miks? Siis püütakse nüüd rahustada, et kõik on kontrolli all, kõik on väga tervislik ja kasulik, sööge terviseks“ (homöopaat).

„ Ja ütlevad, et need (kahjulikud e-ained) on ohutud? Lihtsalt seda, et kas nad on kellegi poolt kinni makstud või nad on lihtsalt rumalad. Kui sa sellist juttu räägid, siis sa ei tea sellest asjast midagi. Ära võta sõna, ütle, et ma ei tea. Ja võib-olla on tõesti ka see, et kellegi huve kaitsta... “ (toitumisterapeut).

Ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena aga peavad vastaspoole, ehk teaduslikust hierarhilisest ekspertsüsteemist välja jäävate ja elukogemusel põhinevaid seisukohti ning arvamusalaldusi, ebakompetentseks ja suhtuvad neisse teatud irooniaga. Näide intervjuust:

„ Ja kui Tartus on mingi Toitumisteraapia Assotsiatsioon ja seal on sellised noored neiud ... kui palju nad toitumisest teavad, ma ei tea, sest ma ei ole nendega vestelnud, aga kui ma nägin neid televiisoris ja nad ütlesid, et nüüd on uus toidupüramiid (Harvardi püramiid) ... no kuulake! Kui te olete televiisori taga, siis mis te teete? Oi ... aa ... ongi uus“ (toiduteaduste professor).

Näide intervjuust, mis tõestab, et ekspert aktsepteerib teaduslikku, hierarhilist ekspertsüsteemi:

„ ... kui olete näiteks kuulnud happe/aluse tasakaalu kohta jne veregrupidieetid ja PH dieetide kohta ja verepildi kohta on üks keegi soomlane, kes siis on nende selline ... vaimne isa, selline keskealine mees, nagu ma tema ... mina vaatan kohe biograafia, eks-ole. Ja kui ma tema biograafiat vaatan, et tema on endine ... selle ... soojusvahetite müüja, eks-ole ... no mul ei ole usku sellesse. Ja kui ta kirjutab, et ta on vere mikrobioloog. Ja siis ma vaatan edasi ja selgub, et ta käib siis selle oma vaimse isa juures Ameerikas ja kui ma võtan selle vaimse isa, professori Ameerikast lahti ja vaatan, mitu artiklit on tal ilmunud, siis temal kogu elu jooksul on ilmunud kaks artiklit. Üks artikkel on siis selle väikese grupi konverentsi teesid ja teine oli suurema grupi konverentsi teesid. Ja see õpetas talle kuue kuuga vere mikrobioloogia. Vaadake, mina töötasin 17 aastat vere mikrobioloogias, ma tean võrdlemisi vähe. Ma kaitsesin kraadi Moskva Ülikooli mikrobioloogia kateedris ja kui nüüd keegi tuleb ütleva mulle, et kuue kuuga õppis vere mikrobioloogiat, siis andke andeks, ma tõesti naeran selle üle. Tähendab, no kes siis nad on?“ (toiduteaduste professor).

Ekspertid ise teadvustavad oma ja teiste ekspertide rolli infokeskkonna kujundajatena.

Eestis on viimastel aastatel ilmunud mitmeid teoseid nii e-ainete kui ka muu kohta inimeste poolt, kes ei ole ise keemikud, toidutehnoloogid ega arstid. Need autorid on selle info ise kokku otsinud ja raamatutena ära kirjastanud.

Nende ekspertide hinnangul, kes konstrueerivad riske määramatutena ja kontrollimatutena, väärrib selline ettevõtmine igal juhul tunnustust. Teised eksperdid, kes konstrueerivad ohte täiesti või osaliselt määratletavate ning kontrollitavatena ehk lähtuvad teaduslikust lähenemisest, on seisukohal, et toidu- ja terviseriskidest võiksid avalikkuses rääkida ainult valdkonna teaduslikud asjatundjad – teaduslikku ekspertteadmisi omavad inimesed. Nende ekspertide hinnangul ei tohiks seda teha teised, kellel vastav ekspertteadmine puudub. Vastasel juhul külvatakse avalikkuses asjatut paanikat ja aetakse inimesed ärevile. Näide intervjuudest:

„Inimesed vajavad alati harimist, kuid ilma paanikat tekitama. Seda peaks tegema sellel alal teadjad inimesed“ (riigi terviseekspert).

Ülaltoodud õiguse kehtestamises rääkida või mitte rääkida võib näha diskursiivse eksperttõe kujundamist ja suunamist jõupositsioonil olevate riiki ja tööstust esindavate ekspertide poolt.

Kuigi seisukohad riskide vaates on erinevad, aitaks end teise poole väidetega kurssi viimine neid ka vajadusel ju argumenteeritult ümber lükata. Ka käesoleva töö teooriaosas on juttu kommunikatiivsest lõhest teaduslike ja kogemuslike ekspertide vahel riskidest rääkimisel. Väga selgelt ilmneb sama kommunikatiivne lõhe ka empiiriliste tulemuste vaates. Eksperdid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena ehk lähtuvad hierarhilisest teaduslikust ekspertteadmisesest on teise poole väidete osas arrogantsed ning seisukohal, et „isehakanud“ ekspertide väited ei vääri tähelepanu ja aega. Väljavõte intervjuust:

„ Tean, et see on olemas, kaugelt olen näinud ka (Angeelika Erini raamat „Ohtlikud e-ained meie igapäevatoitumises“). Ei loe toitumisalaseid teoseid-artikleid, mida pole kirjutanud seda ala vähemalt veidigi õppinud inimesed“ (riigi terviseekspert).

Need eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks on aga nõ vastaspoole seisukohtadega üldjoontes kursis ja teadmised teise poole seisukohtadest

ülevaatlikumad. Just seetõttu on nende ekspertide vastuargumendid ja põhjendused tihti tabavamad.

4.3.4. „TAVATARBIJA“ TEADLIKKUS JA HIRMUD EKSPERDI SILME LÄBI

Tavainimeste teadlikkust hinnates on eksperdid seisukohal, et toiduriskide ja üldse toidu osas on inimeste teadlikkus Eestis valdavalt veel väga madal. Inimesed ei uuri neid asju, see ei huvita neid ja tihti on toiduvalikute tegemise põhjuseks ka ainult hind. Isegi kui üksikuid infokogused ja trükised inimesteni jõuavad, puudub valdaval enamusel selle mõtestamiseks ja tervikkonteksti panemiseks igasugune taustinformatsioon.

Pakenditel olevat infot enamuse inimestest ekspertide hinnangul ei loe. Ka puudub selle mõistmiseks vajalik taustteadmine. Siiski on aastate jooksul toimunud pisike edasimineku ning tekkinud grupp rohkem teadlikke tarbijaid, kes siiski juba ka pakendeid loevad. Tsitaat intervjuust:

„ Eestis on juba niimoodi, et parim enne/kõlblik kuni ... kõik juba oskavad lugeda. Teine asi, nad juba oskavad lugeda, kas koostises on ja millised lisaained on. Noh, vähemalt e-numbriga. Nad isegi oskavad lugeda, see sõna on talle arusaamatu, küll aga küllap see ikka üks lisaaine on. Jah? Tähendab inimesi tuleb järjest edasi kasvatada ja meie soovitasime näiteks pagaritoodetel panna toitumisalane teave, millest seal juttu on siis, panna peale sellepärast, et tarbija juba oskab valida. Tõesti oskab. Sest, tarbijate hulgas on väga palju neid, kes oskavad valida“ (toiduteaduste professor).

Siiski on seda veel vähe ja eksperdid on seisukohal, et tavatarbija teadlikkust toidu teemal tuleb kindlasti tõsta. Sellega võiksid tegeleda kõik osapooled ühiselt. Algatada võiksid toiduriskide diskussiooni ja avalikku arutelu kindlasti neutraalsemad osapooled nagu riik ja asjatundlik meedia.

Ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning kontrollitavatena, on seisukohal, et Eesti ühiskonnas on e-ainete osas erinevate raamatute ja trükiste ilmumisega

tekitatud suur paanika, mille tulemus on see, et tavainimesed on väga hirmunud ja ei julge seetõttu enam lisaaineid sisaldavaid toite tarbida. Need eksperdid peavad alternatiivsete „isehakanud“ ekspertide poolt väljaantud trükiseid kas täiesti või osaliselt valeinfoks. Nad on seisukohal, et selliste toiduriskidest rääkivate trükiste avaldamine külvab hirmu ja paanikat, mis teeb kasu asemel hoopis kahju. Nii näiteks võivad inimesed hakata hirmu tõttu halvemini sööma, mis omakorda nõrgestab immuunsüsteemi ja võib soodustada haigestumisi. Samuti toob ebaõige info avaldamine ja levitamine kaasa probleeme nii teaduslikele ekspertidele kui ka tootjatele. Katkendid intervjuust:

„Et mina isiklikult ütlen, et mulle ei meeldi kunagi sellised „punaseks tehtu asjad“ ... inimeste hirmutamise ja selle aluseks on selliste inimeste väljamõeldised või mingid väljaanded, milles ei ole kõik õige, mis sinna kirjutatud on, milles ei ole 100% tõde“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

„ Nii et selles mõttes sellised hirmutavad asjad, et see asi on nüüd hirmus paha ja seda mitte mingil juhul süüa ei tohi ja vaata, mis meil nüüd tehakse - mürgitatakse inimesi selle ja teisega ... see on täiesti ebaadekvaatne jutt. See ei ole nii ... /... /... nii põhjalikult kontrollitud lisaaineid nagu on e-ainete nimekirjas, mitte kuskilt mujalt ei leia. Sellel on ikka väga tugev garantii“ (toiduseire ekspert).

Ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning kontrollitavate ja on kommunikatiivselt aktiivsed, toovad välja, et nende roll on nüüd tihiti inimeste paanika ja hirmude hajutamine. Ilmselt on mitmed toiduainetetööstuse poolt algatatud kampaaniad ja aktsioonid just nimelt reaktsioon ühiskonnas tekkinud küsimustele ja negatiivsetele hoiakutele e-ainete suhtes. Ehk siis Eestis on e-ainete teemal tekkinud hirmu baasil riskiühiskonna kommunikatsioonile iseloomulikud vastandlikud kommunikatsioonivood: teaduslikud eksperdid ja tootmine vs alternatiivsed „kannatajate hääli esindavad“ eksperdid ja teadlikud tarbijad. Nende kommunikatsioonivoogude taustal on laiem avalikkus, kes püüab enda jaoks õiget ja vajalikku infot sellest eklektikast välja selekteerida.

Ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavate töid intervjuudes välja, et olukord on tekitanud probleeme ka neile. Nimelt peavad nemad hirmu hajutamiseks mõtlema välja erinevaid strateegiaid ja sõnumeid. Üks ekspert tõi välja,

et tema roll ongi inimestega kohtudes ja e-ainete teemal rääkides suures osas tekkinud hirmude ja hoiakute hajutamine.

„ Ja mina pean selle tagasilükkamiseks (umbusu ja hirmu) ... ma pean tooma võrdlemisi selliseid drastilisi näiteid“ (toiduteaduste professor).

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad riske kontrollimatuteks tajuvad samuti e-ainete teema kommunikatsiooni aktiveerumist ühiskonnas, samuti vastandlike kommunikatsioonivoogude eksisteerimist. Nemad on aga seisukohal, et ilmunud raamatus olev info on õige ja vajalik ja peavad just e-ainete teema aktiveerumist (võrreldes näiteks mõne teise teemaga) just ilmunud raamatute teeneks.

On selge, et ilmunud raamatud e-ainete teemal on just see faktor, mis on vastandlikud kommunikatsioonivood teravalt aktiveerinud ja selle kaudu aidanud kaasa avalikkuse teadlikkuse tõusule ja ka tarbijakäitumise muutumisele. Inimesed on hakanud teema kohta oluliselt rohkem huvi tundma. See on pannud jälle tootjad omakorda tegutsema ja korraldama infokampaaniaid e-ainete tutvustamiseks ja sundinud neid ka realselt vähendama säilitusainete, maitsetugevdajate ja värvainete kasutamist toidus. Seda praktikat kinnitab viimase aasta jooksul Eesti toiduainete lettidele jõudnud tooted, mille pakenditel on suurelt märgitud kas e-ainete vaba, säilitusainete vaba, värvainete vaba. Lihatootjate hulgast ei leia naljalt enam ettevõtet, kelle tootevalikus nõ „vabu“ tooteid ei ole. Seega on ühiskonna vaates tervikuna erinevate seisukohtade esilekerkimine avalikus ruumis igati tervitatav ja arengule suunatud. Jääb vaid loota, et Eesti ühiskonnas tõstatuvad järk-järgult ka teised tänapäevaseid toiduriske puudutavad teemad.

4.3.5. INDIVIDUAALNE VASTUTUS VS REGULATSIOONID

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja peavad neid kontrollimatuteks ja ekspertid, kes möönavad teatud määramatust riskides, on seisukohal, et iga inimene ise peab teema olulisust teadvustama ja ise oma valikute eest vastutuse võtma. Näited intervjuudest:

„ Aga siis peab surve olema peal, et et tasakaal peab tekkima. Ja ühiskond peab ise nii targaks saama, et ta siis juba loobub nendest toodetest, mida nad Ega toiduainete tööstus ei saa toota kuhugile lattu lihtsalt. Peab ära söödama“ (insener-keemik).

„ See tähendabki seda, et inimene, iga inimene peab võtma ise vastutuse ja asjasse süüvima ... /... /... ongi ainuke variant see, et inimene ise muutub niivõrd vastutustundlikuks ja niivõrd teadlikuks, et ta lihtsalt lõpetab ära nende toodete tarbimise, mis tema tervist ohustavad. See paneb siis töösturid liikuma. Ega muud varianti ilmselt ei ole ... /... /... aga minu eesmärk nende loengutega ei olegi pakkuda mingisuguseid lahendusi, vaid lihtsalt õpetada inimesi vastutust võtma ja aru saama, et nemad peavad valikuid tegema. Keegi teine nende eest ei seisa, ei ükski ametkond, ei ükski arst, paraku. Nad peavad ise vastutuse võtma“ (homöopaat).

„ Mina olen väga selle poolt, et selline teavitamine tuleb teha ja inimene peab kahjuks ise tegema selle otsuse. Aga selleks, et otsust teha peaks ta lugema kõiki neid poolt ja vastu uuringuid“ (toitumisterapeut).

Mõõdukat määramatust möönev teadusliku lähenemise taustaga ekspert usub, et inimesi on võimalik õpetada riskantseid valikuid vältima. Tsitaat intervjuust:

„On võimalik ikkagi õpetada inimestele jälgima, milliseid värvaineid kasutatakse. Peale selle on nüüd ka positiivne tendents, et kuus sünteetilist asovärvi maiustustes, nende peal, peavad olema varustatud tekstiga, et need konkreetsed värvained võivad põhjustada terviseprobleeme teie lastel. See on konkreetne tekst kohe olemas. Ja on olemas ka meil müügil küllalt palju sellised maiustusi, mis on mahedates värvides ja kus ei ole sünteetilisi asovärve sees. On täiesti võimalik jälgida“ (toiduseire ekspert).

Ekspertid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena räägivad küll teadlikkuse tõstmise vajadusest, kuid ei räägi sellest, et inimesed ise peaksid vastutust võtma. See on ka mõistetav, sest nende riskidesse suhtumise diskursus sätestab seda, et riskid on määratletud ja igati kontrollitavad. Sellisel juhul tuleks tavatarbijal usaldada teaduslikku hierarhilist ekspertteadmist esindavaid riigi ja tööstuse eksperte. Illustreeriv näide intervjuust:

„ ... ma arvan, et kui inimene ... tavaline inimene .. tal on probleemid juba nende muude asjadega otsustamisega, et ta ei tea nendest e-ainetest midagi, siis mida ütlevad küllastunud ja küllastumata rasvhapped? Või mida ütleb see muu toitumisalane teave ühele lihtsale inimesele päevasest vajadusest või ... ma ei tea. Ma ei usu, et see asja lihtsamaks teeb (toitumisalane teave pakenditel), teoreetiliselt see ei saa olla lihtsam – sa pead koguaeg arvutama siis. Nüüd ei ole vähemalt vaadatagi kuskilt (naerab) ja siis ei saa väga raske olla neid otsuseid teha“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

Kui riske määramatute ja kontrollimatutena nägevad eksperdid soovivad tavainimestel asja uurida ja ise oma toiduvalikute eest vastutus võtta, siis ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena nägevad eksperdid on seisukohal, et igasuguste riskide vältimiseks tuleb toituda mitmekesiselt ehk minimeerida ühe lisaaine võimalikku kogust (piirmäärad) ja täisväärtuslikult ehk teha toit ise. Väljavõte intervjuust:

„Kumuleeriva efekti vältimiseks on 2 soovitus: valmistage toit võimalikult vähetöödeldud toiduainetest ning toituge mitmekesiselt ... /... /... soovitan alati teha toitu võimalikult vähetöödeldud ja nn naturaalsest toorainest. Seega, vorste, hakklihasegusid jm, sõltumata sellest, kas nad sisaldavad E621 või mitte, võiks tarbida võimalikult harva. Kodus valmistatavaid toite on võimalik maitsestada ka teistmoodi“ (riigi terviseekspert).

Siit nähtub, et riske määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena nägevad eksperdid usuvad riskide maandamise võimalustesse (piirmäärad). Nad soovivad tarbijal täisväärtuslikult toituda ehk süüa vaheldusrikkalt ja teha toit võimalusel kodus ise ehk minimeerida saadavate lisaainete koguseid. Samas ei too nad intervjuudes välja seda rakurssi, et parem informeeritus lisaainete osas aitaks inimestel individuaalseid ja teadlikke valikuid teha. Sellest saab järeldada ka nende ekspertide usaldust toidu tootjate jt instantside vastu riskide kontrollimisel.

Kokkuvõttes saab väita, et just info vahendamise strateegiate vaates tekib üsna suur eristumine riske määramatute ja kontrollimatute ning riske määratletute ja kontrollitavatena nägevate ekspertide vahel. Riske määramatute ja kontrollimatutena nägevad eksperdid

toovad oma intervjuudes välja asjaolu, et meedias tavateadmises erinevate või uudsete vaadetega ülesastumine on probleem, samuti tajuvad nad selgelt meediapoolset infosulgu oma teemade kajastamisel.

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määratletute ja kontrollitavatena on aga seisukohal, et alternatiivsed „isehakanud“ eksperdid on tekitanud ühiskonnas asjatu hirmukogemuse, mille neutraliseerimisega teadusliku taustaga eksperdid peavad tegelema. Samuti arvavad nad, et toidu- ja terviseriskide teemal võiksid avalikus ruumis sõna võtta vaid asjatundjad so teaduslikust hierarhilisest ekspertteadmisesst juhitud eksperdid.

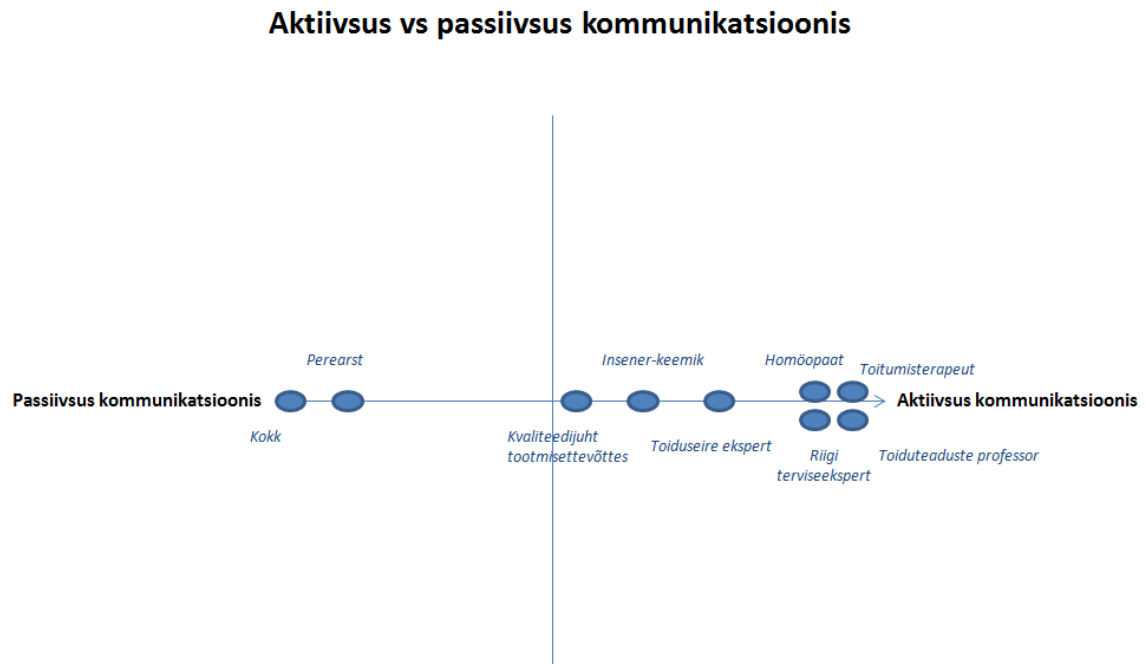
Info vahendamise strateegiate vaates saab eristada ka ekspertide sisulisi hoiakuid oma suhtumisel teistesse ekspertidesse. Nii suhtuvad riskide määratletusest ja kontrollist lähtuvad eksperdid alternatiivsete vaadete esindajatesse mõningase üleolekuga, milles on tajuda irooniat ja teatavat arrogantsust. Riskide määramatusesse ja kontrollimatusesse usuvad eksperdid aga peavad „peavoolu“ ekspertide sõnavõtte avalikus ruumis tööstuse propagandaks.

Ka eksperte endid saab nende kommunikatsiooni aktiivsuse ja iseloomu järgi liigitada rohkem või vähem aktiivseteks/passiivseteks.

4.4. EKSPERTIDE AKTIIVSUS-PASSIIVSUS JA AVATUS INFO VAHENDAMISEL

Ekspertid on oma toidu- ja terviseriskide alase kommunikatsiooni aktiivsusest erinevad. Mõned eksperdid on oma kommunikatsioonis väga aktiivsed kitsamas ja laiemas ringis, aga ka avalikkuse ees. Teised on aktiivsed vaid kitsamas ringis. Kolmandad on ka kitsamas ringis vähem aktiivsed või passiivsed. Eksperti aktiivsus kommunikatsioonis sõltub ühest küljest kindlasti tema tööst ja ühiskondlikust rollist. Teisest küljest mõjutab aktiivsust ka eksperti soov ja tahe seda teha.

Joonis 2. Ekspertide tinglik paigutus skaalal „aktiivsus vs passivus kommunikatsioonis“.

Ülaltoodud tegurite alusel saab intervjueritud eksperdid oma suhtumiselt riskidesse ja kommunikatsiooni aktiivsusest jagada nelja alltoodud tüüpi.

Suur määramatus, kõrge aktiivsus kommunikatsioonis

Siia tüüpi kuuluvaid eksperte iseloomustab riskidesse suhtumisel väga kõrge riskiteadlikkus, riskide vältimine isiklikus tarbimispraktikas ja teatud nõrdimus ühiskonna madala riskiteadlikkuse ja teadlikkuse tõstmisel eettulevate takistuste vastu. Mõlemad gruppi kuuluvad eksperdid on oma vaadetelt alternatiivse lähenemise esindajad. Üks ekspert on hariduselt arst-psühholoog ja jõudnud tänaste vaadeteni lapselapse terviseprobleemi tõttu. Teine ekspert on õppinud refleksoloog-homöopaadiks. Gruppi kuuluvatel ekspertidel on mõlemal olemas inimeste ravi puudutav erapraksis ja ühel lisaks sellele ka toitumisterapeute

õpetav erakool. Mõlemad eksperdid tegelevad aktiivselt toiduriskide teadlikkuse tõstmisega nii avalikkuses kui ka kitsamas ringis. Seda tüüpi esindavad töös eksperdid: toitumisterapeut ja homöopaat.

Mõõdukas määramatus, mõõdukas aktiivsus kommunikatsioonis

Siia tüüpi kuuluvaid eksperte iseloomustab riskidesse suhtumisel teadlikkus riskide olemasolust, riskide vältimine või minimeerimine enda isiklikus tarbimispraktikas ja mure tavatarbija madala teadlikkuse pärast. Gruppi kuuluvad eksperdid on erialalt teadusliku lähenemise esindajad, kel seljataga pikk ja edukas karjäär keemikuna. Teisalt on elukogemus pannud neid riski puudutavatele küsimustele komplekssemalt lähenema. Nad on suure kogemustepagasiga ja kas tegelenud või tegelevad ka praegu toidu valdkonnas teadlikkuse tõstmisega nii avalikkuses kui ka kitsamas ringis. Seda tüüpi esindavad töös eksperdid: insener-keemik ja toiduseire ekspert.

Väike määramatus, mõõdukas passiivsus kommunikatsioonis

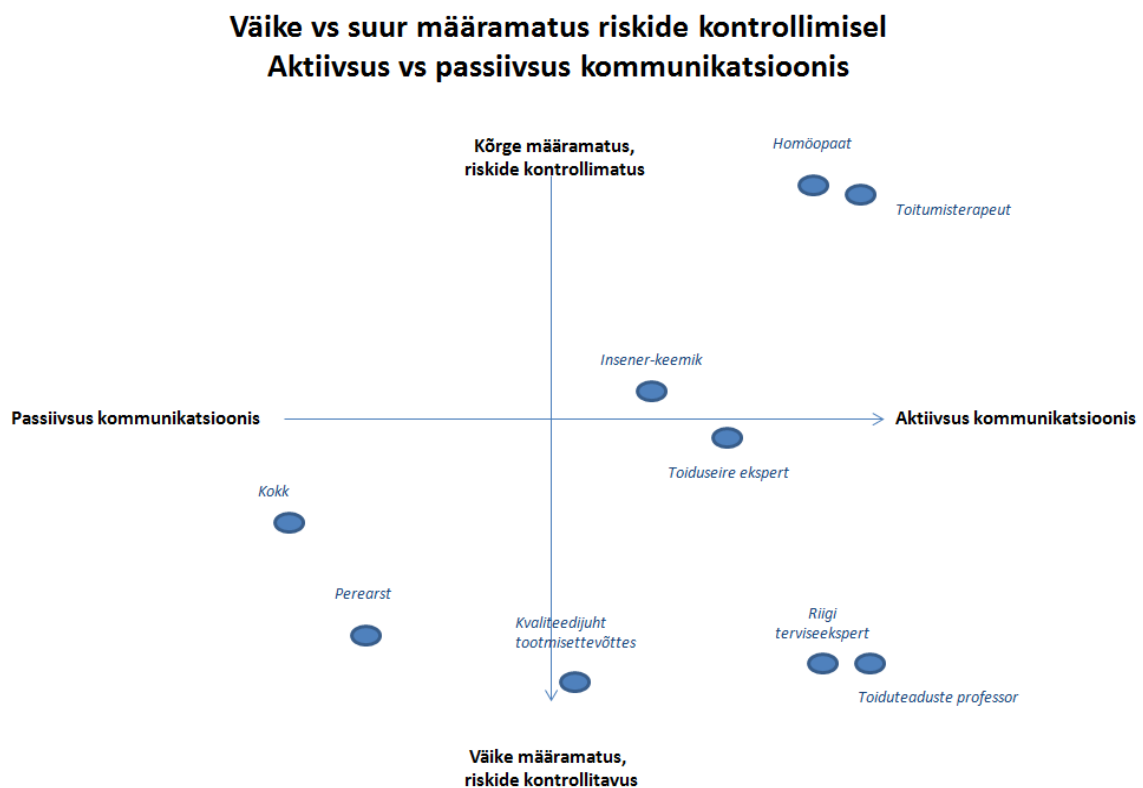
Siia tüüpi kuuluvaid eksperte iseloomustab riskidesse suhtumisel mõnevõrra väiksem riskiteadlikkus ja suurem usaldus tootjate ja toitlustamise eest vastutajate vastu. Gruppi kuuluvatele ekspertidele on riskidesse suhtumisel omane hoiak, et liigne riskide üle muretsemine ei ole mõistlik ning pigem tuleb kohanduda meid ümbritseva keskkonnaga. Isiklikus tarbimispraktikas selle grupi eksperdid eelistavad võimalusel küll naturaalsel ja looduslikku, kuid liigset tähelepanu riskidele toiduvalikuid tehes ei osuta. Üks gruppi kuuluv ekspert on erialalt teadusliku lähenemise esindaja ja töötab perearstina. Teine ekspert omab pikka töökogemust tootmisettevõttes ja töötab kokana, olles ekspert restoranitoidu osas. Seda tüüpi esindavad töös eksperdid: perearst ja kokk.

Väike määramatus, suur/mõõdukas aktiivsus kommunikatsioonis

Siia tüüpi kuuluvaid eksperte iseloomustab riskide, eriti tööstusliku suurtootmisega seotud riskide eitamine ja /või piirnormide kui riskivõimaluste vältimise usaldamine. Teatud riske näevad siia gruppi kuulujad küll tehnoloogia ja teaduse arenguga seotud toidutootmise

valdkondades, kus teaduslikku tõestust ohu või ohutuse kohta veel olemas ei ole. Siia gruppi kuuluvate ekspertide isiklik tarbimispraktika on erinev – mõned eksperdid jälgivad isiklikus tarbimises suuresti naturaalsete toiduainete ja isetegemise praktikat, üks gruppi kuuluv ekspert aga sellele suurt tähelepanu ei omista. Gruppi kuuluvad eksperdid on erialalt teadusliku lähenemise esindajad. Üks ekspert töötab tootmisettevõttes kvaliteedijuhina, teine kõrgkoolis professorina ja kolmas riigi terviseekspertina. Kõik eksperdid võtavad sõna oma seisukohtade tutvustamiseks kitsamas ringis ja kaks eksperti aktiivselt ka laiemal avalikkusel ees. Seda tüüpi esindavad töös eksperdid: riigi terviseekspert, toiduteaduste professor ja kvaliteedijuht tootmisettevõttes.

Joonis 3. *Ekspertide tinglik paigutus skaaladel „väike vs suur määratus“ ja „aktiivsus vs passiivsus kommunikatsioonis“.*

Eristada saab ka ekspertide positsiooni info jagajana. Hierarhilisest, ühe süsteemi poolt kontrollitavast ekspertteadmises lähtuvad eksperdid lähtuvad info jagamisel ka sellest samast

hierarhilisest ekspertsüsteemist. Ekspertid, kes väärtustavad erinevaid kogemusi (ka lisaks ekspertteadmisele) ja on avatud erinevatest allikatest tulevale ja eri tüüpi teabele, mitte üksnes teaduslikule, institutsionaalselt produtseeritud teadmisele, jagavad infot ka sellelt avatud positsioonilt.

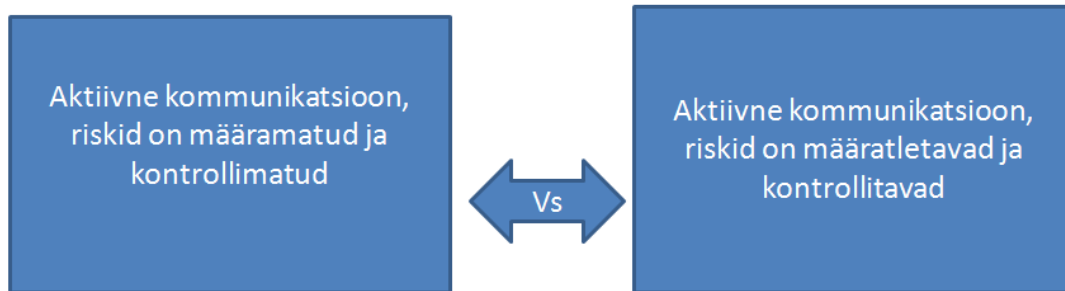
Lisaks kommunikatsiooni aktiivsusele eristuvad ekspertid ka info tarbimiselt. Kommunikatsioonis passiivsemad ekspertid on ka info tarbijatena passiivsemad. Kõrge ja keskmise kommunikatsiooni aktiivsusega ekspertid on aga info tarbimise seisukohalt aktiivsemad.

Ekspertid on inforuumis valikuid tehes kriitilised. Kriitiliselt jälgitakse meediat, teiste ekspertide poolt tehtavat, kirjandust, regulatsiooni jm. Aktiivsema kommunikatsiooni esindajad on ka siin aktiivsemad, kui kommunikatsioonis passiivsemad ekspertid. Otsuste tegemisel ja seisukohtade korrigeerimisel võetakse arvesse ainult enda jaoks aktsepteeritavat, usaldusväärsest allikast tulenevat, seisukohta.

Teiste ekspertide kommunikatsiooni hindamisel ongi kaks vastanduvat ja teineteist mitte aktsepteerivat gruppi: suure kommunikatiivse aktiivsusega ekspertid, kes usuvad, et riskid on selgelt määratletavad ja kontrollitavad vs suure kommunikatsioon aktiivsusega ekspertid, kes usuvad, et riskid on määramatud ja kontrollimatud. Ehk sisuliselt on erinevus just riskide vaates. Omavahel vastanduvad riskide olemasolu ja kontrollimatus vs riskide puudumine ja/või nende kontrollitavus.

Joonis 4: Ekspertide vastastikune aktsepteerimine

Teiste ekspertide kommunikatsiooni hindamisel vastanduvad kaks teineteist mitte aktsepteerivat gruppi:

Kommunikatsioonis aktiivsed eksperdid võtavad sõna nii kitsamas ringis kui laiemal avalikkuse ees. Õpetavad teisi ning kirjutavad ja räägivad toidu teemal erinevates kanalites. Keskmise kommunikatiivse aktiivsusega eksperdid võtavad sõna kitsamas ringis sh peavad tihti loenguid jms. Kommunikatsioonis passiivsemad eksperdid eriti toidu- ja terviseriskide osas sõna ei võta, kui siis vajadusel kitsas ringis.

Huvitav oli tõdeda, et ekspertteadmise ulatus ja aktiivsus kommunikatsioonis on omavahel seotud ehk aktiivsus/passiivsus kommunikatsioonis sõltub konkreetse eksperdi ekspertteadmise ulatusest. Need eksperdid, kes omavad teadmist ainult ühes kindlas valdkonnas, on ka oma kommunikatsioonis passiivsemad. Ekspertid, kes on oma kommunikatsioonis aktiivsemad, omavad ekspertteadmist laiemal skaalal. Tihti aktiivse kommunikatsiooniga eksperdi tõine roll ka juba eeldab info vahendamist avalikkusele. Samuti tunnevad kommunikatsioonis aktiivsemad eksperdid ise rohkem huvi uute, oma valdkonda mittepuutuvate teadmiste vastu. Kommunikatsioonis passiivsemad eksperdid piirduvad pigem oma töövaldkonnaga.

4.5. EKSPERTIDE ISIKLIK TARBIMISPRAKTIKA

Isiklikus tarbimispraktikas eristuvad eksperdid oma tarbimisvalikute ja eelistuste poolest. On eksperte, kes toiduvalikuid teevad äärmiselt teadlikult ja väga valival. On eksperte, kes toiduvalikuid teevad riskide vaates mõõdukalt, jälgides enda jaoks mõnesid olulisi põhimõtteid. On ka sellised eksperte, kes toiduvalikuid tehes võimalikele toiduriskidele üldse ei mõtle ja usaldavad tootjaid ja kaupmehi.

Ekspersedid, kes konstrueerivad ohte selgelt määratletavate ning seetõttu ka kontrollitavatena ja on oma kommunikatsioonis passiivsemad, püüavad poest toitu ostes jälgida selle üldist kvaliteeti. Loetakse põgusalt koostist, vaadatakse väljanägemist ja pigem toidu kvaliteeti märkivat informatsiooni, kui et ülaloodud võimalikke toiduriske. Siiski eelistatakse osta tooteid, kus näiteks e-märgiseid on vähem. Väljavõte intervjuust:

„ Noh, lihatooteid ... seal jälgin, et mis seal ikkagi sees on. Kas seal on see kanaliha mass või seal on ikkagi see liha sees. Mis see liha tähendab siis, et kas seal on 50% liha või 80% liha. Ja siis jälgin ka, et mis need e-ained seal liha juures on. Kuis eal juba 5-6 on, siis ma enamasti ei osta. Ma otsin, kus on 2-3 või kus on vähem. Seda ma jälgin. Siis või puhul või margariini puhul ma vaatan vahel , et juuretis, kui seal on näiteks sees ... see on ka selline looduslikum varinat. Ja siis leivad-saiad, kui palju siis on täistera ... kas seal on mingid seemned sees või juures. Sellist tavalist saia ma ostan väga harva. Ma ei osta kunagi majoneesi või täishapukoort“ (perearst).

Üks ekspert, kes on mõõduka kommunikatiivse aktiivsusega ja möönab teatud määramatust riskides kuulub oma tarbimisse pooles sarnasesse segmenti. Lisaks jälgib ta pensionärina poes ka toidu hinda.

Teine ekspert, kes on mõõduka kommunikatiivse aktiivsusega ja möönab teatud määramatust riskides, on aga toiduvalikuid tehes ääretult valiv ja ostab toitu väga teadlikult. Seda tehes jälgib toidu kvaliteedi näitajaid ja üritab vältida või vähendada kõikvõimalikke toiduriske. Väljavõte intervjuust:

„ juba pikemat aega ega ma ei ostagi mingeid valmistoitusid, sest valmistoidu lettide toidud on ju kõik lisaainetega, sest teistmoodi nad ei suudagi seda müüa. Siis nagu me siin rääkisime, siis rasvade osas on mul kindel valik, ma ostan ainult 82% võid. Siis ma ostan muidugi ka oliiviõli. No oliiviõli ma ikkagi valin ja ostan mitte kõige odavamalt, ikkagi

esimese pressi õli, virgin-õli ostan ja ostan enamasti kreeka, itaalia ... /... / ... oma majapidamises ja perekonnas olen suutnud asja niikaugemale viia, et minu tütre ja tütre tütre ja kõik minu lähedased, me ei osta keegi midagi muud kui võid, mis sisaldab rasva 82%, sest see on naturaalne. Söö vähem, ei ole vaja süüa nii palju. Aga söö korralikku toitu ... /... /... no näiteks ma käisin ekstra eile Rõngus, et oma nendele pisikestele poistele, kes nüüd varsti 2-aastaseks saavad, osta sealt ilma lisaaineteta siirupit. Seepärast, et tütre tütar ... ma ükskord avastasin tal sealt laua pealt .. kõik kolm magusainet sees. Küsisin, miks sa ostad seda? Ta ütleb mulle, aga see on 3x odavam kui Rõngu siirup. Siis ma talle ütlesin ... siis ma keetsin talle jõhvikaid sinna .. ja nüüd käisin Rõngus ..., ja õhtupoole viin ära. ... /... /... samamood ma valin ka leiva-saiatooteid, ma ikkagi vaatan, mis sinna sisse on pandud ja mis ei ole .../.../.../ võib-olla ma peangi ütleva, et minu toiduvalik on nagu kitsamaks jäänud ja ma väga ei eksperimenteeri ja olen ikkagi aja jooksul nagu välja selekteerinud väga palju asju, kus on sees nii palju lisaaineid kui ka saasteainete võimalusi“ (toiduseire ekspert).

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määratletutena ja on kõrge kommunikatiivse aktiivsusega, eelistavad oma valikutes puhtaid toiduaineid ja toidu valmistamist kodus. Valmistoitte ei osta. Võimalusel valitakse töötlemata tooraine. Toidu koostist toiduriskide vältimisel ei jälgita. Põhjus on selles, et koostis on neile valdavalt teada ja nende hinnangul on toiduriskid kontrollitud. Tsitaat intervjuust:

„ Jälgin (loetelu pole toodud tähtsuse järjekorras): toidu värskust, toiduainelist koostist (võimalusel valin töötlemata tooraine, eriti liha ja köögiviljade osas), hinda, maitset ja et maitseks ka teistele pereliikmetele, toitainelist koostist, päritolu. Ei jälgi: reklaami, kirevat pakendit“ (riigi terviseekspert).

Üks ekspert, kes konstrueerib riske määratletavatena ja on keskmise kommunikatsiooni aktiivsusega ei jälgi isiklikke toiduvalikuid tehes toiduriskide osas mitte midagi ja ostab ka valmistoit. Kui, siis jälgib vaid toidu rasvasisaldust. Väljavõte intervjuust:

„ ... ma olen oma toitumise mõttes vist väga lihtsameelne. Ma ei tunne nagu selle üle väga palju muret, et kas selles lihas on hormoonid või mitte. Ma ikkagi usaldan ... /... /... no ma püüan osta vähemrasvaseid asju ikkagi. Kuigi ma pean ütleva, et peekonit ikka vahest ostan, suitsupeekonit. Siis ma ikkagi teen mööndusi. Aga jah ma püüan jälgida seda, et ei sööks väga rasvast toitu, katsun vältida liiga palju magusat, kuigi ma olen maias, aga ma arvan, et

süsvivesikuid peab ka inimene saama ja hästi palju ostame puuvilja ja köögivilja. Kui me lähme poodi, siis meil on korv põhiosas seda täis. Aga me sööme hästi palju liha ka. Et see ei olegi vajalik – inimesel ei ole nii palju liha vaja, kui meie sööme. Aga mulle maitseb ja me sööme liha hästi palju. Kartulit järjest vähem oleme sünnud“ (kvaliteedijuht tootmisettevõttes).

Ekspertid, kes konstrueerivad riske määramatutena ja on kõrge kommunikatsiooni aktiivsusega, on oma toiduvalikutes väga valivad. Üks nendest ostab palju toitu ökopoest, supermarketitest ostes teeb seda väga teadlikult ja riske vältivalt. Teine ekspert lähtub toiduvalikul peres olevatest terviseprobleemidest ja isiklikult ei tarbi piima ja piimatooteid. Lisaks sellele püüab vältida ka võimalikke toiduriske. Näited intervjuudest:

„ Õnneks meil on olemas ökopoed. Õnneks meil on olemas peale ökopoodide ka vanaemad, kes elavad maal. Et noh, kui sellist võrgustikku kasutada või ... Meil on ka maakaup.ee, kust inimesed saavad tellida puhast toitu. Selliseid variante on ... /... /... et paratamatus on see, et kui sa elad linnas ja sul on siin ka muud tegevust, sa ei ole ainult põllupidaja, siis loomulikult sa pead ostma midagi ka supermarketist, aga siis tuleb seda teha väga teadlikult. Täpselt teada, mis midagi sisaldab, kui ohtlik miski on. Õnneks selliselt teadlikul moel lähenedes on võimalik endale ostukorvi siiski üht-teist panna. Isegi supermarketid on teinud endale öko-letid, kust sa saad ilma säilitusaineteta leiba“ (homöopaat).

„ No minul on selles suhtes lihtne, et ma valin ainult kindlaid toiduaineid. Ma ei hakka üldse otsima neid teisi ... /... / ... mul on väga kiire elu ja ostan ikka siit samast Konsumist ja Selverist, Lõunakeskusest. Linna ma ei jõua, nii et ma käiksin mööda öko-poode ja otsiksin endale toite. Seda ma ei käi. Aga mul on endal väike põllumaa maal ja siis mul on marjad, ma terve suve korjan, kuivatan, külmutan ... lapsed on ka väikesed ja mõeldes just lastelastele. Siis ma jagan sealt seda kraami neile laiali. Kartul on oma, porgand on oma, sibul on oma, peet on oma. Kahjuks saab ainult suvel kurki ja tomatit. Marjad on praktiliselt kõik omad. Et noh, selles mõttes on omad. Seened on mul aias omad - ikka kasvavad puude all ... /... /... aga seda küll, et kogu pere on mul selline, et kui me ostame, siis me ostame liha, mitte neid valmistooteid, me ostame kala, me ostame need juurikad ja kõik sellised asjad ...“ (toitumisterapeut).

4.5.1. TARBIMISPRAKTIKA VS AVALIKUD SEISUKOHAD

Ekspertide tarbimispraktika valdavalt kinnitab nende professionaalseid seisukohti. Siiski on mõned huvitavad näited, mille puhul professionaalsed seisukohad ja isiklik tarbimispraktika kas vähem või rohkem erinevad.

Üks ekspert, kes möönab teatud määramatust riskide konstrueerimisel ja on oma kommunikatsiooni aktiivsusest mõõdukas, professionaalses rollis olles näiteks just lisaainetega seotud riske ei tunnista ja ütleb, et EU komisjoni poolt kinnitatud lisaainete numeratsioon on parim garantii, mis üldse olla saab. Väljavõte intervjuust:

„ ... inimesed peavad endale aru andma, et kõik need e-ained ... /... /... et kõik need 300 - 350 , mis on Euroopa Liidus märgistatud on väga põhjalikult uuritud e-ained. See tähendab seda, et neid võib usaldada. See on parim garantii, mis üldse saab olla“ (toiduseire ekspert).

Samuti esindab ta arvamust, et toiduriskidest võiksid rääkida asjatundjad, mitte inimesed, kes valdkonnast mitte midagi ei tea. Ta on ka kriitiline nende e-ainete teemal ilmunud raamatute suhtes, mida on kirjutanud mitte teaduslikku, hierarhilist ekspertteadmist omavad inimesed. Näide intervjuust:

„ ... nii et selles mõttes sellised hirmutavad asjad, et see asi on nüüd hirmus paha ja seda mitte mingil juhul süüa ei tohi ja vaata, mis meil nüüd tehakse - mürgitatakse inimesi selle ja teisega ... see on täiesti ebaadekvaatne jutt. See ei ole nii ... “ (toiduseire ekspert).

Samas intervjuu edenedes tunnistab ta, et lisaainete nimekirjas on aineid, mis võivad tervisele siiski ohtu kujutada. Ning ka viimased uurimused, näiteks maitsetugevdajate kohta, soovivad neid sisaldavaid toiduaineid mitte kasutada. Näide intervjuust:

„ Tihti on nii, et nii maiustused kui karastusjoogid sisaldavad ühte ja samu värvaineid. Ja laste toitumine on ju kitsa eelistusega - magusat tahetakse palju. Siis on täiesti võimalik, et need kogused värvaineid ületavad selle, mis on tervislik. On võimalik ikkagi õpetada inimestele jälgima, milliseid värvaineid kasutatakse no viimane info, mis liigub ringi ja mitte ainult niisuguses igapäevameeidas vaid ka ikka teadusuuringutes, viitab sellele, et mitte osta. Vältida seda E621 (sünteetilised maitsetugevdajad grupis E600)“ (toiduseire ekspert).

Isiklikus tarbimispraktikas on see ekspert aga väga valiv ja eelistab ise lisaaineid vältida. Näide intervjuust:

„ juba pikemat aega ega ma ei ostagi mingeid valmistoitusid, sest valmistoidu lettide toidud on ju kõik lisaainetega, sest teistmoodi nad ei suudagi seda müüa ... /... /... samamood ma valin ka leiva-saiatooteid, ma ikkagi vaatan, mis sinna sisse on pandud ja mis ei ole ... /... /... võib-olla ma peangi ütleva, et minu toiduvalik on nagu kitsamaks jäänud ja ma väga ei eksperimenteeri ja olen ikkagi aja jooksul nagu välja selekteerinud väga palju asju , kus on sees nii palju lisaaineid kui ka saasteainete võimalusi“ (toiduseire ekspert).

Selle eksperdi puhul on ilmselt professionaalsete soovitude ja isikliku tarbimispraktika teatav erinevus põhjustatud sellest, et eksperdi riskidesse suhtumise tüüp on kujunenud erinevate tegurite mõjul. Olles erialalt teadusliku lähenemise esindaja, on ta oma karjääris väga selgelt lähtunud eelkõige teaduslikust hierarhisest ekspertteadmisesest. See ekspertteadmine põhineb riskide kontrollitavusel. Sellest lähtuvad ka tema professionaalsed seisukohad. Teisalt on isiklik ja vahendatud kogemus teaduslikku hierarhilist ekspertteadmisi „hägustanud“ ja pannud teada vähemalt isiklikes strateegiates nägema riske mõnevõrra laiemalt, vahetut ja vahendatud elukogemust ning ka teistest ekspertsüsteemidest tulenevat teavet arvestavalt.

Nii näiteks hindas ta osasid suurtööstuse riske nagu näiteks transrasvade kasutamine, ka professionaalses rollis riskideks. Ekspert ise mõtestab seda ka intervjuus, kus ta ütleb, et tema keemiku karjäär juba kinnitas, et 100%-lisi asju ei ole maailmas olemas. Näide intervjuust:

„ Aga nii nagu elus üldse - ei olegi absoluutseid asju. Eks -ole, ma olen keemikuna elupäevad töötanud, missugused olid või missuguseid põhimõtteid me pidime austama, oli see, et igasugune tulemus, mis saadakse on vale. Igasugune tulemus on vale. Küsimus on ainult selles, kui vale. Kui palju, milline on see mõõte määramatus. Sest absoluutset väärtust ei teagi me ühelgi asjal, ühelgi tulemusel ja sellega tuleb arvestada“ (toiduseire ekspert).

Teised kaks eksperti, kelle professionaalsed soovitusel ja isiklik praktika teatud mõttes lahkesid ning küsimusi tekitasid, konstrueerisid riske määratletutena ning olid kõrge kommunikatiivse aktiivsusega. Mõlemad eksperdid usuvad, et riskid on kontrollitavad ja

vähemalt suurtööstuslikke riske nad riskidena ei tunnista. Samas soovivad mõlemad toidu valikult tavatarbijal süüa võimalikult vähe töödeldud toitu. Väljavõte intervjuust:

„ Soovitan alati teha toitu võimalikult vähetöödeldud ja nn naturaalsest toorainest. Seega, vorste, hakklihasegusid jm, sõltumata sellest, kas nad sisaldavad E621 või mitte, võiks tarbida võimalikult harva. Kodus valmistatavaid toite on võimalik maitsestada ka teistmoodi“ (riigi terviseekspert).

Teatavasti sisaldab just töödeldud toit kõige enam erinevaid lisaaineid. Seetõttu võib siin näha sisuliselt ka soovitus vältida rohkelt lisaaineid sisaldavat toitu.

Ka isiklikus tarbimispraktikas eelistavad mõlemad võimalikult vähetöödeldud toitu. Nad ei tarbi lisaaineid sisaldavat ja väikese toiteväärtusega valmistoitu, vaid valmistavad söögi valdavalt ise kodus. Loomulikult võib olla tegu sellega, et inimestele lihtsalt maitseb kodutoit rohkem ja on ka aega ning võimalust seda ise valmistada. Siiski viitavad soovitus töödeldud toitu võimalikult vähe tarbida ja ekspertide isiklik tarbimispraktika koondina sellele, et eelistatakse ise lisaaineid vältida ning soovitatakse seda ka tarbijale.

Siit tekib järgmine küsimus ja diskussiooni koht teemal, et miks eksperdid, kes konstrueerivad riske määratletute ja kontrollitavatena ning suurtööstuslikke toiduriske ei tunnista, siiski ei soovita töödeldud toitu tarbida? Võib oletada, et nende ekspertide riski konstrueerimine isiklikus ja professionaalses rollis mõnevõrra erineb. On võimalik, et just siin on kommunikatiivsete pingete arenedes võimalus astuda toidu- ja terviseriskide teemal dialoogi sisulisse dialoogi ekspertidega, kes näevad riske määramatute ja kontrollimatutena.

5. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Alljärgnevalt on välja toodud töö põhijäreldused püstitatud uurimisküsimuste kaupa.

- **Kuidas eksperdid riski konstrueerivad?**

Ekspertide hinnanguid riskide kohta põhjustavad erinevad asjaolud ja tegurite kompleksid. Riskide konstrueerimist mõjutavad eksperdi haridus ja õpingud, töökogemus ja -keskkond, elukogemus, usaldussuhted ja autoriteedid ning isiklikud ja lähedaste terviseprobleemid. Kõigi nende tegurite koosmõjul kujuneb lõpuks välja iga eksperdi suhtumine riskidesse ja riskikäsitlemise viisid ning tüüp.

Olulisim eristaja ekspertide riskitõlgendustes oli ohu määramatus-määratletus ehk siis kas ja kuidas on riskid eksperdi hinnangul kontrollitavad. Juhul, kui eksperdi jaoks on ohutu ning ohtliku piirid selged, ei ole tema jaoks toidu- ja terviseriskide teemal palju küsitavusi ega kõhkclusi, sest ohud on läbi määratletuse ka kontrollitavad. Tema jaoks on oluline teaduslik tõestatus ja peamiseks kontrollimeetmeks regulatsioonid. Nii olid siia gruppi kuuluvad eksperdid, va üks ekspert, akadeemilise kõrgharidusega. Ekspertid, va üks ekspert, töötavad kas riiki, tööstust või riiklikku haridussüsteemi esindavates ametites. Siia gruppi kuuluvad eksperdid peavad enda jaoks autoriteetideks Eesti tuntud ja tunnustatud hierarhilist ekspertteadmist esindavaid toitumisteadlasi.

Suur määramatus tähendab seda, et eksperdi jaoks ei ole ohtlik/ohutu piirid nii selged, need ei ole nii hästi kontrollitavad, on vähem või rohkem „hägusad“. Ta võib lähtuda teaduslikust tõestusest ja ka ekspertteadmisest, aga lisaks sellele kujundavad tema riskihinnangut ka vahetu ja vahendatud elukogemus. Ta on avatud erinevatest allikatest tulevate ja eri tüüpi teabele, mitte üksnes teaduslikule, institutsionaalselt produtseeritud teadmisele. Siia gruppi kuuluvad eksperdid olid oma haridusliku tausta poolest erinevad. Kõigil neil oli akadeemiline kõrgharidus, kuid ühe eksperdi akadeemiline kõrgharidus ei olnud toidu- ja terviseriskide valdkonnast. Kaks eksperti tegutsesid alternatiivses erapraksises, kaks eksperti olid pensionil. Kahel eksperdil oli isiklik vahetu kogemus terviseprobleemiga, millele teaduslik hierarhiline ekspertteadmine ei olnud vastuseid andnud.

- **Mis on eksperdi jaoks tõde?**

Eksperdi jaoks kujuneb tõde tema riskidesse suhtumise tüübist.

Kui eksperdi jaoks on riskid määratletavad ja kontrollitavad, ta lähtub teaduslikust hierarhilisest ekspertteadmisesest, ongi teaduslik tõestatus tema jaoks tõde. Ta usub, et riskid on selgelt määratletud ja regulatsioonide jt riskide maandamise meetoditega kontrollitavad.

Kui eksperdi jaoks on riskid määratlematud ja seetõttu ka kontrollimatud, on tema jaoks tõde mingist teaduslikust ekspertsüsteemist erineva, näiteks alternatiivsest ekspertsüsteemi(de)st tulenev tõestatus, millele lisandub tihti ka valitud ekspertsüsteemi tõde kinnitav praktiline vahetu või vahendatud kogemus. Ta usub, et riskid on määramatud ja seetõttu ka kontrollimatud ning nendega aitab toime tulla või nende mõju minimeerida hierarhilisest teaduslikust süsteemist (mis peab riske kontrollitavateks) erinevate, alternatiivsete strateegiate kasutamine.

Kui eksperdi jaoks on riskid mõõdukalt kontrollitavad, ta lähtub riskihinnangute andmisel lisaks teaduslikule tõestatusele ja ekspertteadmisele ka vahetust ja vahendatud elukogemusest ja on avatud erinevatest allikatest tulevate ja eri tüüpi teabele, mitte üksnes teaduslikule, institutsionaalselt produtseeritud teadmisele, siis tema jaoks on tõde mitmete erinevate allikate ja ekspertsüsteemide sünteesist tulenev teadmine, mis on sellevõrra „hägusam“ ja võib sisaldada ka kõhklusi ja vastamata küsimusi.

- **Milles eksperdid ei kõhkle? Millal ja miks tekivad kõhklused?**

Kui eksperdi jaoks on riskid määratletavad ja kontrollitavad, siis ei kõhkle ta teaduslikus hierarhilises ekspertteadmises. Need eksperdid, kes konstrueerivad riske mõõdukalt määramatutena ehk kelle riskihindamise piirid on mõnevõrra „hägusamad“ , omavad ka kõige enam kõhklusi ja vastamata küsimusi.

Need eksperdid, kelle jaoks on riskid määratlematud ja seetõttu ka kontrollimatud, on leidnud enda jaoks teaduslikust ekspertsüsteemist erineva(d), alternatiivse(d) ekspertsüsteemi(d). Seda

väidet illustreerib ilmekalt uuringus osalenud ekspert „toitumisterapeut“, kes ise on akadeemilise arsti haridusega. Tema lapselapsel ilmnenud terviseprobleemi ei suutnud tavameditsiin ravida. Ekspert hakkas ise otsima ravivõimalusi ja leidis toitumisravi, mida Eestis ametliku ravina ei tunnustata. Selle eksperdi jaoks on avastatud toitumisravi põhimõtted selleks uueks ekspertsüsteemiks, millesse ta usub, milles ta ei kõhkle.

Ekspertid, kelle jaoks on riskid määratlematud ja seetõttu ka kontrollimatud, ei kahtle isiklikus või vahendatud praktilises kogemuses, mida kinnitab mingi (alternatiivne) ekspertsüsteem. Teaduslikku tõestatusse suhtuvad need eksperdid kriitiliselt.

Eksperti kõhklused riskide kontrollimisel tekivad siis, kui senine valitud strateegia (näiteks teaduslik hierarhiline ekspertsüsteem) mingil põhjusel ei anna vastuseid/lahendusi tekkinud probleemidele või küsimustele. Sellisel juhul võib senine usk, et riskid on määratletavad ja kontrollitavad, asenduda kõhkluste või ka veendumusega, et riskid on kas mõõdukalt või täiesti määratlematud ja kontrollimatud. Uuritud valimi piires võib öelda, et kõhklusi kutsuvad esile kas eksperdi enda või pereliikme haigestumine või muud terviseprobleemid. Sellisel juhul on tõenäoline, et ekspert hakkab lahenduste leidmiseks otsima võimalusi väljaspool senist toimimisstrateegiat.

Sugugi mitte kõigil ohte halvasti-määratletavatena konstrueerinud ning mitte-teaduslikku teadmist kasutavad eksperdid polnud kogunud enda/lähedaste terviseprobleeme. Uuring viitab, et lisaks enda/lähedaste terviseprobleemidele võivad mitte-teaduslikest allikatest toiduohutuse alast infot otsima tõugata ka muud tegurid. Nii näiteks oli uuritud valimi piires kõhkluste vallandajaks ja laiema ning süsteemsema huvi tekitajaks toitumisküsimuste vastu ühe eksperdi puhul laste sündimine peresse. Teise eksperdi puhul aga pikaajaline kokkupuude toiduriskidega (saasteainete määramisel) ning lastelaste sündimine peresse.

Intervjuu meetod, mis põhineb suuresti intervjueeritava eneserefleksioonil, kõhkluste tekkimise põhjuseid veel täpsemalt välja tuua kahjuks ei võimaldanud. See küsimus vajab kindlasti edasist uurimist, kasutades mitmeid, teineteist täiendavaid meetodeid.

- **Kuivõrd ja millises olukordades on eksperdid valmis arvesse võtma oma hariduslikust, praktiseerimise jm kompetentsist erinevaid teadmisi ja kogemusi?**

Oma hariduslikust, praktiseerimise jm kompetentsist erinevate kogemuste ja teadmiste arvesse võtmine on seotud kõhkluste tekkega. Kui eksperdil tekkivad kõhklused seni valitud strateegia toimimises, siis sellisel juhul on ta avatud ja valmis arvesse võtma ka teisi kogemusi ja teadmisi.

Sellisel juhul on tõenäoline, et ekspert on oma senisest hariduslikust, praktiseerimise ja kompetentsist erinevate teadmiste suhtes avatud. Uut tüüpi teadmiste integreerimisel oma isikliku praktiliste kogemustega loob enda jaoks uue, senisest hariduslikust ja praktikast erineva või täiendatud teadmise.

Kui eksperdil senise strateegia osas kõhklusi ei teki, siis ta ei ole avatud ka oma senisest hariduslikust, praktiseerimise jm kompetentsist erinevaid teadmisi ja kogemusi arvesse võtma.

Ekspertide suhtumiselt riskidesse vastandusid käesolevas töös kaks gruppi eksperte, kel teise poole seisukohtade aktsepteerimine on problemaatiline. Experdid, kes konstrueerivad riske selgelt määratletute ja seetõttu ka kontrollitavatena ning experdid, kes konstrueerivad riske määramatute ja seetõttu ka kontrollimatutena. Ehk vastandlikud seisukohad just (suurtööstuslike) toiduriskide vaates. Omavahel vastanduvad riskide olemasolu ja kontrollimatus vs riskide puudumine ja/või nende kontrollitavus. Neid vaateid esindavad experdid ei ole täna valmis arvesse võtma vastaspoole teadmisi ja kogemusi.

- **Millised on ekspertide avalikkusega suhtlemise strateegiad?**
- o **Kuidas nad tõlgendavad avalikku informuumi toiduriskide valdkonnas?**

Ekspertide hinnangul kujundavad meid ümbritsevat informuumi toidu- ja terviseriskide teemal väga paljud tegurid ja kanalid. Experdid töid välja meedia kui infoallika ja info vahendamise keskkonna, interneti ja raamatud, teadusuuringud- ja artiklid, pakendid ning suuliselt leviva

info nagu kuulujutud ja müüdid. Lisaks kujundavad infokeskkonda loomulikult ka Eesti riik ja Euroopa Liit oma regulatsioonide ja normdokumentidega ning tootjad.

Eksperdid tõlgendavad infokeskkonda väga eklektilisena, kus tavatarbijal ilma eelneva teadmista toidu- ja terviseriskide teemal on väga raske orienteeruda. Sellest ilmneb ka riskikommunikatsiooni kompleksuse problemaatika Eesti avalikus ruumis.

Üleüldise eklektika taustal tajuvad eksperdid kaht vastandlikku kommunikatsioonivoogu. Esiteks - riskide määratletuse ja kontrollitavuse eeldusest lähtuv, tööstust ja riiklike institutsioone esindav kommunikatsioonivoog, mis suurtööstusliku tootmise, tehnoloogia ja teaduse arengu ning globaliseerumisega kaasas käivatest riskidest väga ei räägi. Olulise meetmena ohu kontrollimisel esitletakse isiklikku ja ka tööstuslikku toiduhügieeni. Eksperdid tõid siin näiteks 2011.a. kurkide ja ubade e-coli juhtumi. Riskide kontrolli all hoidmisel omistatakse tähtsust inimeste teadlikkusele riskidest (nt rasvumine) hoidumisel. Sama kommunikatsioonivoo suunajate mõjuulatuses on ka pakenditel olev informatsioon.

Teiseks - riskide määramatusest ja kontrollimatusest lähtuv nõ alternatiivne, „kannatajate“ hääli esindav kommunikatsioonivoog, mis keskendub just suurtööstusliku tootmise, tehnoloogia ja teaduse arengu ning globaliseerumisega kaasas käivatele riskidele. Sellest kantud sõnumite eesmärk on tõsta avalikkuse teadlikkust tööstuslikult toodetud, globaliseerumisega kaasnevate toidu- ja terviseriskide eksisteerimisest ning pakkuda välja omapoolseid riskide maandamise viise.

Uuritud eksperdid pooldasid või taunisid nimetatud kommunikatsioonivooge vastavalt oma positsioonile: riske hõlpsalt kontrollitavatena tõlgendavad eksperdid pooldasid enam esimest ja taunisid teist kommunikatsioonivoogu ja vastupidi. Tööstuse/riiklike institutsioonide „häält“ esindavat kommunikatsiooni pooldavad eksperdid nägidki ekspertide missiooni eeskätt selgitustöös, eesmärgiga alandada ja hajutada avalikkuse hirmu võimalike toiduriskide ees.

Meedias on võimupositsioonil peavoolu esindav nägemus. Alternatiivseid vaateid esindavad eksperdid tõid sellega seoses sisse mõiste „infosulg“, mille all mõeldi meediapoolset tõrget nende ekspertide seisukohtade avaldamise suhtes. Samuti tõid alternatiivseid vaateid esindavad eksperdid välja kogemuse, et tavaseisukohtadest kardinaalselt erinevate vaadetega avalikkuse ette astumine toob endaga kaasa hukkamõistu ja isiklike rünnakute laine avalduse tegija aadressil.

Internet ja raamatud on aga need kanalid, kus mõlemad kommunikatsioonivood saavad esindatust just niipalju, kui tahtmist ja võimekust oma seisukohti avaldada ning selgitada on. Ka suuliselt leviv info nagu näiteks müüdid ja kuulujutud põhinevad pigem riskide määratlematusel ja kontrollimatusel, vastanduses peavoolu sõnumitele.

Infokeskkonna eklektikast ja vastandlikest kommunikatsioonivoogudest tulenevalt on ka Eesti ühiskonnas tunda toidu- ja terviseriskide osas teatud kommunikatiivseid pingeid, mis vajavad varem või hiljem lahendamist.

o **Kuidas eksperdid määratlevad ja realiseerivad oma rolli riskide tõlgendamisel ja vahendamisel?**

Töös osalenud eksperdid on oma toidu- ja terviseriskide alase kommunikatsiooni aktiivsusest erinevad. Mõned eksperdid on oma kommunikatsioonis väga aktiivsed kitsamas ja laiemas ringis, aga ka avalikkuse ees. Teised on aktiivsed vaid kitsamas ringis. Kolmandad on ka kitsamas ringis vähem aktiivsed või passiivsed. Eksperdi aktiivsus kommunikatsioonis sõltub ühest küljest kindlasti tema tööst ja ühiskondlikust rollist. Teisest küljest mõjutab aktiivsust ka eksperdi soov ja tahe seda teha. Eksperte saab nende kommunikatsiooni aktiivsuse ja iseloomu järgi liigitada rohkem või vähem aktiivseteks/passiivseteks (vt joonis 2).

Lisaks kommunikatsiooni aktiivsusele eristuvad eksperdid ka info tarbimiselt. Kommunikatsioonis passiivsemad eksperdid on ka info tarbijatena passiivsemad. Kõrge ja keskmise kommunikatsiooni aktiivsusega eksperdid on aga info tarbimise seisukohalt aktiivsemad.

Eksperdi nägemus oma rollist riskide tõlgendamisel sõltub tema kommunikatiivsest aktiivsusest. Kommunikatsioonis aktiivsed eksperdid näevad enda rolli ja võtavad sõna nii kitsamas ringis kui laiema avalikkuse ees. Õpetavad teisi ning kirjutavad ja räägivad toidu teemal erinevates kanalites. Keskmise kommunikatiivse aktiivsusega eksperdid võtavad sõna kitsamas ringis sh peavad tihti loenguid jms. Kommunikatsioonis passiivsemad eksperdid eriti toidu- ja terviseriskide osas sõna ei võta, kui siis vajadusel ja kitsas ringis.

Teiste ekspertide kommunikatsiooni hindajana tõusevad esile just keskmise või suure kommunikatiivse aktiivsusega eksperdid. Nii toovad kõrge kommunikatiivse aktiivsusega eksperdid, kes konstrueerivad riske määramatute ja kontrollimatutena esile asjaolu, et peavooulust erinevate seisukohtadega avalikus ruumis väljatulemine on problemaatiline, sest see toob endaga kaasa avaliku hukkamõistu ja isiklikud rünnakud, mis saavad alguse teise kommunikatsioonivoo esindajate ja toetajate poolt. Samuti toovad nad välja mõiste „propaganda“, millena nähakse peavoolu esindavate ekspertide sõnavõtte Eesti avalikus ruumis. Riske määramatute ja kontrollimatutena näevad eksperdid on seisukohal, et iga inimene peab end ise tänapäeva toidu- ja terviseriskidega kurssi viima ja võtma endale vastutuse oma valikute eest.

Ekspertid, kes on kõrge kommunikatiivse aktiivsusega ja konstrueerivad riske määratletute ja kontrollitavatena aga toovad sisse ühiskonnas tekkinud hirmu mõiste. Samuti on riske määratlevate ja kontrollitavatena näevad eksperdid arvamusel, et alternatiivsed „isehakanud“ eksperdid ei tohiks avalikus ruumis riskide teemal sõna võtta.

Kokkuvõttes ongi teiste ekspertide kommunikatsiooni hindamisel kaks vastanduvat ja teineteist mitte aktsepteerivat gruppi: suure kommunikatiivse aktiivsusega eksperdid, kes usuvad, et riskid on selgelt määratletavad ja kontrollitavad vs suure kommunikatsioon aktiivsusega eksperdid, kes usuvad, et riskid on määramatud ja kontrollimatud. Ehk sisuliselt on erinevus just riskide vaates. Omavahel vastanduvad riskide olemasolu ja kontrollimatus vs riskide puudumine ja/või nende kontrollitavus (vt joonis 4).

Käesoleva magistr töö tulemuste valguses võib selgelt täheldada toidu- ja terviseriskide valdkonnas eksisteerivaid kommunikatiivseid pingeid kahe vastanduva kommunikatsioonivoo vahel. Üks kommunikatsioonivoog eitab toidu- ja terviseriske ehk lähtub sellest, et riskid on määratletud ja kontrollitavad. Teine kommunikatsioonivoog aga vastupidi, lähtub sellest, et riskid on olemas ehk nad on määratlematud ja seetõttu ka kontrollimatud. Kommunikatiivsed pinged aga vajavad varem või hiljem lahendusi.

Ekspertid, kes on kõrge kommunikatiivse aktiivsusega ja konstrueerivad riske määratletute ja kontrollitavatena toovad sisse ühiskonnas tekkinud hirmu mõiste. Hirmu mõistele viitab ka Beck (2005), kes peab hirmu ja hirmusolidaarsust riskiühiskonnale omaseks jooneks. Just selle baasil tekivadki alternatiivsed „kannatajate hääli“ esindavad ekspertid. Uuringus osalenud riske määratletute ja kontrollitavatena konstrueerivad ekspertid räägivad hirmust küll kontekstis, et alternatiivsed „isehakanud“ ekspertid on tavainimesed omapoolse kommunikatsiooniga ära hirmutanud ja tekkinud olukord ühiskonnas vajab nüüd tugevamat vastukommunikatsiooni hirmu hajutamiseks. Hirmust räägivad ekspertid näevad hirmu teatava ebamugavusena, kuna hirmu tõttu muutuvad tarbija tarbimiseelistused. Samuti toob hirm kaasa suurema töö nende ekspertide jaoks, kes tekkinud hirmu nii laiemas kui kitsamas ringis hajutama peavad. Oma väikesemahulise uuringu baasil saan väita, et tekkinud hirmu ei tajuta niivõrd riskiühiskonna olemusliku nähtusena, kui alternatiivsete „isehakanud“ ekspertide poolt tekitatud ebamugavusena.

Käesoleva töö empiirilistele tulemustele tuginedes võib olla nõus Beck'i (2005) väitega selle kohta, et teadlasel on raske olla enda poolt loodu suhtes kriitiline. Sellisel juhul teadlased pigem eitavad riske või keskenduvad nende maandamise teguritele nagu näiteks piirmäärad. Nii on uuringus „peavoolu“ esindanud ekspertid kindlal seisukohal, et kui mingid ohud ka eksisteerivad, siis on need erinevate meetmetega, nagu näiteks piirmäärad, maandatud. Ka on tulemustest näha selgeid seoseid teaduslikul teadmisel põhinevate vaadete ja regulatsioonide alaste hoiakute vahel. Nimelt teaduslik teadmine usub regulatsioonide jõusse riske kontrollida. Nii olid uuringus osalenud peavoolu ekspertid kindlad, et võimalikud ohud on kasvõi näiteks EU tasandil maandatud. Riske kontrollitavaks pidavad ekspertid viitasid, et riskide avastamisel teadlaste poolt, võetakse lubatud ained kohe kasutusest maha. Uuringus osalenud riskide määramatusesse uskujad eksperti aga olid regulatsioonide suhtes väga kriitilised ja ei uskunud nende kaudu ohu maandamise võimalustesse.

Probleemiks on veel see, et riske hinnates keskenduvad teadlased ja ekspertid kitsale valdkonnale ja vaatavad selle valdkonna riskipotentsiaali. Samas on riskid kompleksed ja kumulatiivsed ning nii tajuvad neid ka tavainimesed (Hawkes ja Rowe 2008).

Minu uuringutulemuste valguses on väga huvitav Horlick-Jones (2004) väide, et vajadusest tulenevate lahenduste ja seletuste otsimine viib täiesti uute ekspertteadmiste vormide tekkeni

ühiskonnas. Võib oletada, et need (teaduslikud) eksperdid, kes tajuvad riske keerukate ja komplekssetena on eemaldunud teadusliku teadmise pidamisest tõeks ja sisuliselt võtnud uue (alternatiivse) eksperdi rolli. Nii on valimis osalenud ekspertide seas inimesi, keda isiklikud või lähedaste terviseprobleemid kui kõhkluste tekitajad ongi selleni viinud. Ekspert on loobunud senisest eksperdipositsioonist ja lähenetakse tavatarbijale st vahetatakse institutsionaalne/distsiplinaarne ehk ka professionaalne seisukoht konkreetsest argikogemusest tingitud seisukohaga.

Beck (2005) on seisukohal, et edaspidises teaduse arengus saab otsustavaks see, kas jäädakse ülispetsialiseerituse juurde või avastatakse hoopis spetsialiseeritus seostele ja hakatakse seda arendama. Minu väikese uuringu tulemustele tuginedes saab väita, et mitmed uuringus osalenud eksperdid, olles erinevatel põhjustel eemaldunud teaduslikust ekspertsüsteemist, püüavad luua seoseid nii teadusliku kui ka alternatiivsete süsteemide ja argikogemuse vahel. Seega on uuringutulemustele tuginedes selline grupp teadusliku taustaga eksperte Eestis olemas, kes ideaalis võiksid olla teaduse ja teaduspõhise kommunikatsiooni uuendajateks. Paradoksaalne on aga see, et mõned nimetatud eksperdid on teadusest eemaldunud seetõttu, et nad on läinud pensionile. Tekkib küsimus, kuidas täies tööjõus teadlased jõuaksid selleni, et teaduse poolt loodut suuta ka väikeselt distantsilt vaadata?

Huvitavaid paralleele saab käesoleva uuringutulemuste valguses tõmmata ka Reynolds'i (2011) uuringuga, mille kohaselt ametiasutustes valitseb enamasti arusaam, et eksperdid teavad täpselt ohtusid ning neid koolitatakse oma teadmisi "õigesti" doseerima, vältimaks rahva emotsioone. Oma rolli info õiges koguses ja mahus doseerida töid uuringus välja tööstust, riiki ja riiklikku toiduharidust esindavad eksperdid. Sellest saab järeldada, et strateegiat, mida Reynolds kriisisituatsioonis õigeks peab, järgivad toidu- ja terviseinfo valdkonnas ka uuringus osalenud Eesti peavoolu eksperdid.

Sellele vastanduva seisukoha Pálsson (2012) järgi aga võiks info olla tänapäeva ühiskonnas avalik ja info produtseerimise asemel tuleks korraldada sellele lihtsalt ligipääs. Minu uuringutulemuste valguses toetavad Pálsson'i vaadet aga riskide määramatusesse ja kontrollimatusesse uskuvad ehk alternatiivsed eksperdid.

Trettin ja Musham (2000) on seisukohal, et tänapäeva komplekses maailmas on avatud informatsioon riskide kohta, mida kodanikud mõistavad ja aktsepteerivad olulisem, kui liigne

usaldus ühiskonnas toimuva vastu. Seda seisukohta esindavad minu uuringus riske määramatute ja kontrollimatutena nägevad eksperdid, kes väidavad, et inimesele tuleb anda täielik info ja inimene ise otsustab selle põhjal oma valikute üle. Riske määratletutena nägevad eksperdid aga kipuvad nägema vajadust info doseerimiseks, jaopärast etteandmiseks. Uuringus oli seisukohti, et tavainimesele ei saagi kõike ära rääkida vaid tuleb infot jao kaupadele anda, muidu ta hirmub nii ära, et ei julge enam midagi süüa.

Eelnevast saab järeldada, et kommunikatiivsetes strateegiates on riske kontrollituteks pidavad eksperdid ja riske kontrollimatuteks pidavad eksperdid väga erinevatel seisukohtadel. Peavoolu eksperdid pooldavad endiselt ülalt-alla kommunikatsiooni ja alternatiivsed eksperdid pigem kaasavat ja dialoogil põhinevat kommunikatsiooni.

Huurne ja Gutteling (2009) leiavad, et vaatamata muutustele riskiuuringute diskursuses näitab riskikommunikatsiooni praktika ikka ülalt-alla, tööstust ja poliitikat esindavatel ekspertidel tavainimestele suunatud teabevoogu. Nii kinnitavad ka käesoleva uuringu tulemused, et peavoolu eksperdid eelistavad ka tänases Eestis riskikommunikatsioonis siiski ülalt-alla kommunikatsiooni. Sellele lisaks nähakse ka vajadust infot vastavalt vajadusele doseerida ja interpreteerida.

Maailmas on kaalutud võimalusi asendada seni valdavalt levinud ülalt-alla kommunikatsiooni millegi uuega, näiteks tuua teadlased ja tavainimesed ning alternatiivsed eksperdid ühte kommunikatsiooniruumi. Ometi näitab põhivoolu lähenemine, et reaalsuses on seda keeruline saavutada ja päriselus on see pigem teadusliku lähenemise individidele mahamüümise vorm. Neid uuringutulemusi kinnitab ka minu väike uuring. Ka ekspertide vahel oleks ühise kommunikatsiooniruumi loomine hädavajalik, kuid täna on seda ekspertide vastastikuste hoiakute valguses keeruline teha. Nimelt näitasid käesoleva uuringu tulemused, et vastastikuse kommunikatsiooni hindamisel on kaks teineteist mitte aktsepteerivat ekspertide gruppi: riskide määramatust ja kontrollimatust esindavad ja riskide määratust ja kontrollitavust esindavad eksperdid. Samas on just need eksperdid väga suure kommunikatiivse aktiivsusega, mille tulemusena on Eestis täna kaks vastandlikku ja pingeid tekitavat toidu- ja terviseriskide alast kommunikatsioonivoogu.

Käesoleva uuringu empiirilisest materjalist jäi kõlama veel üks minu jaoks huvitav mõte, mis puudutab ekspertide endi tarbimispraktikaid. Nimelt selgus mitmete riske kontrollitavateks pidavate ekspertide isiklikust tarbimispraktikast fakt, et nad eelistavad ise süüa võimalikult värskest toorainest ise valmistatud toitu. Siit saab tõmmata paralleele Tulloch ja Lupton (2002) uuringuga, mis väidab, et eksperdid on vägagi teadlikud riskiühiskonna üha suurenevast mõjust. Kuigi eksperdid viitasid seal oluliselt laiemale riskialaste infoallikate valikule kui mitteekspertid, ja väljendasid skeptilisust riskisõnumite suhtes, eeldasid nad siiski, et on võimelised riske ratsionaalselt kontrollima.

Mitmed eksperdid, kes konstrueerisid minu uuringus riske määratletute ja kontrollitutena, tõid isiklikust tarbimispraktikast rääkides välja selle, et nad püüavad toituda mitmekesiselt, ei osta valmistoite ja valmistavad toidu kodus ise. Siit jääb õhku küsimus, et miks riske kontrollituteks pidavad eksperdid selliseid valikuid teevad? Kas selle põhjuseks võib olla soov siiski riske vältida, vältides lisaainet rohket valmistoitu?

Kokkuvõttes saab öelda, et avalikku kommunikatsioonikeskkonda mõjutavad kõige enam need eksperdid, kes on kommunikatiivselt aktiivsed. Arvestades kommunikatiivselt aktiivsete ekspertide polaarseid seisukohti toidu- ja terviseriskide osas (vt joonis 4) on problemaatika ilmne.

Siit edasi võib küsida, et kuidas on võimalik saada polaarseid seisukohti esindavad eksperdid ühte foruumi arutlema ning sisuliselt diskuteerima oma hariduslikust, praktiseerimise jm kompetentsist erinevate teadmiste ja seisukohtade üle?

Üks uuringust ilmnenu tegur, mis avab eksperdi ka tema senisest ekspertsüsteemist erinevale infole, on kõhkluste teke senise strateegia toimimises. Käesolevas töös esindasid seda tüüpi eksperdid, kes möönavad teatud määramatust riskide konstrueerimisel. Võib arvata, et ekspertide kõhkluste tekkepõhjuste veel sügavam uurimine, kui võimaldas seda käesoleva magistr töö fookus, oleks võti ühise kommunikatsiooniruumi loomiseks polaarsete hoiakutega ekspertide vahel edaspidi.

Seetõttu võiks edasistes ekspertide strateegiate uuringutes keskenduda just nende ekspertide strateegiate uurimisele, kes käeoleva töö kontekstis kuulusid gruppi „mõõdukas määramatus riskide konstrueerimisel ja mõõdukas aktiivsus kommunikatsioonis“ (vt joonis 3). Uurida võiks nende ekspertide näitel kõhkluste tekke põhjuseid ja avatust alternatiivsetele vaadetele.

6. KOKKUVÕTE

Käesolevas magistritöös otsis autor vastust küsimusele, millised on Eesti toidu- ja terviseekspertide strateegiad riskide tõlgendamisel ja vahendamisel tänases post-modernses riski- ja teadmusühiskonnas.

Uurimustöö valdkonnaks on toiduriskid. Autori eesmärk oli uurida seda, millest eksperdid oma riskihinnangutes lähtuvad, kui palju ollakse valmis arvesse võtma oma ekspertsüsteemist erinevaid teadmisi ja kogemusi ning kuidas nähakse ekspertide kommunikatiivset rolli riskide tõlgendamisel ja vahendamisel.

Töö teoreetilise osa keskseks autoriks on valitud sotsioloogiaprofessor Ulrich Beck ja tema teooria riskiühiskonnast. Autor on seisukohal, et riskiühiskonnale omased jooned mõjutavad väga oluliselt ka selle ühiskonna kommunikatsiooni ja esitavad uusi nõudmisi ka teaduslikule infoloomele. Tänapäevaks on tekkinud vajadus kompleksse riskikommunikatsiooni järele, mille puudumine toob kaasa kommunikatiivsed pinged erinevate huvigruppide poolt suunatud toidu- ja terviseriske käsitlevate kommunikatsioonivoogude vahel. Riski- ja teadmusühiskonnas on teadmisi vahendajateks eksperdid ja seetõttu keskendus käesolev töö just ekspertide strateegiatele.

Töö meetodiks on 9 semi-struktureeritud ekspertintervjuud erinevate Eesti toidu- ja tervisevaldkonna asjatundjatega.

Töö empiirilistest tulemustes selgus, et eksperdid lähtuvad oma riskihinnangute andmisel erinevate tegurite kompleksist. Riskihinnangu andmist mõjutab eksperdi haridus ja õpingud, töökogemus ja -keskkond, elukogemus, usaldussuhted ja autoriteedid ning isiklikud ja lähedaste terviseprobleemid. Kõigi nende tegurite koosmõjul kujuneb lõpuks välja iga eksperdi suhtumine riskidesse ja riskikäsitlemise viisid ning tüüp.

Oma suhtumiselt riskidesse saab uuringus osalenud eksperte tinglikult paigutada skaalale: suur vs väike määramatus riskide konstrueerimisel, mis tähendab seda, kas ja kuidas on riskid eksperdi hinnangul kontrollitavad. Väike määramatus tähendab, et eksperdil on ohutu/ohtlik piirid tema jaoks selged ja tal ei ole palju küsitavusi ega kõhklusid. Suur määramatus tähendab seda, et eksperdi jaoks ei ole ohulik/ohutu piirid nii selged, need ei ole nii hästi kontrollitavad ja seetõttu ka küsimusi ja kõhklusid tekitavad.

Tulemustest selgus, et oma ekspertsüsteemist erinevaid teadmisi ollakse valmis arvesse võtma siis, kui eksperdi senine riskide määratlemise strateegia enam ei toimi ja/või eksperdil tekkivad selles kõhklused. Kõhkluste tekke põhjuseks võib saada kas eksperdi enda või pereliikme haigestumine või muu terviseprobleem, samuti mingi muu tegur, mis vallandab laiemat ja süsteemsemat huvi toitumisküsimuste vastu. Kui eksperdil senise strateegia osas kõhklusi ei teki, siis ta ei ole avatud ka oma senisest hariduslikust, praktiseerimisest jm kompetentsist erinevaid teadmisi ja kogemusi arvesse võtma.

Ekspertide hinnangul kujundavad ümbritsevat inforuumi toidu- ja terviseriskide teemal väga paljud tegurid ja kanalid. Ekspertid tõid välja meedia kui infoallika ja info vahendamise keskkonna, interneti ja raamatud, teadusuuringud- ja artiklid, pakendid ning suuliselt levivat info nagu kuulujutud ja müüdid. Lisaks kujundavad infokeskkonda ka Eesti riik ja Euroopa Liit ning tootjad. Uuringus osalenud eksperdid tõlgendavad avalikku infokeskkonda väga eklektilisena, kus tavatarbijal ilma eelneva teadmiseteta toidu- ja terviseriskide teemal on väga raske orienteeruda.

Üldisele eklektikale lisaks on kommunikatiivses keskkonnas ekspertide hinnangul tunda kahe vastandliku kommunikatsioonivoo olemasolu. Riskide kontrollitavusest lähtuvale „peavoolu“ kommunikatsioonivoole, mis esindab tööstust, Eesti riiki ja EU-d vastandub riskide kontrollimatusest lähtuv nõ alternatiivne kommunikatsioonivoog, mis esindab alternatiivsed „kannatajate hääli“ esindavaid eksperte, riskiteadlikke tarbijaid ja uusi ärisuundi nagu näiteks ökootmine ja-turundus.

Infokeskkonna eklektikast ja vastandlikest kommunikatsioonivoogudest tulenevalt on ka Eesti ühiskonnas esindatud toidu- ja terviseriskide osas teatud kommunikatiivseid pingeid, mis vajavad varem või hiljem lahendamist.

Ekspertide nägemus oma rollist riskide tõlgendamisel ja vahendamisel sõltub eksperdi kommunikatiivsest aktiivsusest. Töös osalenud eksperdid on oma toidu- ja terviseriskide alase kommunikatsiooni aktiivsusest erinevad. Kommunikatsioonis aktiivsed või keskmiselt aktiivsed eksperdid näevad endal rolli toidu- ja terviseriskide vahendajatena.

Erinevad vaated riskidesse toovad erinevate ekspertide lõikes esile ka erinevad probleemsed teemad.

Teiste ekspertide kommunikatsiooni hindamisel vastandub kaks teineteist mitte aktsepteerivat gruppi: suure kommunikatiivse aktiivsusega eksperdid, kes usuvad, et riskid on selgelt

määratletavad ja kontrollitavad vs suure kommunikatsioon aktiivsusega eksperdid, kes usuvad, et riskid on määratud ja kontrollimatud. Ehk sisuliselt on erinevus just riskide vaates. Omavahel vastanduvad riskide olemasolu ja kontrollimatus vs riskide puudumine ja/või nende kontrollitavus

Kokkuvõttes võib väita, et käesoleva magistr töö tulemuste valguses võib selgelt täheldada toidu- ja terviseriskide valdkonnas eksisteerivaid kommunikatiivseid pingeid kahe vastanduva kommunikatsioonivoog vahel. Üks kommunikatsioonivoog eitab toidu- ja terviseriske ehk lähtub sellest, et riskid on määratletud ja kontrollitavad. Teine kommunikatsioonivoog aga vastupidi lähtub sellest, et riskid on olemas, nad on määratlematud ja seetõttu ka kontrollimatud. Riskide kommunikatsioonist tulenevad kommunikatiivsed pinged vajavad varem või hiljem lahendusi.

7. SUMMARY

In this master's thesis "Strategies of food and health experts' in interpretation and facilitation of risks" the author tried to find out which are the risk interpretation and facilitation strategies of Estonian food and health experts in the post-modern risk and knowledge-based society.

The scope of the study is food risks. The aim of the author was to find out what the experts base their risk ratings on, how willing they are to take into account any other knowledge and experience different from their expert systems, and how is the communicative role of experts seen in interpretation and mediation of risks.

The centre of the theoretical part of the study is a professor of sociology Ulrich Beck and his theory of the risk society. The author finds that the characteristic features of risk society have a considerable influence on the communication of the society and put forward new demands for scientific information creation. Today we have a demand for complex risk communication. The lack of it leads to communicative tensions between communication flows of food and health risks directed by various interest groups. The experts are mediators of knowledge in the risk and knowledge-based society and that is why the study is focused on the experts' strategy.

The method of the study is 9 semi-structured expert interviews with various specialists of the Estonian food and health sphere.

The empirical results of the study showed that the experts base their risk ratings on a complex of various factors. The influencing factors of risk rating are the age and the level of education of the expert, working experience and environment, fiduciary relations and authorities, and health conditions of the person or his/her immediate family. The expert's attitude towards risks and the manners and types of risk handling eventually form in concurrence with all of those factors.

By the attitude towards the risks, the experts who participated in the study could be placed on the following scale: high vs. low uncertainty in constructing the risks, meaning if and how the risks of the expert's rating are controllable. Low uncertainty means that the limits of

safe/dangerous are clear for the expert and the expert does not have many doubts or hesitations. High uncertainty means that the limits of safe/dangerous are not that clear to the expert, the limits are not so well controllable and raise doubts and hesitations for the expert.

The results show that the experts are willing to consider different knowledge from their own expert system if the risk defining strategy used before does not work anymore and/or the expert has doubts and hesitations about it. The reason for hesitations of that kind could be a health condition or other health disorders of the expert or his/her family member, also the expert's personal wider and more systematic interest of dietic matters. The expert is not willing to consider different knowledge and experience regarding his/her education, practice and competence if the hesitations do not rise regarding the strategy used by the expert so far.

According to the experts, the surrounding media of food and health risks is shaped by very many factors and channels. The experts pointed out media, internet and books, scientific research and articles, packages and verbally spreading information such as rumours and myths as the information source and information mediation medium. In addition to that, the information medium is influenced by Estonia, the European Union and the industry. The experts who participated in the study interpret the public information medium as a very eclectic one where it is very hard for the consumer to orientate without having prior knowledge about food and health risks.

In addition to this overall eclecticism, the experts find that there are two controversial communication flows in the communicative medium. In contrary to the main communication flow emanating from the verifiability of risks which is representing the industry, Estonia and the EU, there is a so called alternative communication flow emanating from uncontrollable risks which represents the experts who stand for "sufferers' voice", the consumers aware of risks, and new business trends such as eco-production and eco-marketing.

Due to the eclectic nature of the information medium and controversial information flows, there are communicative tensions of food and health risks also in the Estonian society which need addressing sooner or later.

The experts' vision of their role in interpreting and mediating risks depends on the expert's communicative activity. The experts who participated in the study have a different level of activity in the communication of food and health risks. The experts who are active or moderately active in the communication see their role as a food and health risk mediators.

Different views on the risks among the experts raise various problematic topics.

There are two controversial groups in the other experts' communication rating that do not accept each other: experts with high communicative activity who believe that the risks are clearly determinable and controllable vs. experts with high communicative activity who believe that the risks are indeterminable and uncontrollable. Therefore, the difference is essentially in the view on risks. The presence and absence of control contrast with the lack of and/or controllability of risks.

All in all, in the light of this master's thesis it can be clearly noted that there are communicative tensions in the sphere of food and health risks among the two contrasting communication flows. One of those flows denies the food and health risks and emanates from the fact that the risks are defined and controllable. In contrary, the other flow emanates from the fact that there are risks and that the risks are indefinable and thus uncontrollable. The communicative tensions arising from risk communication need solutions sooner or later.

8. KASUTATUD KIRJANDUS

1. Aldoory, L., & Van Dyke, M. (2006). The roles of perceived “shared” involvement and information overload in understanding how audiences make meaning of news about bioterrorism. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 83(2), 346–61.
2. Aven, T., & Renn, O. (2009). On risk defined as an event where the outcome is uncertain. *Journal of Risk Research*, 12(1), 1-11.
3. Baxter, J., Eyles, J., & Elliott, S. (1999). “Something happened”: the relevance of the risk society for describing the siting process for a municipal landfill. *Geografiska Annaler*, 81(2), 91–109.
4. Beck, U. (2005). *Riskiühiskond. Teel uue modernsuse poole*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
5. Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London etc: Sage.
6. Beck, U. (2002). *Individualization*. London: SAGE Publications Ltd.
7. Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *The reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity.
8. Boer, M., McCarthy, M., Brennan, M., Kelly, A.L., Ritson, C. (2005). Public understanding of food risk issues and food risk messages on the island of Ireland: the views of food safety experts. *Journal of Food Safety*, November 2005, Vol. 25 Issue: Number 4 p241-265.
9. Boholm, Å., & Corvellec, H. (2011). A relational theory of risk. *Journal of Risk Research*, 14(2), 175-90.
10. De Jonge, J., Van Trijp, J.C.M., Renes, R.J., Frewer, L.J. (2007). Understanding consumer confidence in the safety of food; it is two dimensional structure and determinants. *Risk Analysis*, 27 (3) (2007), pp. 729–740.
11. Eesti Konjunkturiinstituut (2011). Elanike toitumisharjumused ja toidukaupade ostueelistused. URL (kasutatud mai 2012): http://www.agri.ee/public/juurkataloog/UURINGUD/eki_tarbijauuringud/EKI_Elanike_toitumisharjumused_ja_toidukaupade_ostueelistused_2010.pdf
12. Elwood, P., Longley, M. (2010) My health: whose responsibility? A jury decides. *Journal of Epidemiology & Community Health*, September 2010, Vol. 64 Issue: Number 9 p761-764.
13. Erin, A. (2010). *Saladuslikud e-ained meie igapäevatoidus*. Tallinn: Meediaterra.

14. Frewer, L.J., Miles, S. (2003). Temporal stability of the psychological determinants of trust: Implications for communication about food risks. *Health, risk & society*. Vol 5, no. 3, November 2003.
15. Green, J. , Draper, A., Dowler, E., Fele, G., Hagenhoff, V., Rusanen, M., Rusanen, T. (2005). Public understanding of food risks in four European countries: a qualitative study. *The European Journal of Public Health*, October 2005, Vol. 15 Issue: Number 5 p523-527.
16. Halkier, B. (2010). *Consumption Challenged. Food in Medialised Everyday Lives*. Farnham: Ashgate Publishing Ltd.
17. Harro-Loit, H., Vihalemm, T. & Ugur, K. (2011). Information channels and response patterns in a situation of risk. In M. Vos, R. Lund, Z. Reich, & H. Harro-Loit (Eds), *Developing a crisis communication scorecard. Outcomes of an international research project 2008-2011* (pp. 210-38). Jyväskylä: University of Jyväskylä Bookstore.
18. Hawkes, G., & Rowe, G. (2008). A characterization of the methodology of qualitative research on the nature of perceived risk: trends and omissions. *Journal of Risk Research*, 11(5), 617-43.
19. Hilgartner, S. (1992). The social construction of risk objects: Or, how to pry open networks of risk. In J.F. Short, & L. Clarke (Eds.), *Organizations, uncertainties, and risk* (pp. 39–53). Boulder, CO: Westview Press.
20. Horlick-Jones, T. (2004). Experts in risk? . . . do they exist? *Health, Risk & Society*, Vol. 6, No. 2, June 2004.
21. Huurne, E. F. J. ter, & Gutteling, J. M. (2009). How to trust? The importance of self-efficacy and social trust in public responses to industrial risks. *Journal of Risk Research*, 12(6), 809-24.
22. Kingsepp, M. (2011). *Tarbija valikuvabadusest keemilises maailmas*. URL (kasutatud jaanuar 2012): <http://www.tarbija24.ee/467182/margus-kingisepp-tarbija-valikuvabadusest-keemilises-maailmas/>
23. Lassen, I. (2008). *Commonplaces and Social Uncertainty: Negotiating Public Opinion*. *Journal of Risk Research*, 11:8, 1025-1045.
24. Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
25. Leedmaa, R. (2006). *Noorte perede uskumused ja hoiakud ökotoidu suhtes*. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, bakalaureusetöö, Tartu.
26. Lidskog, R. (2008). Scientised citizens and democratised science. Re-assessing the expert-lay divide. *Journal of Risk Research*, 11(1-2), 69-86.

27. Löfstedt, R. E., & 6, P. (2008). What environmental and technological risk communication research and health risk research can learn from each other. *Journal of Risk Research*, 11(1-2), 141-67.
28. MacDonald, J. A., Small, M. J., Morgan, M. G. (2008). Explosion Probability of Unexploded Ordnance: Expert Beliefs Risk Analysis; August 2008, Vol. 28 Issue: Number 4 p825-841.
29. Meema 2008 - Uurimuse 'Mina. Maailm. Meedia 2008' andmebaas. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
30. Nilsson, M-E. (2011). Toidudemagoogia. Mida me tegelikult sööme. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, Stella Borealis OÜ.
31. Pálsson, G. (2012). Decode Me! Anthropology and Personal Genomics *Current Anthropology*, April 2012, Vol. 53 Issue: Number 5 pS185-S195.
32. Renn, O. (2006). Risk Communication – Consumers Between Information and Irritation. *Journal of Risk Research*, 9:8, 833-849.
33. Reynolds, B. (2011). When the facts are just not enough: Credibly communicating about risk is riskier when emotions run high and time is short. *Toxicology and Applied Pharmacology*, July 2011, Vol. 254 Issue: Number 2 p206-214.
34. Simons, J. (2010). Healthy Scepticism or Blind Fear? *Aktuelle Ernährungsmedizin*, April 2010, Vol. 35 Issue: Number Supplement 1 pS2-S6.
35. Sobak, K. (2012). E-ainete alane diskussioon meedias: lapsevanemate poolne vastuvõtt. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, seminaritöö, Tartu.
36. Strydom, P. (2008). Risk communication: world creation through collective learning under complex contingent conditions. *Journal of Risk Research*, 11(1-2), 5-22.
37. Zacharakisa, A., Shepherdb, D. (2001). The nature of information and overconfidence on venture capitalists' decision making. *Journal of Business Venturing* Volume 16, Issue 4, July 2001, Pages 311–332.
38. Stehr, N. (1994). *Knowledge Societies*. London: SAGE Publications Ltd.
39. Trettin, L., & Musham, C. (2000). Is trust a realistic goal of environmental risk communication? *Environment and behavior*, 32(3), 410-26.
40. Van Loon, J. (2002). *Risk and technological culture: Towards a sociology of virulence*. London; New York: Routledge.

41. Verbeke, W., Frewer, L.-J., Scholderer, J., De Brabander, H.-F. (2007). Why consumers behave as they do with respect to food safety and risk information. *Analytica Chimica Acta*, 586 (2007) 2–7.
42. Vihalemm, T., Kiisel, M., & Harro-Loit, H. (2012). Citizens' response patterns to warning messages. *Journal of contingencies and crisis management*, 20(1), 13-25.
43. Wentholt, M.T.A., Rowe, G., König, A., Marvin, H.J.P., Frewer L.J. (2008). The views of key stakeholders on an evolving food risk governance framework: Results from a Delphi study. *Food Policy*, 34 (2009) 539–548.
44. Williams, B. L., Brown. S., & Greenberg, M. (1999). Determinants of trust perception among residents surrounding the Savannah River nuclear weapons site. *Environment and Behavior*, 31(3), 354-71.

LISAD:

LISA 1 EKSPERTINTERVJUUDE KÜSIMUSTIK.

I Tervislik toitumine, erinevad toiduriskid

1. Mida tähendab teie jaoks tervislik toitumine, arvestades ajas muutuvaid/muutunud põhimõtteid ja erinevaid toitumisstrateegiaid (erinevad teaduslikud, veregrupipõhised jm dieedid, taimetoitlus, aluseline toitumine jm)?
2. Mida te arvate tänapäevasest toitumisalase info killustumisest ja erinevate strateegiate propageerimisest? Kuidas on tänases infokülluses inimesel võimalik üles leida temas jaoks õige lähenemine?

Angeelika Erin on andnud välja raamatu „Saladuslikud e-ained meie igapäevatoitus.“ Selle raamatu alusel on Keskkonnainvesteeringute Keskuse toetusel antud välja trükis: „Ohtlike e-ainete määraja. Need ained võivad põhjustada tervisehäireid“. Huvilistele jagatakse trükist toidupoodide kassades tasuta. Ja siin see on (näitan trükist).

3. Kas te olete selle trükisega varem tutvunud?
4. Mis teie sellest trükisest arvate?
5. Kas te olete autoriga nõus, et trükises toodud e-ained on inimeste tervisele kahjulikud? Milline on teie seisukoht selles?
6. Kas olete kuulnud ja olete teadlik ka hormoonidest toidus, kas peate seda tarbimisel silmas?
7. Mida arvate suve alguse kurgi-ubade kolibakteri (E.coli) juhtumist? Kes see on muutnud teie tarbimispraktikaid?

8. Nanotehnoloogiliste toodete kohta on antud hoiatusi, et lisaks üliefektiivsele kasulikule mõjule on ka väga tugevad negatiivsed mõjud. Kas teie olete sellest kuulnud? Mida teie sellest arvate?
9. Mida arvate GMO-toodete tarbimise kohta?
10. Viimasel ajal on räägitud piimast ja piimatoodetest, kui vähemalt täiskasvanutele halvast valikust. Mida teie sellest väitest arvate?

II Ekspertide infoallikad ja nende usaldatavus

11. Milliseid infoallikaid te ise toiduriskide osas jälgite? Kust oma informatsiooni saate?
12. Millist infot ja milliseid allikaid usaldate?
13. Kuivõrd usaldate teie tootjaid ja ettevõtjaid toidu ohutuse tagajana? Kui voldikus toodud e-ained on ohtlikud, siis kelle huvides neid aineid siiski toodetesse lisatakse?
14. Kuivõrd teie usaldate riiklikku toidukontrolli ja miks?
15. Kuivõrd saab teie arvates usaldada igasuguste e-ainete kasutusele seatud piirmäärasid?
16. Kuigi toiduettevõtjad peavad tagama, et nende kaup ei ületa lisa- ja saasteainete piirmäärasid, on tarbijal raske hinnata ostukorvi kumuleeruvat mõju tervisele. Riiklik kontroll on muutunud küll mitmekesisemaks (rohkem analüüsitavaid ühendeid), kuid näiteks toidu lisaainete määramise seire on taandunud 2003. aasta 574 toiduproovilt kõigest 59 proovile 2010. aastal. Seega ametlikud numbrid näitavad riikliku kontrolli vähenemist. Kuidas teie seda näidet kommenteerite? Kas aktiivsema kontrollimisega saavutataks üldse efekti ja kui, siis milline?

17. Kuivõrd teie usute euroopa komisjoni võimet vastavate direktiividega e-ainete märgistamise ja vähendamise osas olukorda mõjutada?
18. Käesoleva aasta juulis kiitis Euroopa Parlament heaks Euroopa siseturul kehtiva toidu märgistuse uued reeglid. Hiljemalt viie aasta pärast peavad ettevõtted hoolitsema selle eest, et rasvhapete, küllastunud rasvhapete, suhkru- ja soolasisaldus ning neist saadava energia hulk oleks kajastatud igal pakendil, mis sisaldab toitu ja on suurem kui 90 cm². Info peab paiknema pakendi esiküljel ja olema väljendatud 100 g või 100 ml kohta. Lisaks tuleb pakendi esiküljel ära tuua soovitatav päevanorm ja muu vajalik teave. Kas teie hinnangul muudab selline tooteinfo toidu pakendil inimese valikud lihtsamaks?
19. Kui realistlik on teie hinnangul see, et inimesed hakkavadki selle põhjal otsuseid langetama? (Kui jah, siis millist infot võiks seal veel olla? Kui ei, siis millist alternatiivi sellisele inforägale teie näeksite?)

III Teadlikkuse tõstmine

20. Kas teie arvates vajab e-ainete teema laiemat avalikku käsitlust ja tarbija teadlikkuse tõstmist? Kes peaks seda algatama?
21. Kas teie ise võtate avalikus ja/või privaatsfääris sõna toitumise (sh e-ainete) teemal? Millisel moel? Millist vastukaja olete kohanud? Palun tooge nii positiivseid kui negatiivseid näiteid.
22. Kellele teie ise annate või annaksite nõu ja millist?
23. Millest nõu andes lähtute?
24. Mida teie vastaksite järgmistele küsimustele:

- Kas osta lapsele komme, kus on sees tehislikud toiduvärvid (asovärvid) või ei? Kui suur on tegelikult risk lapse tervist kahjustada?
- Kuidas suhtuda maitsetugevdajate kasutamisse lihatoodetes (vorstid, marinaadid, hakkliha)? Kas osta või jätta poodi?
- Kas süüa suhkrut või suhkruasendajat? Kumb tervisele kahjulikum on?

25. Mida teie arvate teistest toiduekspertide sõnavõttudest, kes toiduriskide ja toitumise teemal avalikkuses sõna võtavad (vastus vastavalt vastaja erialast - näiteks arst toiduainete tehnoloogist, alternatiivsete vaadete pooldajatest jne)?

IV Ekspertide isiklik tarbimispraktika

26. Kust teie ise oma toidu ostate?

27. Kas olete ostnud midagi ka järgmistest kohtadest:

- Supermarket, ostukeskus
- Turg
- Otse talunikelt
- Sugulastelt tuttavatelt, kasvatan ise
- Mahepoest (Mahekaup, Looduspere)
- Väikesest kohalikust toidupoe
- Interneti-poest
- Laatadelt-messidelt

Jah: Mida ja miks? Ei: Miks?

28. Mida te ise endale toitu ostes jälgite ja mida mitte? Miks?

V Ekspertide isiklikud andmed

29. Sugu

30. Vanus

31. Eriala ja staaž

32. Praegune töö ja staaž

I Tunnetuslik tasand

Otsuse tegemise strateegia - mis on risk? Riskide konstrueerimine, määratlemine. Mis on see loogika seal taga? Üldistamine, normid.

- 1.1. E-ained
- 1.2. Transrasvad
- 1.3. Rasvumine
- 1.4. GMO
- 1.5. Nanotehnoloogia
- 1.6. Piimatooted
- 1.7. Saasteained
- 1.8. E-coli
- 1.9. Hormoonid
- 1.10. Piirnormid – ohutu /ohtlik
- 1.11. Muud ohud (hinnangud tarbimispraktikatele, mis on ohtlikud)
- 1.12. Üldistamine (suurtööstuse ja ühiskonna paratamatus, jms)

II Operatsioonaalne tasand

Valikute tegemist määravad tegurid (keskkond). Kuidas ta talitab selles keskkonnas? Info kasutamine.

- 2.1. Infoallikad
 - 2.1.1. Teised eksperdid infoallikana
 - 2.1.2. Meedia, ootused meediale
 - 2.1.3. Pakendid
 - 2.1.4. Isiklik kogemus (nanotehnoloogia, õpingud, töökeskkond)
 - 2.1.5. Rahvasuu, müüdid
 - 2.1.6. Internet/raamatud
 - 2.1.7. Teadusuuringud
- 2.2. Inforuumist toimimist (eksperdikis olemist) kujundavad teadmised ja kogemused. Kuidas ta infokeskkonda riskide mõistes defineerib?
 - 2.2.1. Ekspert ise info jagajana
 - 2.2.1.1. Enesemääratlemine ekspertide maastikul
 - 2.2.2. Teiste poolt jagatav info
 - 2.2.2.1. Infosulg

- 2.2.2.2. Propaganda
- 2.2.2.3. Eestvedajate puudus Eestis

- 2.2.3 Toiduriskidest rääkimine avalikkuses
 - 2.2.3.1. Eksperdid
 - 2.2.3.2. Seisukohtade avalikustamine meedias

- 2.2.4. Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi
 - 2.2.4.1. Info kasutamine ja käitumispraktikad
 - 2.2.4.2. Hirmu kogemus
 - 2.2.4.3. Vastutuse võtmine
 - 2.2.4.4. Soovitused

- 2.2.5. Riik ja teised osapooled infokeskkonna kujundajana
 - 2.2.5.1. Eesti riik (ministeeriumid, ametid)
 - 2.2.5.2. Euroopa Liit
 - 2.2.5.3. Tootjad

- 2.2.6. Eksperdi isiklik tarbimispraktika

LISA 3: KODEERIMISTABEL I

**TUNNETUSLIK TASAND - Otsuse tegemise strateegia – mis on risk?
Riskide konstrueerimine, määratlemine.**

Ekspert	Kategooria	Tsitaate kokku
insener-keemik	e-ained	10
	rasvumine	2
	GMO	1
	nanotehnoloogia	1
	piimatooted	1
	saasteained	1
	e-coli	1
	hormoonid	1
	piirnormid	2
	muud ohud	2
	üldistamine	3
perearst	e-ained	5
	GMO	1
	piimatooted	1
	e-coli	1
	piirnormid	4
	üldistamine	7
kokk	e-ained	3
	rasvumine	1
	GMO	1
	nanotehnoloogia	1
	piimatooted	1

	hormoonid	1
	piinormid	2
	üldistamine	2
homöopaat	e-ained	6
	transrasvad	1
	GMO	4
	piimatooted	4
	e-coli	1
	hormoonid	1
	muud ohud	4
toiduseire ekspert	e-ained	11
	transrasvad	6
	GMO	2
	piimatooted	2
	saasteained	4
	e-coli	1
	hormoonid	1
	piinormid	2
	üldistamine	4
toitumisterapeut	e-ained	4
	transrasvad	1
	GMO	1
	nanotehnoloogia	1
	piimatooted	3
	saasteained	1
	e-coli	1

	piinormid	1
	muud ohud	12
	üldistamine	3
riigi terviseekspert	e-ained	3
	GMO	2
	nanotehnoloogia	1
	piimatooted	1
	e-coli	1
	piinormid	1
	üldistamine	3
toiduteaduste professor	e-ained	13
	transrasvad	2
	rasvumine	1
	GMO	1
	nanotehnoloogia	1
	piimatooted	1
	e-coli	2
	hormoonid	2
	piinormid	8
	muud ohud	2
	üldistamine	2
kvaliteedijuht	e-ained	8
	GMO	2
	piimatooted	1
	e-coli	2
	hormoonid	1

	piinormid	2
	muud ohud	1
	üldistamine	6

LISA 4: KODEERIMISTABEL II

OPERATSIONAALNE TASAND – Valikute tegemist määravad tegurid (keskkond).

Keskkonnas toimimine ja info kasutamine.

Ekspert	Kategooria	I Alamkategooria	II Alamkategooria	Tsitaate kokku
insener-keemik	Infoallikad	Meedia, ootused meediale		7
		Pakendid		1
		Isiklik kogemus		1
	Inforuumis toimimine	Ekspert info jagajana		6
		Teiste poolt jagatav info		1
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Seisukohtade avaldamine meedias	3
		Tavainimese käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	1
			Hirmu kogemus	1
			Vastutuse võtmine	1
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		2

perearst	infoallikad	Meedia, ootused meediale		1
		Internet, raamatud		1
		Teadusuuringud		1
	Inforuumis toimimine	Teiste (ekspertide) poolt jagatav info		2
		Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi		3
			Info kasutamine ja käitumispraktikad	2
			Soovitused	1
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		
kokk	Infoallikad	Pakendid		2
		Isiklik kogemus		2
		Teadusuuringud		1
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana	Enesemääratlemine ekspertide maastikul	1
		Info jagamise viisid		1
		Teiste (ekspertide) poolt jagatav info		1
		Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	1
			Vastutuse võtmine	1
		Riik ja teised osapooled infokeskkonna kujundajana	Eesti riik, ministeeriumid, ametid	1
			Tootjad	1
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		3

homöopaat	Infoallikad	Teised eksperdid		1
		Meedia, ootused meediale		1
		pakendid		4
		Isiklik kogemus		1
		Internet, raamatud		1
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana		4
			Enesemääratlemine ekspertide maastikul	2
		Teiste poolt jagatav info	Infosulg	2
			Propaganda	7
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Seisukohtade avalikustamine meedias	2
		Tavainimese käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	10
			Hirmu kogemus	1
			Vastutuse võtmine	6
		Riik ja teised osapooled infokeskkonna kujundajana	Eesti riik	4
			Euroopa Liit	1
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		3
Toiduseire ekspert	Infoallikad	Teised eksperdid		4
		Meedia, ootused meediale		7
		Pakendid		1

		Isiklik kogemus		4
		Internet, raamatud		4
		Teadusuuringud		4
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana		4
		Teiste (ekspertide) poolt jagatav info		8
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Ekspertid	3
		Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	10
			Hirmu kogemus	1
			Soovitused	1
		Riik ja teised osapooled infokeskkonna kujundajana	Eesti riik, ministeeriumid, ametid	5
			Euroopa Liit	2
			Tootjad	3
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		13
Toitumisterapeut	infoallikad	Teised eksperdid		7
		Meedia, ootused meediale		3
		Pakendid		3
		Isiklik kogemus		2
		Rahvasuu, müüdid		4
		Internet, raamatud		1
		teadusuuringud		5
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana		5

			Enesemääratlemine ekspertide maastikul	3
		Teiste (ekspertide) poolt jagatav info		1
			Infosulg	2
			Propaganda	3
			Eestvedajate puudus Eestis	2
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Seisukohtade avaldamine meedias	2
		Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	2
			Vastutuse võtmine	1
		Riik ja teised osapooled infokeskkonna kujundajana	Eesti riik	1
			Tootjad	1
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		7
Riigi terviseekspert	Infoallikad	Pakendid		2
		Teadusuuringud		1
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana		1
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Ekspertid	2
		Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	3
			Hirmu kogemus	1
			Soovitused	2

		Eksperdi isiklik tarbimispraktika		1
Toiduteaduste professor	Infoallikad	Teised eksperdid		2
		Meedia, ootused meediale		1
		Pakendid		1
		Isiklik kogemus		3
		Rahvasuu, müüdid		3
		Internet, raamatud		5
		Teadusuuringud		3
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana		3
			Enesemääratlemine ekspertide maastikul	1
		Teiste (ekspertide) poolt jagatav info		6
			Propaganda	1
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Ekspertid	3
		Tavainimese käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	9
			Hirmu kogemus	5
			Soovitused	1
		Eksperdi isiklik tarbimispraktika		3
Kvaliteedijuht tootmisettevõttes	Infoallikad	Pakendid		1
		Isiklik kogemus		2
		Rahvasuu, müüdid		1

		Teadusuuringud		1
	Inforuumis toimimine	Ekspert ise info jagajana		1
			Enesemääratlemine ekspertide maastikul	1
		Toiduriskidest rääkimine avalikkuses	Ekspertid	3
		Tavainimeste käitumine eksperdi silme läbi	Info kasutamine ja käitumispraktikad	5
			Hirmu kogemus	4
			Vastutuse võtmine	1
		Riik ja teised osapooled infokeskkonna kujundajana	Eesti riik, ministeeriumid, ametid	2
			Euroopa Liit	1
			Tootjad	8
		Eksperti isiklik tarbimispraktika		3